

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΑ ΓΝΩΜΗΣ

Αποτύπωση των απόψεων και των στάσεων των Ελλήνων για την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της

Δράση 4.4 Στάσεις και αντιλήψεις για την κλιματική αλλαγή, κοινωνικοοικονομική και περιβαλλοντική τρωτότητα της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Αττικής

*Παραδοτέο 4.4.1. Έκθεση και Πρωτογενή Δεδομένα - Στάσεις και αντιλήψεις των
Ελλήνων πολιτών για την κλιματική αλλαγή*

Μέρος Α

Σεπτέμβριος 2025

ΤΟ ΕΡΓΟ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΔΕ
ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 2021-2025
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ – ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

Ομάδα έργου

Νίκος Δεμερτζής, Καθηγητής ΕΚΠΑ, Επιστημονικός Υπεύθυνος

Απόστολος Λιναρδής, Διευθυντής Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών ΕΚΚΕ

Λυδία Αβράμη, Επιστημονική Συνεργάτιδα ΕΚΚΕ

Όθων Καμινιάρης, Επιστημονικός Συνεργάτης ΕΚΚΕ

Νικόλαος Κληρονόμος, Εξωτερικός Συνεργάτης ΕΚΚΕ, SurveysHub ΕΚΚΕ

Κωνσταντίνος Παπαγιαννόπουλος, Εξωτερικός Συνεργάτης ΕΚΚΕ, SurveysHub ΕΚΚΕ

Γιώργος Παπαδούδης, Ερευνητής ΕΚΚΕ

Σεβαστιανός Μοιρασγεντής, Διευθυντής Ερευνών, ΕΑΑ

Συνεντεύκτριες/ές για την υλοποίηση της τηλεφωνικής έρευνας (CATI):

Κυριάκος Αυλωνίτης

Έλενα Βουζογλάνη

Κατερίνα Καραχάλιου

Αναστασία Καρβουντζή

Ρωξάνη Κανελλοπούλου

Ξανθή Λιανού

Άννα Νίτα

Μαρία Ξανθοπούλου

Δέσποινα Παταρόκα

Αλέξανδρος Στάμου

Μαρία Φιλιππάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
1. Βιβλιογραφική επισκόπηση: Παράγοντες διαμόρφωσης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς	7
1.1 Θεωρητικά Μοντέλα και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις	7
1.2. Περιβαλλοντική γνώση	11
1.3. Κοινωνικοοικονομικοί, πολιτικο-πολιτισμικοί και δημογραφικοί παράγοντες	13
1.4. Κίνητρα και πρόθεση πληρωμής (Willingness To Pay –WTP).....	15
1.5. Αξίες.....	19
1.6. Συναισθήματα	21
1.7. Εκτίμηση επερχόμενου κινδύνου.....	28
1.8. Ψυχολογική απόσταση.....	31
1.9. Προσωπικά βιώματα	33
2. Αποτύπωση στάσεων και απόψεων για την κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα: Ευρήματα άλλων μελετών	35
2.1. Αντίληψη της σοβαρότητας της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα και ανησυχία	35
2.2. Ατομική ευθύνη και περιβαλλοντικές πρακτικές	37
2.3. Προθυμία ανάληψης κόστους και δράσης – ευθύνη – εμπόδια συμμετοχής	38
3. Η κλιματική αλλαγή στην ελληνική κοινή γνώμη	40
3.1. Μεθοδολογία: πληθυσμός, μέθοδος δειγματοληψίας και δείγμα της έρευνας	40
3.1.1 Κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος	42
3.2. Αποτελέσματα.....	51
3.2.1. Απόψεις για τα σημαντικότερα προβλήματα σε εθνικό επίπεδο	51
3.2.2. Γνώσεις και αντιλήψεις για τα αίτια και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.....	55
3.2.3. Συναισθήματα για την κλιματική αλλαγή.....	55
3.2.4. Εκτιμώμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο: Τρωτότητα και ενεργειακή φτώχεια	63
3.2.5. Περιβαλλοντική συμπεριφορά.....	67
3.2.6. Απόψεις για την ατομική ευθύνη, την ατομική δράση και πρόθεση πληρωμής για το περιβάλλον.....	72
3.2.7. Απόψεις για τα μέτρα και τους τρόπους μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της.....	83

3.2.8.	Στάσεις και απόψεις για τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης.....	88
3.2.9.	Πολιτική ιδεολογία	93
3.2.10.	Ηθικές αξίες	98
Συμπεράσματα		103
Βιβλιογραφία		108

Εισαγωγή

Σύμφωνα με στοιχεία διεθνών οργανισμών και εκθέσεων, τα τελευταία συναπτά χρόνια σημειώνονται συνεχώς αρνητικά θερμοκρασιακά ρεκόρ, ενώ αντίστοιχες καταστάσεις είναι πιθανό να επέλθουν και τα επόμενα χρόνια (World Meteorological Organization 2025). Τα δεδομένα αυτά αποδεικνύουν ότι η κλιματική αλλαγή είναι μια υπαρκτή κρίση του σήμερα που επηρεάζει –με ποικίλους, βέβαια, τρόπους– τους ανθρώπους στα διαφορετικά γεωγραφικά μήκη και πλάτη του πλανήτη. Παράλληλα, δεν κάνει διακρίσεις, με την έννοια ότι επηρεάζονται όλοι αδιακρίτως. Όμως, δεν επηρεάζονται όλοι στον ίδιο βαθμό. Οι επιπτώσεις αλλάζουν βάσει κοινωνικοοικονομικού υποβάθρου και είναι δυσμενέστερες για τις ήδη ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες (Intergovernmental Panel on Climate Change 2023). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια κρίση που εντείνει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες.

Έτσι, για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, απαιτούνται συνδυασμένες προσπάθειες σε επίπεδο εμπλεκόμενων μερών (π.χ. κυβερνήσεις, ιδιωτικός τομέας, κοινωνία πολιτών), αλλά και σε επίπεδο πολιτικών, τεχνολογικών λύσεων και ατομικής ή/και συλλογικής συμπεριφοράς. Το τελευταίο, όμως, προϋποθέτει την κατανόηση των κοινωνικών και ψυχολογικών μηχανισμών που οδηγούν σε φιλοπεριβαλλοντικούς ή μη προσανατολισμούς και συμπεριφορές, προκειμένου να υιοθετηθούν λυσιτελείς και στοχευμένες συναφείς πολιτικές.

Η ατομική συμπεριφορά, αν και συχνά υποτιμάται μπροστά στη θεσμική ή οικονομική δράση, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην επιτυχία ή αποτυχία πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την πράσινη μετάβαση. Η ενεργός συμμετοχή των πολιτών, είτε μέσω καθημερινών πρακτικών (π.χ. εξοικονόμηση ενέργειας, ανακύκλωση και υπεύθυνη κατανάλωση), είτε μέσω της κοινωνικής και πολιτικής τους δράσης (π.χ. ψήφος, ακτιβισμός, υποστήριξη πράσινων πρωτοβουλιών), αποτελεί βασικό στοιχείο αποτελεσματικών στρατηγικών περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, χωρίς φυσικά να είναι πανάκεια.

Για τους παραπάνω λόγους, η μελέτη της φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς¹ είναι απαραίτητη. Πρόκειται δε για μια συμπεριφορά που δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά προϋποθέτει την ανάλυση

¹ Εν προκειμένω, ως τέτοια νοείται κάθε πρακτική που αποσκοπεί συνειδητά στη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και στην ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων των ατομικών ενεργειών στο φυσικό και

ενός σύνθετου πλέγματος παραγόντων που εκτείνονται από το επίπεδο της γνώσης και των αξιών, μέχρι την ψυχολογική απόσταση από την κλιματική απειλή και τα προσωπικά βιώματα του καθενός. Η χαρτογράφηση αυτών των παραγόντων μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στον σχεδιασμό πιο στοχευμένων και κοινωνικά δίκαιων παρεμβάσεων, καθώς και στην αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ήδη υφιστάμενων πολιτικών και στη βελτίωσή τους. Έτσι, οι εθνικές στρατηγικές για την πράσινη μετάβαση και την κλιματική αλλαγή δεν μπορούν να αγνοούν πλέον τις στάσεις και απόψεις των τελικών αποδεκτών της σχετικής νομοθεσίας, δηλαδή των πολιτών. Και αυτό διότι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι πολίτες το κόστος των επιπτώσεων της ίδιας της κλιματικής αλλαγής καθώς και των επιπτώσεων των πολιτικών για τον μετριασμό της, την έκθεση στους κλιματικούς κινδύνους, τον ρόλο των επιχειρήσεων αλλά και της ατομικής συμπεριφοράς και εν τέλει την αναγκαιότητα των μέτρων αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και προσαρμογής στις επιπτώσεις είναι (και) συνάρτηση των ατομικών προτιμήσεων και αντιλήψεων. Ταυτόχρονα, η αποτελεσματική εφαρμογή των πολιτικών που αφορούν την κλιματική αλλαγή προϋποθέτει πλέον την ουσιαστική σύμπραξη της κοινωνίας.

Σε μία προσπάθεια ερμηνείας –αν όχι πρόβλεψης– των περιβαλλοντικών στάσεων και συμπεριφορών, η έρευνα γνώμης που διεξήχθη το 2020 στο πλαίσιο του CLIMPACT I σκιαγραφεί τις στάσεις και τις αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της, καθώς και για τις πολιτικές αντιμετώπισης και προσαρμογής σε αυτές. Ακόμη και αν δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση –ρητά τουλάχιστον– ότι ο ανθρώπινος παράγοντας (μεγάλες εταιρείες, κυβερνήσεις και πολίτες) ευθύνεται πρωτίστως για αυτές τις κλιματικές μεταβολές, από την έρευνα γνώμης του 2020 προκύπτει ότι μόνο ένας (1) στους τρεις (3) αναγνωρίζει ότι φέρει προσωπική ευθύνη για την κλιματική αλλαγή, ενώ οι περισσότεροι πιστεύουν ότι η ατομική δράση δεν μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στον μετριασμό της. Ταυτόχρονα, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό επιφυλακτικοί απέναντι στις ριζικές και πολυ-επίπεδες μεταβολές που κρίνονται απαραίτητες για την επίτευξη της πράσινης και ενεργειακής μετάβασης της χώρας και την οχύρωσή της στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Έκδηλη είναι και η χαμηλή εμπιστοσύνη στους θεσμούς, ιδίως σε ό,τι αφορά την υιοθέτηση φορολογικών μέτρων για την επίτευξη των

δομημένο περιβάλλον, όπως για παράδειγμα η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και της παραγωγής απορριμμάτων (Kollmuss και Agyeman 2002, Yang κ.ά. 2020).

στόχων περιβαλλοντικής προστασίας. Λαμβάνοντας δε υπόψιν τον δισταγμό ή την απροθυμία των συμμετεχόντων στην έρευνα του 2020 να επωμισθούν το οικονομικό κόστος δράσεων (willingness to pay, WTP) που αποσκοπούν στην περιβαλλοντική προστασία, διαμορφώνεται ένα milieu όχι ιδιαίτερα ευνοϊκό για καινοτόμες πρωτοβουλίες που αφορούν τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της τα επόμενα χρόνια.

Στο μεταξύ, όμως, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής έχουν καταστεί κάτι παραπάνω από ορατές. Την περίοδο 2020-2025, μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας βίωσε τις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης και τις καταστροφικές συνέπειες των κλιματικών μεταβολών (πυρκαγιές, πλημμύρες). Η εκ νέου διεξαγωγή της πανελλαδικής έρευνας γνώμης στο πλαίσιο του έργου CLIMPACT II και η παραγωγή νέων πρωτογενών δεδομένων για το 2025, επιτρέπει τη διαχρονική παρακολούθηση των στάσεων και αντιλήψεων για την κλιματική αλλαγή με προφανή οφέλη για τον σχεδιασμό και την αποτελεσματική υλοποίηση των σχετικών πολιτικών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανά χείρας έκθεση επιχειρεί να προσφέρει ένα χρήσιμο θεωρητικό και εμπειρικό υπόβαθρο για τη διαμόρφωση φιλοπεριβαλλοντικών προσανατολισμών και συμπεριφορών. Προς τούτο, στο πρώτο σκέλος της επιχειρείται η συμπύκνωση της γνώσης γύρω από τους κύριους παράγοντες που επηρεάζουν τις συμπεριφορές γύρω από το περιβάλλον. Στο δεύτερό της σκέλος, παρουσιάζονται στάσεις και απόψεις των Ελλήνων πολιτών, όπως έχουν αποτυπωθεί σε έρευνες γνώμης και συναφείς αναλύσεις/μελέτες. Τέλος, στο τρίτο σκέλος, παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας γνώμης που διεξήχθη από ερευνητική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) την περίοδο Ιανουαρίου-Μαρτίου 2025 στο πλαίσιο του έργου «Εθνικό Δίκτυο Έρευνας για την Κλιματική Αλλαγή και τις Επιπτώσεις της» (CLIMPACT), σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 1386 ατόμων.

1. Βιβλιογραφική επισκόπηση: Παράγοντες διαμόρφωσης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς

1.1 Θεωρητικά Μοντέλα και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις

Ήδη από τη δεκαετία του 1970, μεγάλο μέρος ερευνών στο πεδίο της περιβαλλοντικής ψυχολογίας (environmental psychology) επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά των ατόμων απέναντι στο περιβάλλον, διερευνώντας τους παράγοντες που τη διαμορφώνουν. Τα πρώτα μοντέλα ανάλυσης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς, τα οποία εκ των υστέρων ονομάστηκαν «μοντέλα έλλειψης κατανόησης και δράσης του κοινού» (deficit models of public understanding and action), ήταν ορθολογικά και γραμμικά και αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ (Burgess, Harrison και Filius 1998: 1447). Γρήγορα, όμως, άρχισε να διαφαίνεται το περιορισμένο ερμηνευτικό τους εύρος, καθώς βασίζονταν στην απλουστευτική παραδοχή ότι η γνώση και η πληροφορία για τα περιβαλλοντικά ζητήματα επηρεάζει θετικά τις περιβαλλοντικές στάσεις και οδηγεί στην υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών. Η στήριξη του μοντέλου στην πληροφορία και τη δύναμή της, ωστόσο, ήταν έωλη, δεδομένου ότι η αλλαγή συνηθειών είναι μια πιο απαιτητική και δύσκολη διαδικασία, ακόμη κι αν η νέα συμπεριφορά έχει εμφανή πλεονεκτήματα σε σχέση με την παλαιά (Kollmuss και Agyeman 2002: 240-241).

Ως εκ τούτου, τα επόμενα θεωρητικά μοντέλα συμπεριέλαβαν και πλήθος άλλων παραγόντων ικανών να επηρεάσουν την υιοθέτηση μιας πιο φιλικής προς το περιβάλλον συμπεριφοράς. Η «Θεωρία της Αιτιολογημένης Δράσης» (Theory of Reasoned Action, TRA) (Fishbein και Ajzen 1975) και, ως προέκτασή της, η «Θεωρία της Σχεδιασμένης Συμπεριφοράς» (Theory of Planned Behavior, TPB) (Ajzen 1991) συνεχίζουν μέχρι και σήμερα να χρησιμοποιούνται σε πολλές εμπειρικές έρευνες που αποσκοπούν στην κατανόηση των περιβαλλοντικών συμπεριφορών. Οι δύο αυτές θεωρίες ανέδειξαν την «πρόθεση» ως τον πλέον σημαντικό επεξηγηματικό παράγοντα. Βάσει της Θεωρίας της Αιτιολογημένης Δράσης, η πρόθεση (intention) ενός ατόμου να υιοθετήσει μια συμπεριφορά καθορίζεται από α) τη θετική ή αρνητική προδιάθεση ενός ατόμου προς μια ορισμένη συμπεριφορά και την εκτίμηση των επιπτώσεών της, και β) τις υποκειμενικές νόρμες (δηλαδή την αποτίμηση του τρόπου με τον οποίο οι τρίτοι θα αξιολογήσουν την εν λόγω συμπεριφορά). Και πράγματι, από εμπειρικές μελέτες που εδράζονται σε αυτό το θεωρητικό

πλαίσιο η πρόθεση συμπεριφοράς δύναται να ερμηνεύσει και εν τέλει να προβλέψει συγκεκριμένες δράσεις (Ajzen και Madden 1986).

Οι Hines, Hungerford και Tomera διαμόρφωσαν (1987) το μοντέλο της «Υπεύθυνης Περιβαλλοντικής Συμπεριφοράς» (Environmentally Responsible Behavior - ERB) που κατ' αρχάς εδράζεται στη θεωρία της αιτιολογημένης δράσης και αναγνωρίζει ότι η πρόθεση είναι καθοριστικός παράγοντας για την υιοθέτηση υπεύθυνης προς το περιβάλλον συμπεριφοράς. Υπογραμμίζεται, όμως, ότι η περιβαλλοντική συμπεριφορά επηρεάζεται από ένα σύνολο παραγόντων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, ως κύριες μεταβλητές αναδεικνύονται α) η γνώση όσον αφορά το πρόβλημα και τους εναλλακτικούς τρόπους δράσης, β) η πρόθεση δράσης, γ) οι ατομικές στάσεις, δ) η αίσθηση ατομικής ευθύνης και ε) το κέντρο ελέγχου ενός ατόμου, το οποίο αναφέρεται στην αυτο-αντίληψη όσον αφορά την ικανότητά του να επιφέρει αλλαγή σε καταστάσεις της ζωής του, δηλαδή κατά πόσο πιστεύει ότι έχει τον έλεγχο μιας κατάστασης (efficacy). Επιπλέον, η περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά θεωρείται ότι συνδέεται και με περιστασιακούς παράγοντες, όπως οι οικονομικοί περιορισμοί, οι κοινωνικές νόρμες και οι ευκαιρίες επιλογής διαφορετικών δράσεων.

Οι αξίες, αν και δεν επηρεάζουν εξίσου καθοριστικά όλες τις αποφάσεις, μπορεί να επιδρούν έμμεσα ή άμεσα στις στάσεις και απόψεις για το περιβάλλον, επηρεάζοντας τους άτυπους κανόνες (νόρμες) και τις πεποιθήσεις² των ατόμων. Σύμφωνα με τη θεωρία VBN (values-beliefs-norms), παρατηρείται μια αλληλουχία διεργασιών και επιρροών με τέσσερα στάδια: οι αξίες επηρεάζουν την κοσμοθεωρία των ανθρώπων για το περιβάλλον (γενικές πεποιθήσεις), η κοσμοθεωρία διαμορφώνει τις πεποιθήσεις τους γύρω από τις συνέπειες της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, οι πεποιθήσεις αυτές τροφοδοτούν τις αντιλήψεις τους για την ικανότητά τους να συμβάλλουν στην επίλυση του προβλήματος και, τέλος, οι αντιλήψεις αυτές καθορίζουν εν τέλει τις νόρμες που ρυθμίζουν την ανάληψη δράσης (υπό τη μορφή του πολιτικού ακτιβισμού, της εκλογικής συμπεριφοράς, των καταναλωτικών συνηθειών κ.ά.) (Dietz, Fitzgerald και Shwom 2005: 356).

Σύμφωνα, μάλιστα, με τη θεωρία ενεργοποίησης κανόνων για την αλτρουιστική συμπεριφορά του Schwartz (1977), οι νόρμες εμφορούνται από συναισθήματα ηθικής υποχρέωσης που παρακινούν

² Οι πεποιθήσεις αναφέρονται στις πληροφορίες (τη γνώση) που έχει ένα άτομο για ένα άτομο, αντικείμενο ή ζήτημα.

ένα άτομο προκειμένου να συμπεριφέρεται με ωφέλιμο και όχι επιβλαβή τρόπο προς τους συνανθρώπους του. Στο πλαίσιο αυτό, η αλτρουιστική συμπεριφορά αποτελεί συνάρτηση της ανάληψης ευθύνης των ατόμων για τις πράξεις τους και της επίγνωσης των συνεπειών που μπορεί αυτές να επιφέρουν στους άλλους. Η επιλογή λοιπόν ορισμένων ατόμων να επιδεικνύουν πιο φιλική προς το περιβάλλον συμπεριφορά ερμηνεύεται ως μία έκφραση αλτρουισμού, που αντανakλά το ανιδιοτελές ενδιαφέρον για την ευημερία των άλλων (Bamberg και Schmidt 2003, Milfont, Sibley και Duckitt 2010, Schultz και Zelezny 1999). Στον βαθμό λοιπόν που ορισμένα άτομα προσλαμβάνουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα με ηθικούς όρους, είναι πιο πιθανό να έχουν αυξημένη επίγνωση των συνεπειών της συμπεριφοράς τους στο περιβάλλον και συνακόλουθα να αισθάνονται υπεύθυνοι για αυτές τις συνέπειες.

Η ηθικο-ψυχολογική Θεωρία των Ηθικών Θεμελίων (Moral Foundations Theory- MFT) του Haidt (Haidt και Graham 2007, Graham κ.ά. 2011) υιοθετεί μία ολιστική προσέγγιση που προσφέρεται για την κατανόηση της αλληλεπίδρασης ηθικής, ιδεολογίας και περιβάλλοντος. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι θεμελιώδεις αξίες που καθοδηγούν τις αποφάσεις των ατόμων σχετικά με το σωστό ή το λάθος διακρίνονται σε πέντε θεμελιώδη αντιθετικά ζεύγματα/διαστάσεις: φροντίδα/βλάβη (care/harm), ακριβοδικία/εξαπάτηση (fairness/cheating), αφοσίωση/προδοσία (loyalty/betrayal), αυθεντία/υπονόμευση (authority/subversion), ιερότητα/εκφυλισμός (sanctity/degradation) (Haidt και Joseph 2004). Αυτά τα ηθικά θεμέλια ομαδοποιούνται σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: α) τις «εξατομικευτικές» ηθικές αξίες (individualizing morals) της «φροντίδας/βλάβης» και της «ακριβοδικίας/εξαπάτησης», που εστιάζουν στα δικαιώματα και την ευημερία των ατόμων και αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σχετίζονται μεταξύ τους, και β) τις «δεσμευτικές» ηθικές αξίες (binding morals) της «αφοσίωσης/προδοσίας», της «αυθεντίας/υπονόμευσης» και της «ιερότητας/εκφυλισμού», που απαιτούνται για να συνδέσουν τα άτομα μεταξύ τους, ώστε να λειτουργούν βέλτιστα ως ομάδα ή κοινωνικό σύνολο για τη διατήρηση της ακεραιότητας της ομάδας και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Η βιβλιογραφία περί ηθικής συγκλίνει ως προς το ότι τα υψηλότερα επίπεδα περιβαλλοντικής ανησυχίας και η υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς εδράζονται πρωτίστως στην ηθική αξία της φροντίδας και σε κάποιο βαθμό σε εκείνη της ακριβοδικίας (Feinberg και Willer 2012, Karpiaκ και Baril 2008). Λαμβάνοντας δε υπόψιν ότι οι ομάδες με διαφορετικό ιδεολογικό

υπόβαθρο τείνουν να διαφέρουν ως προς την υποστήριξη αυτών των ηθικών αρχών, φαίνεται ότι η πολιτική ιδεολογία και η ηθική συνιστούν δύο κρίσιμης σημασίας παράγοντες ερμηνείας των περιβαλλοντικών στάσεων, αντιλήψεων και συμπεριφορών (Farrell 2013, Graham, Haidt και Nosek 2009). Στο πλαίσιο αυτό, η Θεωρία των Ηθικών Θεμελίων μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση των σημαντικών διαφοροποιήσεων που διαπιστώνονται στο ιδεολογικοπολιτικό φάσμα «Φιλελεύθερων-Συντηρητικών» ή «Αριστεράς-Δεξιάς» όσον αφορά τις στάσεις και απόψεις για το περιβάλλον.

Τα άτομα με αριστερό ιδεολογικό προσανατολισμό, είθισται να εγκολπώνονται την αξία της φροντίδας, εκφράζουν πιο έντονη ανησυχία για το περιβάλλον και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, διακατέχονται από πιο φιλοπεριβαλλοντική συνείδηση, η οποία συνήθως μεταφράζεται και σε αντίστοιχες πιο φιλικές προς το περιβάλλον συμπεριφορές. Από την άλλη μεριά, οι ηθικές αξίες της «αφοσίωσης/προδοσίας», της «αυθεντίας/υπονόμευσης» και της «ιερότητας/εκφυλισμού» εκφράζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τους συντηρητικούς ή τα άτομα με δεξιό ιδεολογικό προσανατολισμό, που συνήθως είναι πιο επιφυλακτικά απέναντι στις περιβαλλοντικές πολιτικές και λιγότερο πρόθυμα να μεταβάλλουν τις συνήθειες τους προς όφελος του περιβάλλοντος (Catena-Fernández και Fernández 2025, Atari κ.ά. 2023, Kivikangas κ.ά. 2021, Dunlap, McCright και Yarosh 2016, Graham, Haidt και Nosek 2009). Άλλωστε, όπως διαπιστώνεται από αρκετές μελέτες, ο σκεπτικισμός για την κλιματική αλλαγή έχει ιδεολογική ταυτότητα, καθώς τα άτομα με ιδεολογικό προσανατολισμό προς τα δεξιά τείνουν να υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό τον απορριπτικό λόγο για τα αίτια και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, σε μία προσπάθεια διατήρησης του status quo και οχύρωσης απέναντι στις ριζικές αλλαγές που αναπόφευκτα θα επιφέρουν οι στόχοι μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και της κλιματικής ουδετερότητας (Milfont, Davies και Wilson 2019, Hornsey, Harris και Fielding 2018).

Χαρακτηριστική περίπτωση που τα περιβαλλοντικά ζητήματα αποτελούν πηγή ιδεολογικοπολιτικής πόλωσης αποτελούν οι ΗΠΑ, όπου παραδοσιακά οι Δημοκράτες υποστηρίζουν τις πολιτικές για την κλιματική αλλαγή και την πράσινη ενέργεια, ενώ οι Ρεπουμπλικάνοι εναντιώνονται, αγνοώντας τις επιστημονικές προβλέψεις για τις μελλοντικές περιβαλλοντικές προκλήσεις. Στην πραγματικότητα, μπορεί να μην είναι η ανησυχία για το

φυσικό περιβάλλον αυτό καθαυτό που απορρίπτεται κυρίως από τους συντηρητικούς, αλλά μάλλον ο ηθικός τόνος και οι ιδεολογικές προεκτάσεις του κυρίαρχου περιβαλλοντικού λόγου. Με άλλα λόγια, η στάση απέναντι στο περιβαλλοντικό κίνημα υποκινείται επιλεκτικά προκειμένου κάποιος/α να προστατεύσει την ταυτότητά του (ιδεολογικά υποκινούμενη γνωστική λειτουργία- identity protective cognition), αναφέρεται στην τάση του ανθρώπου να απορρίπτει αυτόματα πληροφορίες που είναι ασυμβίβαστες με τις αξίες και κοσμοθεωρίες της κοινωνικής ομάδας του, ανεξάρτητα από το πραγματικό τους περιεχόμενο (Hurst και Stern 2020, Kahan 2013). Ορισμένα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, που αφορούν, μεταξύ άλλων, και την περιβαλλοντική προστασία, φαίνεται ότι είναι πιο πιθανό να πυροδοτήσουν αυτό το είδος αμυντικής επεξεργασίας πληροφοριών, επειδή έχουν αποκτήσει πολωτικό κοινωνικό νόημα ή γίνονται αντιληπτά ως συμβατά με τις κοινές κοινωνικές αξίες (Cohen 2003: 808).

Από τα παραπάνω καθίσταται εμφανές ότι η διεθνής βιβλιογραφία ανέδειξε σταδιακά την πολυπαραγοντική φύση της περιβαλλοντικής δράσης, εισάγοντας ποικίλα στοιχεία, όπως οι αξίες, οι ηθικές νόρμες, οι κοινωνικές προσδοκίες, η πρόθεση και οι συναισθηματικές αντιδράσεις. Τα μοντέλα αυτά που παρουσιάστηκαν, ωστόσο, μπορούν να λειτουργήσουν μόνο ως ιδεότυποι, δηλαδή ερμηνευτικά εργαλεία που αναδεικνύουν διαφορετικές όψεις του φαινομένου, χωρίς κανένα από αυτά να εξαντλεί τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά. Για τους λόγους αυτούς, οι διάφοροι παράγοντες που έχουν αναδειχθεί ανά τα χρόνια –και οι οποίοι μπορούν να γίνουν κατανοητοί σε ένα ή περισσότερα από τα ως άνω θεωρητικά μοντέλα– αναφέρονται αναλυτικά στη συνέχεια.

1.2. Περιβαλλοντική γνώση

Η περιβαλλοντική γνώση έχει ευρέως αναγνωριστεί ως ένας από τους βασικότερους αλλά όχι αυτοτελώς επαρκείς παράγοντες που επηρεάζουν την φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά. Σύμφωνα με το μοντέλο των Fietkau και Kessel (1981), η ενημέρωση και το γνωστικό υπόβαθρο σχετίζονται έμμεσα με την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών, στον βαθμό που επηρεάζουν τις στάσεις και ενισχύουν προϋπάρχουσες αξίες. Ως βασική προϋπόθεση για την περιβαλλοντική δράση έχει αναδειχθεί, επίσης, η κατανόηση των συνεπειών μιας πράξης, όπως υποστηρίζουν οι Bohlen κ.ά. (1993). Όμως, αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και με την ύπαρξη

σχετικής γνώσης, δεν οδηγείται κανείς αναγκαστικά σε ανάλογη συμπεριφορά, κατάσταση που έχει αναγνωριστεί ως το «κενό στάσης-συμπεριφοράς», γνωστό εδώ και δεκαετίες στην κοινωνικο-ψυχολογική και πολιτική έρευνα. Και αντίστροφα, η φιλοπεριβαλλοντική δράση δεν αποτελεί απαραίτητως ένδειξη υψηλού επιπέδου γνώσης για τα αντίστοιχα ζητήματα (Kollmuss και Agyeman 2002). Διαφαίνεται, έτσι, γιατί η γνώση δεν συνιστά επαρκή παράγοντα πρόκλησης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς.

Το παραπάνω γίνεται ακόμη καλύτερα αντιληπτό, εάν κανείς θυμηθεί τη θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας του Festinger (1957), σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι αναζητούν υποσυνείδητα συμφωνία με τις πεποιθήσεις τους και τα διανοητικά τους πλαίσια και, για αυτόν ακριβώς τον λόγο, εκτίθενται στην και προσλαμβάνουν την εκάστοτε πληροφορία επιλεκτικά. Έτσι, πληροφορίες που υποστηρίζουν τις ήδη υπάρχουσες προκαταλήψεις, γνώσεις και αξίες τους γίνονται εύκολα αποδεκτές, ενώ εκείνες που αντίκεινται ή υπονομεύουν τις πεποιθήσεις τους αποφεύγονται ή δεν γίνονται καθόλου αντιληπτές. Μεταφέροντας αυτήν την κατάσταση στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας, οι άνθρωποι τείνουν να αποφεύγουν πληροφορίες για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, επειδή αυτές αντικρούουν ή απειλούν ορισμένα από τα βασικά αυτονόητά τους για την ποιότητα ζωής, την οικονομική ευημερία και τις υλικές τους ανάγκες.

Πέραν της γνωστικής ασυμφωνίας, έχουν εντοπιστεί και τρεις βασικοί γνωσιακοί περιορισμοί που σχετίζονται περισσότερο με τα ίδια τα περιβαλλοντικά προβλήματα και παρεμποδίζουν την καλλιέργεια περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης (Kollmuss και Agyeman 2002):

- (1) **Η μη αμεσότητα πολλών οικολογικών προβλημάτων**, η οποία μειώνει την ικανότητα των υποκειμένων να συσχετίσουν τις πράξεις τους με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Η χρονική και γεωγραφική απόσταση των φαινομένων οδηγεί σε συναισθηματική αποστασιοποίηση, παρότι μέσα από εικόνες ή αφηγήσεις καταστροφής (climate fiction), όπως στην περίπτωση του φαινομένου του θερμοκηπίου ή της τρύπας του όζοντος, έχει παρατηρηθεί αυξημένη συναισθηματική εμπλοκή (Leichenko και O'Brien 2022). Αντιθέτως, γενικά και «αφηρημένα» φαινόμενα και θέματα, όπως η κλιματική αλλαγή, παραμένουν δύσκολα κατανοητά από το κοινό όταν παρουσιάζονται μόνο μέσω επιστημονικών μοντέλων (Δεμερτζής 2002: 109, 111).

- (2) Ο **σταδιακός – αργός χαρακτήρας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης**, ο οποίος δυσχεραίνει την αντίληψη της αλλαγής, καθώς η απουσία ξαφνικών και δραστικών εξελίξεων δεν κινητοποιεί έγκαιρα την κοινωνική συνείδηση.
- (3) Η **πολυπλοκότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων**, τα οποία αποτελούν σύνθετα συστήματα με αλληλεξαρτώμενες αιτίες και συνέπειες, καθιστά δύσκολη τη συνολική κατανόηση, οδηγώντας σε υπεραπλουστεύσεις ή και σε υποτίμηση της σοβαρότητάς τους.

1.3. Κοινωνικοοικονομικοί, πολιτικο-πολιτισμικοί και δημογραφικοί παράγοντες

Η συσχέτιση κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών με την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση έχει εξεταστεί σε πληθώρα μελετών, συχνά όμως αυτές πάσχουν μεθοδολογικά λόγω της περιορισμένης αντιπροσωπευτικότητας των δειγμάτων στα οποία βασίζονται (π.χ. μαθητές, αγρότες), γεγονός που δυσχεραίνει τη γενίκευση των συμπερασμάτων τους (Diamantopoulos κ.ά. 2003). Παρά ταύτα, ορισμένοι παράγοντες, όπως το φύλο, η εκπαίδευση και τα εισοδήματα, αναδεικνύονται σταθερά ως επιδραστικοί για την φιλοπεριβαλλοντική στάση και συμπεριφορά.

Συγκεκριμένα, οι γυναίκες, αν και συχνά διαθέτουν χαμηλότερο επίπεδο περιβαλλοντικής γνώσης από τους άνδρες, παρουσιάζουν αυξημένη συναισθηματική εμπλοκή, εντονότερη περιβαλλοντική ανησυχία και μεγαλύτερη προθυμία για αλλαγή καθημερινών συνηθειών. Μάλιστα, η τάση τους να εγκολπώνονται συχνότερα από τους άνδρες μεταϋλιστικές και αλτρουιστικές αξίες ενισχύει περαιτέρω αυτή την τάση (Kollmuss και Agyeman 2002, Stern κ.ά. 1993, Dietz, Kalof και Stern 2002, Knutsen 1990).

Παράλληλα, η εκπαίδευση συνδέεται θετικά με τη γνώση περιβαλλοντικών ζητημάτων και τις πιθανότητες υιοθέτησης περιβαλλοντικά φιλικών συμπεριφορών (Scott και Willits 1991). Το ίδιο ισχύει και για τα υψηλότερα εισοδήματα, τα οποία σχετίζονται με μεγαλύτερη υιοθέτηση μεταϋλιστικών αξιών και εντονότερο ενδιαφέρον για περιβαλλοντικά ζητήματα (Inglehart 1997). Η ηλικία, όμως, εμφανίζει αντίστροφη συσχέτιση, με τους νεότερους να δείχνουν αυξημένη ευαισθησία και προσαρμοστικότητα σε νέες πρακτικές (Semenza και Sailor 2008, Cottrell 2003, Booth 2017).

Τέλος, κοινωνικοοικονομικοί και θεσμικοί παράγοντες δεν επηρεάζουν μόνο στάσεις, αλλά και τις δυνατότητες συμπεριφορικής έκφρασης. Το θεσμικό πλαίσιο και οι υποδομές μπορούν να ενθαρρύνουν ή να περιορίσουν την περιβαλλοντική δράση, αναλόγως του αν παρέχουν ή όχι κατάλληλα κίνητρα, εργαλεία και ευκαιρίες (Ajzen και Fishbein 2005, Stern 2000, Fietkau και Kessel 1981). Μάλιστα, η ανατροφοδότηση των συμπεριφορών, είτε εσωτερική (π.χ. ικανοποίηση του «κάνω το σωστό») είτε εξωτερική (π.χ. κοινωνική αποδοχή ή οικονομική επιβράβευση), λειτουργεί ενισχυτικά στην εδραίωση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών (Kollmuss και Agyeman 2002).

Στο πλαίσιο των πολιτικο-πολιτισμικών παραγόντων, μάλιστα, η εμπιστοσύνη στο κράτος και στους πολιτικούς ηγέτες είναι κρίσιμη προϋπόθεση για να διατηρηθεί η δημόσια υποστήριξη στις πολιτικές για το κλίμα. Πρόσφατη ευρωπαϊκή μελέτη αναδεικνύει το γεγονός πως, παρότι οι πολίτες σε τάσσονται σταθερά υπέρ της ισχυρής δράσης για την κλιματική αλλαγή, η εμπιστοσύνη τους προς τις κυβερνήσεις ως ικανούς φορείς αποτελεσματικής και δίκαιης εφαρμογής αυτών των πολιτικών έχει υποχωρήσει σημαντικά τα τελευταία χρόνια (σύγκριση στοιχείων μεταξύ 2020 και 2025). Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη καταδεικνύει ότι η αυξανόμενη πολιτική αποξένωση και η αίσθηση ότι οι αποφάσεις για την πράσινη μετάβαση λαμβάνονται χωρίς οι ανησυχίες και τα συμφέροντα των πολιτών να λαμβάνονται υπόψιν, οδηγούν σε διάβρωση της εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς. Αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης δεν μειώνει κατ' ανάγκη το ενδιαφέρον για την κλιματική κρίση. Φαίνεται, όμως, να μετατοπίζει το ενδιαφέρον των πολιτών από τις δράσεις μετριασμού προς εκείνες της προσαρμογής.

Ειδικότερα, αν και τα ποσοστά των απαντήσεων που μιλούν για καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής είναι σταθερά υψηλότερα, εκείνα που αναφέρονται στην προσαρμογή αυξήθηκαν – αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο– και στις πέντε χώρες που διεξήχθη η έρευνα (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Πολωνία, Σουηδία). Εκφράζεται, έτσι, η αμφιβολία των πολιτών για την ικανότητα του κράτους να διαχειριστεί αποτελεσματικά μεγάλες μεταρρυθμίσεις. Η μελέτη υπογραμμίζει, τέλος, ότι η περαιτέρω καθυστέρηση ή χαλάρωση της δράσης για την κλιματική αλλαγή ενδέχεται να υπονομεύσει ακόμη περισσότερο την εμπιστοσύνη απογοητεύοντας τους πολίτες που ζητούν μια αποτελεσματική και δίκαιη πράσινη μετάβαση. Κατά αυτόν τον τρόπο, είναι πιθανό να ενισχυθούν λαϊκιστικές και ακροδεξιές δυνάμεις που αμφισβητούν την

επιστημονική βάση ή την αποτελεσματικότητα των κλιματικών πολιτικών (Eichhorn και Grabbe 2025).

1.4. Κίνητρα και πρόθεση πληρωμής (Willingness To Pay –WTP)

Η υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς συνδέεται, μεταξύ άλλων, με τα υποκείμενα κίνητρα και τις αξίες. Σύμφωνα με το μοντέλο των Stern κ.ά. (1993), η περιβαλλοντική συμπεριφορά διαμορφώνεται από τρεις βασικούς αξιακούς προσανατολισμούς: τον εγωιστικό, τον κοινωνικο-αλτρουιστικό και τον βιοσφαιρικό (biospheric). Οι διαφορετικές αυτές οπτικές συνυπάρχουν στα άτομα με ποικίλη ένταση και αντιστοιχούν σε διαφορετικά επίπεδα ανησυχίας για το άμεσο ατομικό συμφέρον, την ανησυχία για άλλους ανθρώπους και για τη φύση καθαυτή. Μάλιστα, εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι ο εγωιστικός προσανατολισμός επηρεάζει άμεσα την εμπρόθετη ετοιμότητα συμπεριφοράς, ιδίως όταν η περιβαλλοντική δράση εξυπηρετεί ατομικά συμφέροντα (Stern κ.ά. 1993, Kollmuss και Agyeman 2002).

Ειδικότερα, το ατομικό συμφέρον μπορεί να έχει διττή λειτουργία. Αφενός, συχνά αποτελεί εμπόδιο στην περιβαλλοντική δράση, αφού οδηγεί σε πρακτικές που εντείνουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα (π.χ. για εξοικονόμηση χρόνου ή αναψυχή). Αφετέρου, όμως, μπορεί να λειτουργήσει και ως μοχλός ενεργοποίησης για την υιοθέτηση «πράσινων» συμπεριφορών. Εν προκειμένω, μπορεί να αξιοποιηθεί προς όφελος του περιβάλλοντος μέσω της παροχής οικονομικών κινήτρων, όπως οι περιβαλλοντικοί φόροι. Πρόκειται, δηλαδή, για περιπτώσεις στις οποίες το ατομικό συμφέρον ταυτίζεται με την εξοικονόμηση χρημάτων. Σε κάθε περίπτωση, ενώ μια τέτοια μεταστροφή αποκαλύπτει χρήσιμες συμπεριφορικές πτυχές, δεν αντανakλά απαραίτητα μια εδραιωμένη περιβαλλοντική συνείδηση, καθώς δεν βασίζεται σε εσωτερικευμένες αξίες διαρκείας (De Young 2000).

Η ύπαρξη (ή μη) ενός τέτοιου αξιακού συστήματος φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην πρόθεση πληρωμής (willingness to pay – WTP). Συγκεκριμένα, άτομα που εμφορούνται από αλτρουιστικές αξίες είναι περισσότερο διατεθειμένα να στηρίζουν περιβαλλοντικές πολιτικές για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής (Corner, Markowitz και Pidgeon 2014). Παρομοίως, τα άτομα που ανησυχούν ιδιαιτέρως για το περιβάλλον, όταν παράλληλα εγκολπώνονται μεταϋλιστικές αξίες, είναι συνήθως διατεθειμένα να καταβάλλουν κάποιο κόστος για την

προστασία του περιβάλλοντος (Gökşen κ.ά. 2002). Εμπειρικά δεδομένα, μάλιστα, σε κρατικό επίπεδο (Lujala, Lein και Rød 2014) αλλά και από διακρατικές συγκρίσεις (Smith και Mayer 2018) δείχνουν ότι η WTP αυξάνεται όταν υπάρχει ισχυρή πεποίθηση για την ανθρωπογενή φύση της κλιματικής αλλαγής, καθώς και για τις επιπτώσεις της στο άμεσο κοινωνικό και εθνικό πλαίσιο, ιδίως, μάλιστα, εάν οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι αυτές οι επιπτώσεις θα ενταθούν μελλοντικά.

Με την WTP έχει συσχετιστεί και η περιβαλλοντική ανησυχία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με σχετικές μελέτες (Liobikene και Dagiliūtė 2021, Poortinga κ.ά. 2003), άτομα με υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής ανησυχίας (environmental concern) τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερη προθυμία να πληρώσουν για την προστασία του περιβάλλοντος. Στις περιπτώσεις, όμως, αυτές έχει παρατηρηθεί συσχέτιση της WTP με περιβαλλοντικές συμπεριφορές χαμηλού κόστους. Εν προκειμένω, το κόστος δεν περιορίζεται στην οικονομική έννοια του όρου, αλλά χρησιμοποιείται και με την ευρύτερη ψυχολογική έννοια, περιλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, τον χρόνο και την προσπάθεια που απαιτείται για την ανάληψη μιας φιλοπεριβαλλοντικής δράσης (Diekmann και Preisendörfer 1998). Έτσι, οι άνθρωποι τείνουν να επιλέγουν περιβαλλοντικές συμπεριφορές που απαιτούν χαμηλότερο κόστος, όπως η ανακύκλωση, ενώ είναι πιο απρόθυμοι να υιοθετήσουν συμπεριφορές που έχουν μεγαλύτερο κόστος ή απαιτούν αλλαγή συνηθειών, όπως η μείωση της χρήσης αυτοκινήτου ή των αεροπορικών ταξιδιών. Επιπλέον, άτομα με υψηλή περιβαλλοντική ανησυχία ενδέχεται να μην είναι πρόθυμα να θυσιάσουν προσωπικά τον τρόπο ζωής τους, αλλά να εμφανίζονται πιο θετικά διακείμενα σε πολιτικές αλλαγές που ενθαρρύνουν τις φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές, όπως η αύξηση της φορολογίας στα καύσιμα ή οι αυστηρότεροι κανονισμοί για τα κτίρια (Kollmuss και Agyeman 2002).

Ορισμένοι κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες φαίνεται, επιπροσθέτως, να επηρεάζουν την WTP. Ειδικότερα, το φύλο ενδέχεται να επηρεάζει την πρόθεση πληρωμής, αλλά δεν φαίνεται να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα (Johnson και Nemet 2010). Παραδείγματος χάριν, όταν ληφθεί υπόψη συνδυαστικά και το επίπεδο αντίληψης κινδύνου, τότε οι άνδρες αποδίδουν υψηλότερη οικονομική αξία στην αποτροπή της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με τις γυναίκες (Viscusi και Zeckhauser 2006). Άλλοι κοινωνικοοικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες, και ιδίως η ηλικία, το εισόδημα και το μορφωτικό επίπεδο, τείνουν να επηρεάζουν περισσότερο την πρόθεση

των πολιτών να καλύψουν μέρος του κόστους για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και την προστασία του περιβάλλοντος. Εν προκειμένω, νεότερα άτομα (20–39 ετών) εμφανίζουν υψηλότερη WTP σε σύγκριση με ηλικιωμένα άτομα (65+) (Zarnikau 2003), ενώ όσο υψηλότερο είναι το εισόδημα και το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων, τόσο υψηλότερη είναι και η αναφερόμενη πρόθεση καταβολής κάποιου τιμήματος (Poortinga κ.ά. 2003).

Τέλος, το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο δείχνει να επηρεάζει τις προτεραιότητες και τις δυνατότητες δράσης. Όπως εντός μιας χώρας οι πιο εύποροι πολίτες εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα WTP, έτσι και μεταξύ κρατών: πολίτες πλουσιότερων χωρών εμφανίζονται περισσότερο διατεθειμένοι να στηρίζουν περιβαλλοντικά μέτρα, όχι απαραίτητα λόγω αυξημένης ευαισθητοποίησης, αλλά και λόγω μεγαλύτερης πρόσβασης σε πόρους και τεχνολογίες. Αντίθετα, στις λιγότερο εύπορες κοινωνίες, η περιβαλλοντική ανησυχία μπορεί να περιορίζεται από τις άμεσες ανάγκες βιοπορισμού, χωρίς, βέβαια, αυτό να σημαίνει απαραίτητως αδιαφορία (Dietz, Fitzgerald και Shwom 2005, Diekmann και Franzen 1999).

Φως στις πρακτικές διαστάσεις της WTP ρίχνει πρόσφατη σειρά εκθέσεων του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ-OECD), επιβεβαιώνοντας αρκετά από τα παραπάνω παλαιότερα ευρήματα. Για παράδειγμα, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά των ηλεκτρικών οχημάτων, τα εμπειρικά δεδομένα από 17 χώρες (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα), αναφέρουν ότι οι καταναλωτές εμφανίζονται διατεθειμένοι να καταβάλουν επιπλέον τίμημα κυρίως για χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την πρακτική χρηστικότητα του οχήματος (π.χ. μεγαλύτερη αυτονομία μπαταρίας, ταχύτερη φόρτιση και ευρεία διαθεσιμότητα υποδομών φόρτισης). Αν και τα περιβαλλοντικά οφέλη, όπως η μείωση εκπομπών CO₂, αξιολογούνται θετικά, έχουν μικρότερη βαρύτητα σε σχέση με τα λειτουργικά χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της WTP.

Η Ελλάδα ακολουθεί αυτή την ευρύτερη τάση, με τους Έλληνες καταναλωτές να παρουσιάζουν παρόμοιες προτιμήσεις. Εντοπίζονται, επίσης, κοινές κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις: άνδρες, άτομα με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και κάτοικοι αστικών περιοχών εκδηλώνουν υψηλότερη προθυμία πληρωμής για περιβαλλοντικά και τεχνικά χαρακτηριστικά των ηλεκτρικών οχημάτων (OECD 2024α). Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν ότι η αντίληψη του ατομικού

οφέλους αποτελεί βασικό κίνητρο. Αναδεικνύεται, έτσι, η ανάγκη για πολιτικές που ενισχύουν την ελκυστικότητα και προσβασιμότητα των πράσινων τεχνολογιών όχι μόνο βάσει περιβαλλοντικών κριτηρίων, αλλά και ένεκα τεχνικών και οικονομικών προτιμήσεων.

Στο πεδίο της ενεργειακής μετάβασης, η WTP των νοικοκυριών για καθαρότερες μορφές ενέργειας συνιστά βασικό δείκτη κοινωνικής αποδοχής και καταναλωτικής προθυμίας για περιβαλλοντικά υπεύθυνες επιλογές, σύμφωνα με άλλη έκθεση του ΟΟΣΑ. Οι πολίτες στις περισσότερες χώρες εμφανίζονται διατεθειμένοι να καταβάλουν υψηλότερα ποσά για την κατανάλωση ενέργειας που προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές, ακόμα και όταν αυτό συνεπάγεται αυξημένο κόστος στους λογαριασμούς τους. Εν προκειμένω, η WTP φαίνεται να επηρεάζεται σημαντικά από τη γενικότερη στάση των πολιτών απέναντι στην κλιματική αλλαγή, αλλά και από τον βαθμό εμπιστοσύνης προς τις δημόσιες αρχές και τους παρόχους ενέργειας.

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, τα εμπειρικά δεδομένα αποκαλύπτουν ότι η WTP για καθαρή ενέργεια είναι σχετικά χαμηλότερη συγκριτικά με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, κάτι που μπορεί να αποδοθεί σε μειωμένη εμπιστοσύνη στους θεσμούς, αλλά και στις πιο περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες των νοικοκυριών. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει ότι η ατομική πρόθεση συμβολής στην ενεργειακή μετάβαση εξαρτάται όχι μόνο από τις περιβαλλοντικές μέριμνες, αλλά και από τον συνδυασμό κοινωνικοοικονομικών και θεσμικών παραγόντων που καθορίζουν την αντίληψη για τη σχέση κόστους-οφέλους μιας τέτοιας επιλογής (OECD 2024β).

Μια τρίτη έκθεση του Οργανισμού παρουσιάζει εμπειρικά στοιχεία από εννέα κράτη μέλη (εξαιρουμένης της Ελλάδας) σχετικά με τη διάθεση των καταναλωτών να πληρώσουν ένα επιπλέον ποσοστό, κατά μέσο όρο 1%-9%, για την αγορά ηλεκτρικής ενέργειας που παράγει 10% λιγότερες εκπομπές CO₂ ανά kWh. Οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες υποδεικνύουν ότι τόσο τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά (π.χ. εισόδημα και εκπαίδευση) όσο και τα ψυχογραφικά στοιχεία (π.χ. διάθεση αλλαγής παρόχου, εμπιστοσύνη σε θεσμούς, περιβαλλοντική ανησυχία) διαμορφώνουν τη WTP. Επισημαίνεται, επίσης, ότι νοικοκυριά με υψηλή εμπιστοσύνη και τεχνολογική διαθεσιμότητα είναι πιο δεκτικά στο να «αγοράσουν» καθαρή ενέργεια, ευρήματα που ενισχύουν την κατανόησή μας ως προς το πώς η WTP λειτουργεί ως σημαντικός προγνωστικός παράγοντας στις περιβαλλοντικές συμπεριφορές (OECD 2025).

Τα ευρήματα αυτά συνολικά αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα των παραγόντων που επηρεάζουν την προθυμία πληρωμής για την «πράσινη» ενέργεια. Οι καταναλωτές σε χώρες του ΟΟΣΑ φαίνεται ότι ανταποκρίνονται θετικά σε προσφορές ηλεκτρικής ενέργειας με χαμηλότερες εκπομπές CO₂, ιδίως όταν το κόστος είναι λογικό και η αλλαγή προμηθευτή εύκολη. Ωστόσο, η εικόνα διαφοροποιείται όταν εξετάζουμε το ελληνικό πλαίσιο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η έρευνα των Sarafidis κ.ά. (2024) αποκαλύπτει ότι οι πολίτες εμφανίζουν περιορισμένη προθυμία πληρωμής για μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, γεγονός που αποδίδεται εν μέρει στην έλλειψη ενημέρωσης για τα συνοδευτικά κοινωνικά και οικονομικά οφέλη των πράσινων πολιτικών.

Συγκεκριμένα, άτομα με υψηλή WTP αποδέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό την προσωπική τους ευθύνη για το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής (92,7% έναντι 80,4%) και δηλώνουν συχνότερα ότι εφαρμόζουν πρακτικές φιλικές προς το περιβάλλον (69,3% έναντι 56,5%). Επίσης, εκδηλώνουν αυξημένη υποστήριξη για συγκεκριμένες πράσινες πολιτικές, όπως η σταδιακή κατάργηση των λιγνιτικών μονάδων και η προώθηση των ΑΠΕ. Αντιθέτως, τα άτομα με χαμηλή WTP τείνουν να αποδίδουν την ευθύνη για την κλιματική κρίση σε εξωτερικούς παράγοντες (κυρίως τη βιομηχανία) και εμφανίζουν μεγαλύτερη δυσπιστία ως προς την αποτελεσματικότητα της ατομικής δράσης. Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι η ενίσχυση της ατομικής υπευθυνότητας και της πίστης στην αξία της προσωπικής συμβολής μπορεί να αποτελέσει σημαντικό μοχλό αύξησης της κοινωνικής αποδοχής και της προθυμίας για ανάληψη κόστους για περιβαλλοντικές πολιτικές (όπ. π.).

1.5. Αξίες

Ήδη από τη συσχέτισή τους με την WTP διεφάνη ότι οι αξίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών. Οι αξίες είναι ρυθμιστικές-κανονιστικές (prescriptive) έννοιες που αναφέρονται σε κάτι που, αφενός, δεν επιδέχεται άμεσης παρατήρησης και, αφετέρου, που εκλαμβάνεται ως επιθυμητό (Van Deth και Scarbrough 1995: 28,4 6). Οι αξίες, έτσι, κατανοούνται ως (1) οι πεποιθήσεις επενδεδυμένες με έντονη συναισθηματική ενέργεια, που (2) κατευθύνουν και κινητροδοτούν άτομα και συλλογικότητες προς επιθυμητούς στόχους, (3) υφίστανται και λειτουργούν πάνω και πέρα από περιστάσεις και

σημειακές συναναστροφές (π.χ. η αξία της ειλικρίνειας αναφέρεται σε ποικίλες σφαίρες δραστηριότητας όπως είναι η οικογένεια, ο αθλητισμός, η πολιτική, οι επιχειρήσεις, το σχολείο κ.λπ.), (4) λειτουργούν κανονιστικά ως κριτήρια και μέτρο στάθμισης για την αποτίμηση γεγονότων, δημόσιων πολιτικών και ανθρώπων, και (5) οργανώνονται κατά ιεραρχική σειρά καθώς προσανατολίζουν και πλαισιώνουν επιμέρους στάσεις και προτιμήσεις, οι οποίες οδηγούν σε ή συσχετίζονται με κοινωνικο-πολιτικές συμπεριφορές (Dietz, Fitzgerald and Shwom 2005). Εκτιμάται, λοιπόν, ότι το αξιακό υπόβαθρο επηρεάζει τις ατομικές αποφάσεις και συνακόλουθα τη διαμόρφωση της ατομικής και της συλλογικής συμπεριφοράς σε σχέση με το περιβάλλον.

Σύμφωνα με τη θεωρία VBN που αναφέρθηκε νωρίτερα, οι αξίες δεν δρουν μόνες τους, ούτε επηρεάζουν όλες τις αποφάσεις. Ωστόσο, μπορεί να έχουν έμμεση ή άμεση επίδραση στις αποφάσεις για το περιβάλλον, επηρεάζοντας τους άτυπους κανόνες (νόρμες) και τις πεποιθήσεις των ατόμων. Η ίδια θεωρία, μάλιστα, εξειδικεύει ακόμη περισσότερο την αλληλουχία διεργασιών που συντελούνται ώστε οι αξίες να καταλήξουν να (συν)διαμορφώσουν τις φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές. Συγκεκριμένα:

1. οι αξίες επηρεάζουν την κοσμοθεωρία των ανθρώπων για το περιβάλλον (γενικές πεποιθήσεις)
2. η κοσμοθεωρία επηρεάζει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων γύρω από τις συνέπειες της περιβαλλοντικής αλλαγής
3. οι πεποιθήσεις επηρεάζουν τις αντιλήψεις τους γύρω από τις ικανότητες των ατόμων να μειώσουν έναν πιθανό κίνδυνο
4. οι αντιλήψεις επηρεάζουν τις νόρμες σχετικά με την ανάληψη δράσης

Η δε ανάληψη δράσης που είναι το τελευταίο στάδιο μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, από τον πολιτικό ακτιβισμό ή την επιλογή ψήφου, μέχρι τις καταναλωτικές συνήθειες (Dietz, Fitzgerald και Shwom 2005: 356)

Σύμφωνα, βέβαια, με τους Dunlap, Grienek και Rokeach (1983), η ανησυχία/ενδιαφέρον για την ποιότητα του περιβάλλοντος βρίσκεται ψηλά στην κατά Maslow ιεραρχία (πυραμίδα)³ των

³ Ο Maslow (1954) υποστήριξε ότι οι άνθρωποι τείνουν να εκπληρώνουν τις ανάγκες τους με ιεραρχική σειρά. Μεγαλύτερη προτεραιότητα δίνεται στις βιολογικές ανάγκες, οι οποίες βρίσκονται στη βάση της πυραμίδας,

αναγκών. Αυτό σημαίνει ότι της ανησυχίας αυτής προηγούνται άλλες υλικές (βιοσυντηρητικές, όπως αναφέρονται) ανάγκες (π.χ. στέγη, τροφή, ασφάλεια). Έτσι, τα άτομα που έχουν ικανοποιήσει τις επείγουσες βιοτικές τους ανάγκες είναι πιο πιθανό να δράσουν οικολογικά, επειδή διαθέτουν περισσότερους πόρους (χρόνο, χρήμα, ενέργεια), ώστε να ασχοληθούν με τα ευρύτερα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα (Borden και Francis 1978).

Ο δείκτης μεταϋλισμού του Inglehart⁴ (1995) εδράζεται σε αυτές τις υποθέσεις, καθώς και στην παραδοχή ότι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα δίνουν προτεραιότητα σε διαφορετικά σύνολα αξιών αντικατοπτρίζει το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο. Μάλιστα, όσο αυτό βελτιώνεται, τόσο μετατοπίζεται σταδιακά το ενδιαφέρον των ατόμων προς ζητήματα που σχετίζονται με την αυτο-βελτίωση και την ποιότητα ζωής, συμπεριλαμβανομένου του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, τα άτομα που έχουν μεγαλώσει σε συνθήκες, όπου η υλική ευημερία θεωρείται δεδομένη, θα δώσουν προτεραιότητα στην εκπλήρωση μεταϋλιστικών αξιών (Gökşen κ.ά. 2002: 617). Οι αξίες αυτές, τέλος, τείνουν να επικρατούν σε κοινωνίες με μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ των πολιτών, όπου η πολιτισμική ανάπτυξη θεωρείται πιο σημαντική από την οικονομική μεγέθυνση και τα πολιτικά δικαιώματα και η δημοκρατία προστατεύονται. Έτσι, η μαζική υποστήριξη προς την περιβαλλοντική προστασία τείνει να είναι πιο έντονη σε χώρες όπου επικρατούν οι μεταϋλιστικές αξίες και είναι ορατές οι επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης (Dietz, Fitzgerald και Shwom 2005: 360, Scheepers και Nelissen 1989).

1.6. Συναισθήματα

Η συναισθηματική εμπλοκή αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της περιβαλλοντικής συνείδησης και της φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς (Leichenko και O'Brien 2022). Υπό την ευρεία έννοια, μπορεί να οριστεί ως ο βαθμός στον οποίο τα άτομα

εάν δεν έχουν εκπληρωθεί, ενώ ακολουθούν οι ανάγκες ασφάλειας. Έπονται κοινωνικές ανάγκες, μεταξύ αυτών και της κοινωνικής αποδοχής και εκείνες της αυτοεκτίμησης. Όταν αυτές έχουν εκπληρωθεί, τα άτομα μπορούν να ξεκινήσουν να επιδιώκουν την αυτοπραγμάτωση, μέσα από την κάλυψη μη υλικών αναγκών, μεταξύ άλλων, με στόχους πνευματικής και αισθητικής ικανοποίησης. Οι πρώτες κατηγορίες αντικατοπτρίζουν υλιστικές αξίες και η τελευταία μεταϋλιστικές, στις οποίες ανήκει και η περιβαλλοντική προστασία (Knutsen 1990: 85-86, Booth 2017: 1404-1405).

⁴ Ο δείκτης περιλαμβάνει τρεις συγκεκριμένες ομάδες ερωτήσεων, όπου οι ερωτώμενοι καλούνται να κατατάξουν τέσσερις αξίες στην καθεμία (δύο υλιστικές και δύο μεταϋλιστικές), δηλώνοντας την πρώτη και τη δεύτερη (εναλλακτικά και την τρίτη) επιλογή τους (Inglehart 1995, 1997).

συνδέονται συναισθηματικά με τον φυσικό κόσμο, ενώ, υπό μια στενότερη, νοείται ως η ικανότητα των ατόμων να αντιδράσουν συναισθηματικά στην υποβάθμιση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ή, με άλλα λόγια, ως η συναισθηματική τους «επένδυση» στο εκάστοτε οικολογικό πρόβλημα. Θεωρείται, μάλιστα, ότι όσο πιο έντονη είναι η συναισθηματική εμπλοκή ενός ατόμου, τόσο πιθανότερο είναι αυτό να εμπλακεί σε φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές (Kollmuss και Agyeman 2002).

Βέβαια, συνδέεται άρρηκτα με άλλες παραμέτρους που έχουν ήδη αναφερθεί, όπως η γνώση, καθώς και με άλλες που θα αναλυθούν εν συνεχεία, όπως τα προσωπικά βιώματα. Συγκεκριμένα, η έλλειψη γνώσης σχετικά με τα αίτια και τις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης μπορεί να περιορίσει τη συναισθηματική εμπλοκή, ενώ η αντίφαση μεταξύ νέων πληροφοριών και εδραιωμένων πεποιθήσεων μπορεί να ενεργοποιήσει μηχανισμούς γνωστικής ασυμφωνίας (Festinger 1957), οδηγώντας σε αποφυγή ή παραμόρφωση των δυσάρεστων πληροφοριών και στη μη συναισθηματική εμπλοκή ενός ατόμου. Παράλληλα, η συναισθηματική αντίδραση είναι ισχυρότερη, όταν οι άνθρωποι έχουν βιώσει από πρώτο χέρι τις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης (Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014). Σε κάθε περίπτωση, τα συναισθήματα και η εμπλοκή των ατόμων έχουν πολλάκις συσχετιστεί με τις φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές και η μελέτη τους προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες γύρω από το ζήτημα της διαμόρφωσης των συμπεριφορών αυτών.

Αναλυτικότερα, ορισμένα συναισθήματα φαίνεται να επηρεάζουν καθοριστικά την περιβαλλοντική στάση και συμπεριφορά των πολιτών. Έρευνες στο Ηνωμένο Βασίλειο δείχνουν ότι τα αρνητικά συναισθήματα αποτελούν ισχυρούς επεξηγηματικούς παράγοντες της πρόσληψης επερχόμενου κινδύνου, της υποστήριξης πολιτικών για την κλιματική αλλαγή, αλλά και της πρόθεσης υιοθέτησης σχετικών συμπεριφορών, όπως η εξοικονόμηση ενέργειας και η χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς (Brosch 2021, Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014). Η ανησυχία, το ενδιαφέρον και η ελπίδα συνδέονται θετικά με τη δημόσια υποστήριξη κλιματικών πολιτικών, ενώ συναισθήματα όπως η ενοχή και ο θυμός σχετίζονται, αντίστοιχα, με την πρόθεση επανόρθωσης και την τιμωρία των υπευθύνων για τις περιβαλλοντικές βλάβες (Brosch 2021, Steentjes 2017).

Πιο συγκεκριμένα, σε ευρωπαϊκές χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία κυριαρχούν παραδοσιακά ο φόβος και η οργή, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι πολίτες σε αυτά τα κράτη αισθάνονται ότι η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της δεν μπορούν να αποφευχθούν, ενώ ταυτόχρονα κατηγορούν άλλες ομάδες ή άτομα για τα αίτια της. Αντίθετα, στη Νορβηγία και στο Ηνωμένο Βασίλειο εμφανίζεται με υψηλότερη συχνότητα η ελπίδα, υποδηλώνοντας μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα πιθανών λύσεων (Steentjes 2017). Συμπληρωματικά, ανάλυση των Nowakowski και Oswald (2020), η οποία βασίζεται σε δεδομένα του European Social Survey 2016 με δείγμα περίπου 40.000 Ευρωπαίων, αναδεικνύει ότι μόλις το 5 % των ερωτηθέντων δήλωσε ότι νιώθει «ακραία ανησυχία» για την κλιματική αλλαγή, γεγονός που υπογραμμίζει τη χαμηλή ένταση της συναισθηματικής εμπλοκής στο ευρωπαϊκό κοινό. Η μελέτη δεν παρέχει περαιτέρω πληροφορίες για άλλα συναισθήματα (όπως λύπη, φόβο ή θυμό), όμως το εύρημα αυτό, σε συνδυασμό με δεδομένα από ψυχρότερα κλίματα (π.χ. Νορβηγία και Φινλανδία) που εμφανίζουν ακόμα μικρότερη ανησυχία, υποδηλώνει ότι οι Ευρωπαίοι δεν ενεργοποιούνται συναισθηματικά σε βαθμό που να υποστηρίζουν μαζικές κινητοποιήσεις ή πολιτικές πρωτοβουλίες. Παρατηρείται δε ένα βεβαιωμένο γεωγραφικό χάσμα, με τις χώρες στη Βόρεια Ευρώπη και δη τις Σκανδιναβικές να είναι εμφανώς λιγότερο ανήσυχες και να ελπίζουν περισσότερο από ό,τι το υπόλοιπο δείγμα. Τί γίνεται, όμως, σε άλλα μέρη του πλανήτη;

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.1, στις ΗΠΑ, τα κυρίαρχα συναισθήματα για την υπερθέρμανση του πλανήτη είναι πάλι αρνητικά, ενώ σε έρευνα του 2014 με σειρά προτεραιότητας δηλώθηκαν η αποστροφή, η ανησυχία, η ελπίδα και η απελπισία (Smith και Leiserowitz 2014).

Πίνακας 1.1: Συναισθήματα που δημιουργεί η υπερθέρμανση του πλανήτη στις ΗΠΑ (2014)

Συναίσθημα	Ποσοστό
Αποστροφή	52%
Ανησυχία/ενδιαφέρον	50%

Ελπίδα	46%
Απελπισία	45%
Θυμός	44%
Λύπη	43%
Φόβος	36%
Θλίψη	26%
Ενοχή	25%

Πηγή: Smith και Leiserowitz 2014: 941-942

Αντίστοιχη έρευνα από παρόμοιους συντελεστές πραγματοποιήθηκε και το 2025 στις ΗΠΑ. Παρατηρούνται, εν προκειμένω, ορισμένες διαφοροποιήσεις, τόσο ως προς τον κατάλογο των συναισθημάτων, όσο και ως προς τα ποσοστά, αλλά οι πληροφορίες είναι εξίσου χρήσιμες και σημαντικές. Τα αποτελέσματα της πρόσφατης αυτής έρευνας παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 ακολούθως.

Όπως φαίνεται, κυρίαρχο πλέον συναίσθημα είναι σαφώς η ανησυχία και όχι η αποστροφή, η οποία τώρα εμφανίζει αρκετά μειωμένο ποσοστό, με δεύτερο να παραμένει το ενδιαφέρον. Κι ενώ παλαιότερα η ελπίδα ήταν το τρίτο αναφερόμενο συναίσθημα, στη σύγχρονη μέτρηση το μόνο αυτό θετικό συναίσθημα, βρίσκεται πολύ χαμηλά στον κατάλογο. Όλα αυτά, βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι μπορεί να οφείλονται, πέραν της περισσότερης επιστημονικής γνώσης και συζήτησης που παράγεται συστηματικά από το 2014, στην εμφανή χειροτέρευση της κατάστασης του κλίματος και των επιπτώσεών της στο μεσοδιάστημα ή και στην περισσότερη επικοινωνία γύρω από τα ζητήματα αυτά.

Πίνακας 1.2: Συναισθήματα που δημιουργεί η υπερθέρμανση του πλανήτη στις ΗΠΑ (2025)

Συναίσθημα	Ποσοστό
Ανησυχία	65% ⁵
Ενδιαφέρον	58%
Λύπη	44%
Αποστροφή	44%
Φόβος	39%
Αγωνία	39%
Θυμός	39%
Ελπίδα	38%
Οργή ⁶	36%
Απόγνωση	34%
Κατάθλιψη	28%

Πηγή: Leiserowitz κ.ά. 2025: 3

Πρόσφατες μελέτες ενισχύουν τα παραπάνω ευρήματα, καταδεικνύοντας ότι η συναισθηματική εμπλοκή αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την υιοθέτηση φιλο-περιβαλλοντικών συμπεριφορών. Σε ανάλυση δεδομένων από 32 χώρες, διαπιστώθηκε ότι η «κλιματική ανησυχία» (climate anxiety) συνδέεται θετικά με την ανάληψη φιλοπεριβαλλοντικών δράσεων, όπως η εξοικονόμηση ενέργειας και η ανακύκλωση. Αν και τα συναισθήματα, όπως ο φόβος ή η ανησυχία, θεωρούνταν παλαιότερα παράγοντες αποστασιοποίησης ή ψυχολογικής απόσυρσης, η εν λόγω έρευνα έδειξε ότι, υπό προϋποθέσεις, μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτες ενεργοποίησης. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα κλιματικής ανησυχίας ανέφεραν συχνότερα περιβαλλοντικά φιλικές συμπεριφορές στην καθημερινότητά τους, επιβεβαιώνοντας ότι τα συναισθήματα, όταν συνδυάζονται με αίσθηση ατομικής ευθύνης και δράσης, μπορούν να μετατραπούν σε κινητήρια δύναμη για αλλαγή συμπεριφοράς.

⁵ Το 65% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι ανησυχούν τουλάχιστον μετρίως για την υπερθέρμανση του πλανήτη, ποσοστό που περιλαμβάνει ένα 29% που δήλωσαν ότι ανησυχούν πολύ.

⁶ Η οργή αντιστοιχεί στον αγγλικό όρο «outraged», ενώ ο θυμός που παρατίθεται παραπάνω στον όρο «angry».

Βέβαια, τα ευρήματα δεν είναι ομοιόμορφα οριζοντίως. Σε βόρειες και δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία και η Σουηδία, τα υψηλότερα επίπεδα κλιματικής ανησυχίας συσχετίζονται σαφώς με εντονότερη περιβαλλοντική δέσμευση, όπως η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, η υποστήριξη πρωτοβουλιών υπέρ του κλίματος ή η συμμετοχή σε περιβαλλοντικές οργανώσεις. Οι πολίτες σε αυτές τις χώρες φαίνεται, δηλαδή, να μετατρέπουν τη συναισθηματική τους ανησυχία σε έμπρακτη περιβαλλοντική δράση. Αντίθετα, σε ανατολικοευρωπαϊκές και νοτιοευρωπαϊκές χώρες, όπως η Πολωνία και η Πορτογαλία, η ανησυχία αυτή εμφανίζει είτε ασθενέστερη συσχέτιση με τη συμπεριφορά είτε μεγαλύτερη ετερογένεια ως προς τα είδη δράσης. Το φαινόμενο αυτό πιθανώς σχετίζεται με πολιτισμικές διαφορές, την κοινωνική εμπιστοσύνη και τη θεσμική αποτελεσματικότητα. Τέλος, σε ορισμένες χώρες χαμηλού ή μέσου εισοδήματος, το υψηλό επίπεδο ανησυχίας δεν μεταφράζεται απαραίτητα σε δράση, λόγω περιορισμένων οικονομικών και θεσμικών πόρων ή χαμηλής αντιληπτής αποτελεσματικότητας (self-efficacy) (Ogunbode κ.ά. 2022).

Τέλος, το κύμα των πιο πρόσφατων ερευνών που συσχετίζουν τα συναισθήματα με τη διαμόρφωση συμπεριφορών σχετικών με το περιβάλλον, και συγκεκριμένα με την κλιματική αλλαγή, έχει αρχίσει συνειδητά να στρέφεται και στο πώς η γνώση αυτή θα χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή κοινωνικών οφελών, εστιάζοντας στην ανάγκη ευθυγράμμισης του συναισθηματικού τόνου εκστρατειών για το κλίμα με τους πολιτικούς στόχους των εκάστοτε υπευθύνων επικοινωνίας και των πολιτικών ιθυνόντων. Ειδικότερα, στο ζήτημα αυτό μπορεί να τύχει εκμετάλλευσης η συσχέτιση συγκεκριμένων συναισθημάτων με την υποστήριξη ορισμένων πολιτικών και μέτρων για την κλιματική αλλαγή (Myers κ.ά. 2024). Τα συναισθήματα αυτά και η αλληλουχία με συμπεριφορές παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 1.3: Συναισθήματα και υποστήριξη πολιτικών για το κλίμα

Συναίσθημα	Ερμηνεία αιτίου	Κινητοποίηση/ Αντίδραση	Υποστήριξη για είδος πολιτικής
Ενοχή	Εσωτερική ευθύνη	Εξιλέωση	Πολιτικές με κόστος για το άτομο
Θυμός	Εξωτερική ευθύνη	Ανταπόδοση	Ρυθμιστικές πολιτικές
Ελπίδα	Θετική προσδοκία για το μέλλον	Επιδίωξη στόχων	Προληπτικές πολιτικές

Λύπη	Μη αναστρέψιμη απώλεια	Επανόρθωση	Πολιτικές κλιματικής δικαιοσύνης
Φόβος	Αβεβαιότητα	Προστασία	Πολιτικές προστασίας του ατόμου

Πηγή: Myers κ.ά. 2024: 2-4

Το βασικό επιχείρημα της μελέτης αυτής είναι ότι κάθε συναίσθημα ενεργοποιεί μια «ετοιμότητα δράσης», που με τη σειρά της επηρεάζει τις πολιτικές προτιμήσεις. Εν προκειμένω, η ενοχή προκύπτει όταν το άτομο αισθάνεται προσωπική ευθύνη για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Αυτή η εκτίμηση ενεργοποιεί την ανάγκη για εξιλέωση, οδηγώντας σε αυξημένη υποστήριξη για πολιτικές που συνεπάγονται προσωπικό κόστος, όπως οι φόροι άνθρακα ή η ακριβότερη ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές. Αντίθετα, η οργή εμφανίζεται όταν η ευθύνη αποδίδεται σε εξωτερικούς παράγοντες (π.χ. ρυπογόνες βιομηχανίες). Η επιθυμία για ανταπόδοση (retribution) προδιαθέτει τα άτομα για υποστήριξη ρυθμιστικών πολιτικών, όπως η αυστηρή νομοθεσία. Η ελπίδα με τη σειρά της βασίζεται σε μια θετική προσδοκία για το μέλλον, η οποία σχετίζεται με την αντίληψη ότι η ατομική δράση μπορεί να έχει αποτέλεσμα ως προς την αποτροπή των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Συνδέεται, έτσι, με την υποστήριξη προληπτικών/προδραστικών πολιτικών (proactive policies), όπως οι επενδύσεις σε τεχνολογίες και υποδομές για την πράσινη μετάβαση. Η λύπη, αντίστοιχα, προέρχεται από το αίσθημα ότι το άτομο έχει βιώσει κάποια ανεπανόρθωτη απώλεια και, για αυτό, μπορεί να οδηγήσει σε υποστήριξη πολιτικών για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Τέτοιες είναι, ενδεικτικά, η αποκατάσταση πληγείσων περιοχών ή η ενίσχυση ευάλωτων ομάδων. Τέλος, ο φόβος ενεργοποιείται από την αίσθηση της απειλής και, κυριότερα, της αβεβαιότητας για το ίδιο το άτομο ή τους σημαντικούς άλλους του. Ως εκ τούτου, συνδέεται με την υποστήριξη πολιτικών που προσφέρουν προστασία, μέσω, δηλαδή, ρύθμισης ή προληπτικών δράσεων. Τα μέσα αυτά μπορεί να μεταφράζονται στην επιθυμία εφαρμογής νέων νόμων έναντι της επιβολής των υφιστάμενων, συμπεριλαμβανομένης, στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, της υποστήριξης για νέα πρότυπα απόδοσης καυσίμων (όπ. π.).

1.7. Εκτίμηση επερχόμενου κινδύνου

Η εκτίμηση ενός επερχόμενου κινδύνου (risk assessment)⁷ επηρεάζει καθοριστικά την πρόθεση συμπεριφοράς (O'Connor, Bard και Fisher 1999) και, μεταξύ άλλων, έχει συσχετιστεί θετικά και με την υποστήριξη δημόσιων πολιτικών για το περιβάλλον. Συγκεκριμένα, άτομα που θεωρούν πιθανή την εκδήλωση σοβαρών ακραίων καιρικών φαινομένων, όπως πλημμύρες, ξηρασίες και πυρκαγιές, τείνουν να υποστηρίζουν με μεγαλύτερη προθυμία πολιτικές για την κλιματική αλλαγή. Μάλιστα, η εκτίμηση επερχόμενου κινδύνου συνδέεται θετικά με την υποστήριξη των πολιτικών τόσο για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, όσο και για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της⁸, όπως προκύπτει από εμπειρικά δεδομένα έρευνας που διεξήχθη στη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία και την Ολλανδία. Οι πολιτικές για την προσαρμογή, όμως, συγκεντρώνουν ευρύτερη κοινωνική αποδοχή και υποστήριξη, ανεξαρτήτως ιδεολογικών πεποιθήσεων, ενώ οι πολιτικές μετριασμού είναι πιο πολωτικές και εξαρτώνται σε μεγαλύτερο βαθμό από την πολιτική ιδεολογία του ατόμου.

Ειδικότερα, η ανάλυση δείχνει ότι τα μέτρα προσαρμογής συγκεντρώνουν υψηλότερα ποσοστά υποστήριξης σε όλες τις χώρες του δείγματος (62% έναντι 52,5% για τον μετριασμό), χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και ανεξαρτήτως αντιλήψεων περί επίπεδου προσωπικής ευθύνης, εμπιστοσύνης στους θεσμούς ή/και αξιακού υπόβαθρου. Αντίθετα, η υποστήριξη των μέτρων μετριασμού της κλιματικής αλλαγής φαίνεται ότι αποτελεί αντικείμενο πόλωσης, επηρεαζόμενη σε μεγάλο βαθμό από παράγοντες, όπως η εμπιστοσύνη σε περιβαλλοντικές οργανώσεις και οι αντιλήψεις περί προσωπικής ή συλλογικής ευθύνης. Οι παράγοντες αυτοί, μολονότι δεν περιγράφονται ρητά με πολιτικούς ή ιδεολογικούς όρους, έχουν συχνά τέτοιες συνδέσεις ή προεκτάσεις, αφού συνδέονται με συγκεκριμένα αξιακά και πολιτικά

⁷ Η εκτίμηση ή/και αντίληψη επερχόμενου κινδύνου είναι η υποκειμενική κρίση των ατόμων σχετικά με τα χαρακτηριστικά, τη σοβαρότητα και την επισφάλεια μιας επιβλαβούς κατάστασης.

⁸ Οι πολιτικές για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής (mitigation) εστιάζουν στην αντιμετώπιση του φαινομένου μέσω της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, ενώ οι πολιτικές για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (adaptation) αφορούν σε παρεμβάσεις για την θωράκιση κρατών και πληθυσμών από τις υφιστάμενες ή μελλοντικές επιπτώσεις των κλιματικών μεταβολών, όπως τα ακραία καιρικά φαινόμενα και οι φυσικές καταστροφές. Για παράδειγμα, η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, η μείωση της παραγωγής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα και η ανάπτυξη των ΑΠΕ αποσκοπούν στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Αντίστοιχα, η υιοθέτηση μέτρων πυροπροστασίας ή η βελτίωση των αντιπλημμυρικών υποδομών εντάσσονται στα μέτρα προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

προτάγματα. Συνεπώς υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις ως προς τις πολιτικές μετριασμού μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών ομάδων, με ορισμένες να υποστηρίζουν τις πολιτικές αυτές έντονα και άλλες να εμφανίζονται πιο ουδέτερες. Κατ' επέκταση, από τη μελέτη μπορεί να συναχθεί ότι άτομα με πιο αριστερές πολιτικές τοποθετήσεις και υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο είναι πιο πρόθυμα να υποστηρίζουν πολιτικές μετριασμού, γεγονός που αναδεικνύει τον ρόλο κοινωνικο-δημογραφικών και ιδεολογικών παραγόντων στη διαδικασία μετάφρασης της αντίληψης επερχόμενου κινδύνου σε πρόθεση υποστήριξης προς την κλιματική δράση (Hagen, Middel και Pijawka 2016).

Σε παρόμοια συμπεράσματα έχει καταλήξει έρευνα σε 35 κράτη. Ειδικότερα, και εδώ καταδείχθηκε ότι η υψηλή προσωπική αντίληψη του κινδύνου που απορρέει από την κλιματική αλλαγή συνδέεται σταθερά και θετικά με την πρόθεση λήψης μέτρων από τα άτομα, καθώς και με την υποστήριξη πολιτικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Το ενδιαφέρον, εν προκειμένω, είναι ο βαθμός εκτίμησης: όσο περισσότερο ένα άτομο πιστεύει ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί πραγματική και άμεση απειλή, τόσο πιθανότερο είναι να υποστηρίξει δημόσια μέτρα περιορισμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και να αποδεχτεί προσωπικό κόστος (π.χ. υψηλότερους φόρους) από αυτά, ακόμα και να προβεί το ίδιο σε πρακτικές που συμβάλλουν στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, όπως η χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς, η εξοικονόμηση ενέργειας ή η μείωση κατανάλωσης αυτής. Μάλιστα, τα παραπάνω φαίνεται να ισχύουν σε διαφορετικά κοινωνικά και γεωγραφικά πλαίσια με τη θετική αυτή σχέση μεταξύ αντίληψης κινδύνου και φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς να επιβεβαιώνεται σε πολλές χώρες, αν και με διαφορετική ένταση (Smith και Mayer 2018).

Ενδιαφέρον εύρημα της ίδιας μελέτης, νοώντας φυσικά την αντίληψη κινδύνου ως εσωτερικό κίνητρο για διαμόρφωση συμπεριφορών, περιστρέφεται γύρω από αυτό που ονομάζεται κοινωνική παγίδα (social trap). Πρόκειται για μια κατάσταση κατά την οποία η προσδοκία μη συμμόρφωσης των άλλων αποθαρρύνει την προσωπική συνεισφορά. Εν προκειμένω, τα άτομα, ακόμη και σε καταστάσεις που αναγνωρίζουν ως επείγουσες ή απειλητικές (υψηλή εκτίμηση κινδύνου), ενδέχεται να μην αναλάβουν τα ίδια δράση, εάν θεωρούν ότι η υπόλοιπη κοινωνία δεν θα πράξει αναλόγως. Στη θεωρία των παιγνίων αυτό περιγράφεται ως «παιγνίο διαβεβαίωσης» (Assurance Game/Stag Hunt), η εσωτερική λογική του οποίου εκκινεί από την παραδοχή ότι «η

αμοιβαία συνεργασία οδηγεί στο καλύτερο αποτέλεσμα» και συνεχίζει να λειτουργεί ως εξής: «Αλλά αν ένα άτομο περιμένει από τους άλλους να μην συνεργαστούν, θα επιλέξει μια λιγότερο ριψοκίνδυνη ή μη συνεργατική ενέργεια, ακόμα κι αν αυτό έχει ως αποτέλεσμα ένα χειρότερο συλλογικό αποτέλεσμα». Έτσι, υπογραμμίζεται ότι η υψηλή εκτίμηση του κλιματικού κινδύνου δεν αρκεί από μόνη της για την κινητοποίηση ατομικής ή συλλογικής δράσης, αφού η πρόθεση των ατόμων να προβούν σε φιλοπεριβαλλοντικές ενέργειες επηρεάζεται έντονα από την πεποίθησή τους ότι και οι άλλοι θα ανταποκριθούν εξίσου. Αντίστοιχα, όταν υπάρχει χαμηλή εμπιστοσύνη ως προς την ενεργοποίηση των άλλων, ακόμη και άτομα με υψηλό επίπεδο αντίληψης κινδύνου, ενδέχεται να απόσχουν τα ίδια, πιστεύοντας ότι οι προσπάθειές τους θα είναι μάταιες απουσία συλλογικής συμμετοχής. Συμπερασματικά, η αντίληψη του επερχόμενου κινδύνου λειτουργεί σε συνάρτηση με τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη, καθιστώντας την τελευταία κρίσιμο παράγοντα για την υπέρβαση της αδράνειας και την ενεργοποίηση κλιματικής δράσης.

Βέβαια, η εμπειρική τεκμηρίωση αυτής της υπόθεσης διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικής εμπιστοσύνης και εκτίμησης κινδύνου είναι ισχυρή κυρίως σε ατομικό επίπεδο. Δηλαδή, άτομα που τείνουν να εμπιστεύονται τους άλλους είναι πιο πιθανό να μετατρέψουν την ανησυχία τους για την κλιματική αλλαγή σε υποστηρικτική στάση απέναντι σε σχετικές πολιτικές. Αντιθέτως, σε επίπεδο χώρας, η λεγόμενη κοινωνική παγίδα δεν τεκμηριώθηκε στον ίδιο βαθμό, καθώς δεν βρέθηκε σημαντική επίδραση της συλλογικής εμπιστοσύνης στην ενίσχυση της σχέσης αντίληψης κινδύνου-περιβαλλοντικής δράσης. Με άλλα λόγια, για την υπέρβαση της αδράνειας, καθοριστική είναι η ατομική και όχι η γενικευμένη εμπιστοσύνη (όπ. π.). Κατ' αναλογία, καθώς η προσωπική κοινωνική εμπιστοσύνη είναι πιο σημαντικός παράγοντας από την γενική ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης στη χώρα, αυτό μπορεί να υποδεικνύει ότι η ενίσχυση της εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών μπορεί να οδηγήσει σε αποτελεσματικότερες παρεμβάσεις σε σχέση με πρωτοβουλίες για το μακρο-επίπεδο, οι οποίες στοχεύουν στην κοινωνική κουλτούρα συνολικά.

Πέραν της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης, τέλος, καθοριστικής σημασίας είναι και η εμπιστοσύνη στους θεσμούς, δηλαδή η πίστη των πολιτών στην ικανότητα των κυβερνήσεων και των δημόσιων φορέων να διαχειριστούν αποτελεσματικά την περιβαλλοντική κρίση. Πρόσφατη μελέτη της δεξαμενής σκέψης Bruegel καταδεικνύει ότι, ενώ οι περισσότεροι Ευρωπαίοι δηλώνουν υπέρ της

εντατικοποίησης της δράσης για την κλιματική αλλαγή, εκφράζουν ταυτόχρονα αυξανόμενη δυσπιστία απέναντι στις κυβερνήσεις τους ως προς την ικανότητά τους να υλοποιήσουν αυτές τις πολιτικές (Eichhorn και Grabbe 2025). Το γεγονός αυτό ενισχύει τον φαύλο κύκλο αποστασιοποίησης και απάθειας: ακόμη και άτομα με υψηλή εκτίμηση κινδύνου, ενδέχεται να απέχουν από δράση ή να απορρίπτουν δημόσια μέτρα, εφόσον αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα ή την ακριβοδίκαιη εφαρμογή τους. Συνεπώς, η εμπιστοσύνη προς τους πολιτικούς θεσμούς συνιστά βασική προϋπόθεση για τη μετάφραση της αντίληψης κινδύνου σε ενεργή στήριξη πολιτικών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

1.8. Ψυχολογική απόσταση

Η ψυχολογική απόσταση εμφανίζεται όταν επικρατούν ατομικές προκατανοήσεις για την απόσταση ενός επερχόμενου κινδύνου. Πιο συγκεκριμένα, οι άνθρωποι μπορεί να αναγνωρίζουν τις αρνητικές μελλοντικές συνέπειες ενός φαινομένου, αλλά, παράλληλα, να πιστεύουν ότι, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, οι ίδιοι θα παραμείνουν ανεπηρέαστοι (Frondel, Simora και Sommer 2017). Η αντίληψη αυτή -απόρροια του συνδρόμου του τρίτου προσώπου (third person effect) όσον αφορά τη συμβολή των Μέσων στη διαμόρφωση αντιλήψεων για αρνητικές καταστάσεις (Perloff 1999)-, λαμβάνει υπόψιν τρεις διαστάσεις απόστασης: την χρονική (απειλή για τις μελλοντικές γενιές και όχι την ενεστώσα), την κοινωνική (απειλή για τον κοινωνικό περίγυρο και όχι το ίδιο το άτομο) και την χωρική (απειλή για τους ανθρώπους σε απομακρυσμένες περιοχές και όχι σε γεωγραφική εγγύτητα με το ίδιο το άτομο). Σύμφωνα, δε με τη θεωρία του Ερμηνευτικού Επιπέδου (Construal Level Theory – CLT), στους παράγοντες αυτούς μπορεί να προστεθεί και η υποθετικότητα, η οποία μεταφράζεται σε αβεβαιότητα για την εκδήλωση των συνεπειών ενός φαινομένου. Η τέταρτη αυτή παράμετρος αντικατοπτρίζει το φαινόμενο της «μεροληψίας της αισιοδοξίας» (optimism bias), σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι έχουν την πεποίθηση ότι οι πιθανότητες να βιώσουν εν γένει αρνητικά γεγονότα είναι χαμηλές (Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014, Steentjes 2017, Tvinnereim κ.ά. 2020).

Έτσι, η προσλαμβανόμενη ψυχολογική απόσταση από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη διαμόρφωση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών, καθώς δύναται να εμποδίσει την ανάληψη ατομικής και συλλογικής δράσης (Spence, Poortinga και

Pidgeon 2012, Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014). Μάλιστα, έχει βρεθεί ότι η αντίληψη της ψυχολογικής απόστασης, ενώ λειτουργεί υποστηρικτικά προς τις δημόσιες παρεμβάσεις για την υιοθέτηση πολιτικών προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, μπορεί να υπονομεύσει τη δημόσια υποστήριξη προς τις πολιτικές μετριασμού, που απαιτούν άμεση παρέμβαση και μεταβολή συμπεριφορών (Fronzel, Simora και Sommer 2017).

Φυσικά, όλα αυτά έχουν καταγραφεί και στην πράξη στο πεδίο της κλιματικής αλλαγής. Οι άνθρωποι συχνά δίνουν προτεραιότητα στα καθημερινά προβλήματα και εστιάζουν στην αντιμετώπιση προβλημάτων που θεωρούν άμεσα και ευνόητα, όπως η υγειονομική περίθαλψη και τα οικονομικά ζητήματα. Είθισται λοιπόν η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής να βρίσκεται χαμηλά στις προτεραιότητές τους (Brügger και Pidgeon 2018), μεταξύ άλλων και λόγω της πολυπλοκότητας του όλου φαινομένου. Ιδίως στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, φαίνεται να επικρατεί η αντίληψη ότι η κλιματική αλλαγή θα έχει επιπτώσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες, κυρίως εκείνες του παγκόσμιου Νότου, οι οποίες δεν έχουν τους πόρους και τις δυνατότητες να τις διαχειριστούν (Spence, Poortinga και Pidgeon 2012). Ερωτώμενοι σε άλλη έρευνα στο Ηνωμένο Βασίλειο συσχέτισαν την κλιματική αλλαγή με δραματικές και καταστροφικές εικόνες, όμως, σε άλλα μέρη του κόσμου και όχι την ίδια τους τη χώρα, επιδεικνύοντας, έτσι, αυξημένη ψυχολογική απόσταση (Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014). Μάλιστα, ακόμα και εντός της ίδιας τους της χώρας, Αμερικανοί πολίτες βιώνουν την χωρική απόσταση. Σε πρόσφατη έρευνα του Pew Research Center, πάνω από 70% των ερωτηθέντων αναγνώρισαν ότι οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα είναι πιο σοβαρές τα επόμενα 30 χρόνια. Ωστόσο, μόνο το 41% πιστεύει ότι η κλιματική αλλαγή θα καταστήσει την κοινότητά τους χειρότερο μέρος για να ζει κανείς κατά την ίδια χρονική περίοδο (Tyson και Kennedy 2023).

Εντούτοις, πρέπει να αναφερθεί ότι το φαινόμενο της ψυχολογικής απόστασης δεν λειτουργεί αυτόνομα. Στην πραγματικότητα, επηρεάζει άλλους παράγοντες που (συν)διαμορφώνουν τις φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές. Αυτό συμβαίνει κυρίως με την υποτίμηση του επερχόμενου κινδύνου που καλλιεργείται (Spence, Poortinga και Pidgeon 2012, Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014), αλλά και με τη μείωση των επίπεδων ανησυχίας για το φαινόμενο που επίσης επέρχεται (Sullivan και White 2019, Spence, Poortinga και Pidgeon 2012). Ως αποτέλεσμα, τα άτομα με ψυχολογική απόσταση, ιδίως χρονική και χωρική ή/και που αμφισβητούν την ύπαρξη

της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, ενδέχεται παρουσιάζουν μειωμένη προθυμία εμπλοκής σε δράσεις καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής, παρά το γεγονός πως μπορεί να αναγνωρίζουν την ανάγκη ανάληψης δράσης (Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014, Steentjes 2017, Chu και Yang, 2019).

Επιπροσθέτως, η μελέτη των Chu και Yang (2019) καταδεικνύει ότι η ψυχολογική απόσταση ως προς την κλιματική αλλαγή επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση συναισθημάτων, τα οποία, με τη σειρά τους, σχετίζονται με την πρόθεση πολιτικής ή ατομικής δράσης. Όταν τα φαινόμενα της κλιματικής αλλαγής παρουσιάζονται ως εγγύτερα χωρικά, χρονικά ή κοινωνικά, αυξάνονται τα επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων όπως ο θυμός, η ενοχή, ο φόβος και η λύπη, ενώ, αντιθέτως, η ελπίδα φαίνεται να ενισχύεται όταν η απειλή εμφανίζεται ως πιο αφηρημένη ή απόμακρη. Ωστόσο, δεν επηρεάζουν όλα τα συναισθήματα εξίσου την υποστήριξη πολιτικών μετριασμού. Για παράδειγμα, ενώ ο θυμός και η ελπίδα συσχετίζονται με αυξημένη πολιτική εμπλοκή, η ενοχή και η ντροπή δεν φαίνεται να ενισχύουν την πρόθεση δράσης.

1.9. Προσωπικά βιώματα

Στην προηγούμενη ενότητα, καταδείχθηκε το πώς η ψυχολογική απόσταση επηρεάζει παράγοντες που διαμορφώνουν φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές, με αποτέλεσμα να τις μετριάξει. Ταυτόχρονα, όμως, επηρεάζεται και η ίδια από παράγοντες του πλέγματος που διαμορφώνουν τις συμπεριφορές αυτές. Ειδικότερα, η άμεση έκθεση των ανθρώπων σε επιβλαβείς συνθήκες περιορίζει σημαντικά τη χωρική και χρονική ψυχολογική τους απόσταση από φαινόμενα και αυτό ισχύει έντονα και για τις προσωπικές εμπειρίες με ακραία καιρικά φαινόμενα. Παράλληλα, τέτοιες εμπειρίες αυξάνουν και τα επίπεδα ανησυχίας και, συνακόλουθα, την πιθανότητα ανάληψης δράσης. Συνολικά, λοιπόν, η εξοικείωση των ατόμων με τέτοια φαινόμενα, όσο οδυνηρή και να είναι, μπορεί να αυξήσει την υποστήριξή τους προς πολιτικές μετριασμού και προσαρμογής, ιδίως προς τις δεύτερες (Spence κ. ά. 2011, Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014).

Τα προσωπικά βιώματα, επηρεάζουν, επίσης, τα συναισθήματα και τις εκτιμήσεις κινδύνου, μόνον, όμως, υπό προϋποθέσεις. Πιο συγκεκριμένα, η ανησυχία/ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή αυξάνεται, εάν το βιωθέν συμβάν αποδίδεται γνωσιακά στην κλιματική αλλαγή. Αντίστοιχα, τα επίπεδα εκτίμησης κινδύνων αυξάνονται, μετά από μια τέτοια εμπειρία, αλλά όχι

όταν τα άτομα απλώς διαβιούν σε μια περιοχή πιο ευάλωτη σε ακραία καιρικά φαινόμενα. Όπως προέκυψε από έρευνα στη Νορβηγία, το 66% των ατόμων με σχετικά βιώματα εξέφρασαν πιο έντονη ανησυχία για την κλιματική αλλαγή, σε σχέση με αυτούς που δεν είχαν αντίστοιχες εμπειρίες, το ποσοστό των οποίων ανερχόταν σε 56%. Επίσης, άτομα που είχαν βιώσει καταστροφές ήταν έως και 40% πιθανότερο να αισθάνονται ότι η κλιματική αλλαγή έχει επιπτώσεις για τους ίδιους προσωπικά (Taylor, Dessai και Bruine de Bruin 2014, Lujala, Lein και Rød 2014).

Βέβαια, οι Taylor, Dessai και Bruine de Bruin (2014) υποστήριξαν, βάσει σχετικής έρευνας στο Ηνωμένο Βασίλειο, ότι εμπειρίες από τέτοια φαινόμενα και καταστροφές, μπορεί να αυξήσουν την ανησυχία για την κλιματική αλλαγή μόνον σε ανθρώπους χωρίς ισχυρές προϋπάρχουσες πεποιθήσεις για το ζήτημα αυτό. Τα άτομα με ισχυρές αντιλήψεις υπέρ ή κατά της κλιματικής αλλαγής υποκινούνται από συναισθηματικά φορτισμένους συλλογισμούς και τείνουν να ερμηνεύουν επιλεκτικά τα γεγονότα με τρόπο που να υποστηρίζει τις υπάρχουσες πεποιθήσεις τους (βλ. και αναφορές στη γνωσιακή ασυμφωνία παραπάνω).

2. Αποτύπωση στάσεων και απόψεων για την κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα: Ευρήματα άλλων μελετών

2.1. Αντίληψη της σοβαρότητας της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα και ανησυχία

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί σταθερά αντικείμενο έντονης ανησυχίας για την ελληνική κοινωνία, όπως καταδεικνύεται από σειρά πρόσφατων ερευνών κοινής γνώμης. Η μεγάλη πλειονότητα αναγνωρίζει την κλιματική αλλαγή ως πολύ σοβαρό πρόβλημα, σε ποσοστά που υπερβαίνουν τον ενωσιακό μέσο όρο. Σύμφωνα με το Κλιματικό Ευρωβαρόμετρο του 2025, το 39% των ερωτηθέντων στην Ελλάδα δηλώνει ότι η κλιματική αλλαγή είναι «πολύ σοβαρό πρόβλημα» και 50% «αρκετά σοβαρό», έναντι 37% και 48% αντιστοίχως στον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (European Commission 2025).

Ομοίως, σε εθνικό επίπεδο, το 65,7% των ερωτηθέντων στην έρευνα του Ιδρύματος Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) (2024) δήλωσε ότι ανησυχεί «πολύ» για την κλιματική αλλαγή, κατατάσσοντάς την πρώτη ανάμεσα σε άλλα προβλήματα. Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει σαφώς τα αντίστοιχα για άλλα κρίσιμα ζητήματα, όπως η ακρίβεια (δεύτερη επιλογή με 60,7%) ή μια νέα υγειονομική κρίση (τρίτη επιλογή με 40,7%). Σε αντίστοιχη έρευνα του ιδρύματος Friedrich-Ebert το 2025, ενώ το ποσοστό ανησυχίας για την κλιματική αλλαγή πλησιάζει εκείνο της έρευνας του IOBE (69%), αυτή έρχεται δεύτερη, μετά τις υπηρεσίες δημόσιας υγείας (74%). Και, μάλιστα, σε μια κατηγοριοποίηση των ίδιων των περιβαλλοντικών προβλημάτων, η κλιματική αλλαγή έρχεται πάλι δεύτερη, με πρώτη τη μόλυνση και την ποιότητα των υδάτων (63% έναντι 51%) (Fameliari 2025).

Επιπροσθέτως, ένα μεγάλο ποσοστό των πολιτών, συγκεκριμένα, 68,3% θεωρεί ότι η κλιματική αλλαγή απειλεί προσωπικά τη ζωή ή την περιουσία του (διαΝΕΟσις 2024). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλες μελέτες. Σύμφωνα, με το Κλιματικό Ευρωβαρόμετρο του 2025, τα ποσοστά υψηλής (15%) και μέτριας (50%) αίσθησης έκθεσης σε κλιματικούς κινδύνους και απειλές αγγίζουν συνολικά το 65% για την Ελλάδα, με εκείνα χαμηλής (30%) ή μηδενικής (5%) έκθεσης να είναι σαφώς χαμηλότερα. Για την ΕΕ, ο αντίστοιχος μέσος όρος είναι σχεδόν στο 38%, δηλαδή σχεδόν στο μισό, με μόνο 6% να αισθάνεται υψηλή έκθεση και 32% μέτρια). Έτσι, το ποσοστό χαμηλής έκθεσης επικρατεί με 42% (European Commission 2025). Μάλιστα,

σύμφωνα και με την έρευνα της διαNEOσις, το 43% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι ήδη επηρεάζεται από την κλιματική αλλαγή και, επιπλέον, το 44,6% εκτιμά ότι θα επηρεαστεί στο μέλλον. Μόνον ένα 11,2% πιστεύει ότι η κλιματική αλλαγή δεν έχει επίδραση στη ζωή του, θεωρώντας ότι ούτε έχει ούτε πρόκειται να επηρεαστεί από το φαινόμενο (διαNEOσις 2024). Ως προς τη φύση των κινδύνων, σύμφωνα με το IOBE (2024), οι πυρκαγιές, οι ξηρασίες, οι πλημμύρες και οι καύσωνες αποτελούν τους πιο αναγνωρίσιμους κινδύνους της κλιματικής κρίσης στην κοινή γνώμη, ειδικά σε αγροτικές και νησιωτικές περιοχές.

Ωστόσο, η έντονη αυτή αναγνώριση της σοβαρότητας δεν συνοδεύεται πάντοτε από αντίστοιχη συναίσθηση του άμεσου και τοπικού χαρακτήρα της απειλής. Το εύρημα αυτό απηχεί τη γνωστή στη βιβλιογραφία «ψυχολογική απόσταση» από την απειλή (βλ. ενότητα 1.8.), η οποία συμβάλλει στην υποεκτίμηση των τοπικών επιπτώσεων. Όπως καταγράφεται στην πανελλαδική έρευνα της διαNEOσις (2024), σχεδόν οι μισοί πολίτες (48,9%) θεωρούν ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί μείζονα παγκόσμια απειλή, ενώ μόλις το 20,5% την αναγνωρίζει ως κυρίαρχη εθνική απειλή. Τα ευρήματα αυτά ταυτίζονται σχεδόν απόλυτα με τα αποτελέσματα του Κλιματικού Ευρωβαρόμετρου, όπου τα ποσοστά στην Ελλάδα ήταν 46% (έναντι ενός 47% του ενωσιακού μέσου όρου) (European Commission 2025).

Η εικόνα, επίσης, διαφοροποιείται σημαντικά ανά κοινωνικο-δημογραφική κατηγορία. Οι νέοι, οι γυναίκες και τα άτομα με ανώτερη μόρφωση εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και αναγνώρισης της σοβαρότητας της απειλής (IOBE 2024, διαNEOσις 2024). Αντίθετα, μεγαλύτερες ηλικίες και άτομα χαμηλότερης εκπαίδευσης τείνουν να την υποβαθμίζουν ή να την αντιλαμβάνονται ως μακρινή ή υπερβολικά προβεβλημένη. Αντίστοιχες τάσεις έχουν καταγραφεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισπανία, όπου το ποσοστό όσων αναγνωρίζουν την κλιματική αλλαγή ως κορυφαία παγκόσμια απειλή μειώθηκε από 37% το 2019 σε 16% το 2023, λόγω της επισκίασης από γεωπολιτικές και ενεργειακές κρίσεις (Lázaro κ.α. 2024). Επίσης, υψηλότερη εμπλοκή παρατηρείται σε ομάδες όπως οι νέοι και οι διανοούμενοι, και χαμηλότερη μεταξύ καταναλωτών με υλιστικό προσανατολισμό⁹ (Fameliari 2025).

⁹ Στη σχετική μελέτη χρησιμοποιείται συγκεκριμένη τυπολογία Sinus-Meta-Milieus.

Συνολικά, τα διαθέσιμα δεδομένα δείχνουν ότι στην Ελλάδα η αναγνώριση της σοβαρότητας της κλιματικής αλλαγής είναι εξαιρετικά υψηλή και η αίσθηση τρωτότητας στις επιπτώσεις του φαινομένου αρκετά υψηλή. Παρά ταύτα, η εσωτερίκευση της απειλής ως άμεσης, και ιδιαίτερα ως εθνικής προτεραιότητας, παραμένει σε χαμηλά επίπεδα.

2.2. Ατομική ευθύνη και περιβαλλοντικές πρακτικές

Η ερμηνεία της ατομικής ευθύνης και ο βαθμός ενεργοποίησης των πολιτών έναντι της κλιματικής αλλαγής αποτελούν κρίσιμους δείκτες για την εκτίμηση του βάθους της περιβαλλοντικής συνείδησης. Στην ελληνική περίπτωση, παρατηρείται υψηλό ποσοστό πολιτών που δηλώνουν ότι έχουν ήδη προβεί σε περιβαλλοντικά φιλικές πρακτικές. Σύμφωνα με το Κλιματικό Ευρωβαρόμετρο του 2025, το 48% των Ελλήνων απαντά ότι έχει λάβει τουλάχιστον ένα μέτρο για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, με έμφαση στη μείωση των αποβλήτων (57%), την αποφυγή προϊόντων μιας χρήσης (55%), αλλά και την επιλογή ενεργειακά αποδοτικότερων συσκευών (40%). Τα ποσοστά για την ΕΕ συνολικά είναι 64%, 49% και 34% αντιστοίχως (European Commission 2025).

Τα ευρήματα που καταγράφει η έρευνα του IOBE (2024), δίνουν μια ελαφρώς διαφορετική εικόνα, με το 90% (50% συμφωνεί απόλυτα, 40% αρκετά) των πολιτών να δηλώνουν ότι φροντίζουν η καθημερινή συμπεριφορά τους να είναι φιλική προς το περιβάλλον και το κλίμα. Το ποσοστό αυτό, βέβαια, φαίνεται να οφείλεται στην αντίληψη για τον βαθμό στον οποίο καθημερινές πράξεις επηρεάζουν το περιβάλλον και το κλίμα. Περισσότερο συγκλίνουν τα αποτελέσματα για τις επιμέρους πράξεις, με την ανακύκλωση να έρχεται πρώτη με 47,6% και την ενεργειακή απόδοση (της κατοικίας αυτή τη φορά) δεύτερη με 32,3%. Βέβαια, οι πρακτικές αυτές τείνουν να περιορίζονται σε ενέργειες χαμηλής θυσίας ή χαμηλού κόστους, όπως η χρήση λαμπτήρων εξοικονόμησης ενέργειας (93,3%) ή η ανακύκλωση (92,2%) και η μείωση χρήσης πλαστικού (84,3%). Πιο απαιτητικές αλλαγές, όπως η μείωση κατανάλωσης κρέατος (53,7%) ή η μείωση χρήσης ΙΧ και αεροπλάνων (61%), συναντούν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά εφαρμογής (διαNEΟσις 2024).

Η ατομική ευθύνη, μάλιστα, διαφοροποιείται και ως προς το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο, με τους νεότερους, τις γυναίκες και τα άτομα με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο να

αποτελούν τις ομάδες που δηλώνουν υψηλότερη διάθεση για δράση και υιοθέτηση πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον (IOBE 2024, διαNEΟσις 2024).

Συνοψίζοντας, στην ελληνική περίπτωση καταγράφεται σαφής πρόθεση ανάληψης ευθύνης και θετική στάση απέναντι σε βασικές πρακτικές, αλλά η ενεργοποίηση παραμένει επιλεκτική.

2.3. Προθυμία ανάληψης κόστους και δράσης – ευθύνη – εμπόδια συμμετοχής

Η πρόθεση των πολιτών να αναλάβουν προσωπικό ή οικονομικό κόστος για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αποτελεί κρίσιμο κριτήριο αξιολόγησης της περιβαλλοντικής δέσμευσης αλλά και της κοινωνικής νομιμοποίησης των σχετικών πολιτικών. Τα δεδομένα από τις πρόσφατες έρευνες που διεξήχθησαν στην Ελλάδα αποτυπώνουν ένα σύνθετο τοπίο, στο οποίο η γενική υποστήριξη προς την πράσινη μετάβαση συνυπάρχει με επιφυλάξεις ως προς το κόστος και τον τρόπο εφαρμογής των μέτρων.

Σύμφωνα με την έρευνα του Ιδρύματος Friedrich Ebert, το 95% των ερωτηθέντων συμφωνεί ότι απαιτούνται αλλαγές στον τρόπο ζωής για την προστασία του περιβάλλοντος. Μάλιστα, σύμφωνα με τη μελέτη του IOBE, το 87,2% των Ελλήνων πιστεύει ότι η ίδια τους η χώρα πρέπει να κάνει περισσότερα για να προσαρμοστεί στις αλλαγές του κλίματος και να μεταβεί γρηγορότερα σε καθαρές μορφές ενέργειας (Fameliari 2025, IOBE 2024). Ωστόσο, το 78% εμφανίζεται διστακτικό εφόσον θίγεται το βιοτικό του επίπεδο, και το 67% εκφράζει ανησυχία για το ενδεχόμενο οικονομικής επιβάρυνσης από τις πράσινες πολιτικές. Επιπλέον, το 63% θεωρεί ότι τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα επιβαρύνονται δυσανάλογα, ενώ το 60% δηλώνει ότι ενοχλείται από το ότι «του υπαγορεύεται πώς να ζήσει». Η πιθανότητα συμμετοχής, βέβαια, αυξάνεται όταν υπάρχει συλλογική δράση: το 72% απαντά ότι θα ήταν πιο πρόθυμο να δράσει αν έβλεπε και άλλους να συμμετέχουν (βλ. και ενότητα 1.8). Μάλιστα, σημαντικός παράγοντας είναι και η κοινωνική δικαιοσύνη. Το 92% των ερωτώμενων δήλωσε πρόθυμο να κάνει περισσότερα για το περιβάλλον και την προστασία του κλίματος, εάν το κόστος που θα προκύψει κατανεμηθεί με κοινωνικά δίκαιο τρόπο (ποσοστό μοιρασμένο ισόποσα σε 46% και 46% μεταξύ όσων συμφώνησαν απολύτως και αρκετά σε αυτή τη διατύπωση) (Fameliari 2025).

Ενδιαφέρουσα τάση καταγράφεται, πάντως, ως προς τους υπευθύνους ανάληψης δράσης, με τους πολιτικούς δρώντες-οντότητες να κυριαρχούν στο Κλιματικό Ευρωβαρόμετρο του 2025. Το 80% των Ελλήνων ζητά δράση για την κλιματική αλλαγή από τις εθνικές κυβερνήσεις, 69% από την ΕΕ και 65% από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ ο ιδιωτικός τομέας και οι βιομηχανίες ακολουθούν με 60%. Τα ίδια τα άτομα βρίσκονται πολύ χαμηλά τόσο στην Ελλάδα (25%), όσο και την ΕΕ (27%) (European Commission 2025). Στη μελέτη του IOBE, αντίθετα, όπου βέβαια, δεν ρωτήθηκε επακριβώς ιεράρχηση δρώντων, 82,2% των ερωτηθέντων απάντησε ότι η ευθύνη καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής επαφίεται στις μεγάλες εταιρείες που μολύνουν περισσότερο, αλλά και στις πλουσιότερες χώρες (85,8%), προφανώς με την ίδια λογική (IOBE 2024).

Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την προθυμία (ή μη) των πολιτών να αναλάβουν κόστος για την πράσινη μετάβαση. Το 47,6% των Ελλήνων, όμως, εκφράζει ανησυχία για την ταχύτητα της πράσινης μετάβασης και τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της, γεγονός που υποδηλώνει ενδεχομένως επιφυλάξεις ως προς το ενδεχόμενο άνισου ή υπερβολικού βάρους, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Παράλληλα, βέβαια, καταγράφεται εμμέσως μια θετική στάση προς τις ΑΠΕ, αφού με εμφανές προβάδισμα θεωρείται καταλληλότερη η παραγωγή ενέργειας από αυτές έναντι της πυρηνικής ενέργειας, του λιγνίτη και του φυσικού αερίου (με ιεραρχική σειρά). Έτσι, αποτυπώνεται μια γενική αποδοχή τους, χωρίς, όμως, να τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα ποσοστά πρόθεσης συμμετοχής εκπεφρασμένα οικονομικά (IOBE 2024: 44).

Σύμφωνα με την έρευνα της διαNEOσις, πάντως, η πλειοψηφία των πολιτών εφαρμόζει περιβαλλοντικές πρακτικές με χαμηλό λειτουργικό ή οικονομικό κόστος, όπως η χρήση λαμπτήρων εξοικονόμησης ενέργειας (93,3%) ή η ανακύκλωση (92,2%). Αντιθέτως, πιο απαιτητικές ενέργειες, όπως ο περιορισμός κατανάλωσης κρέατος (53,7%) ή η μείωση χρήσης ΙΧ/αεροπλάνου (34,4%), συγκεντρώνουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά (διαNEOσις 2024: 14-15). Έτσι, το χάσμα αυτό μεταξύ αφενός δηλωμένης περιβαλλοντικής στάσης και ανησυχίας και αφετέρου έμπρακτης δέσμευσης αναδεικνύει και πάλι τη σύνδεση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών με σειρά παραγόντων, όπως το κόστος και το επίπεδο προσπάθειας, αλλά και τη αίσθηση ευθύνης.

3. Η κλιματική αλλαγή στην ελληνική κοινή γνώμη

3.1. Μεθοδολογία: πληθυσμός, μέθοδος δειγματοληψίας και δείγμα της έρευνας

Η τηλεφωνική και διαδικτυακή έρευνα γνώμης πραγματοποιήθηκε στο SurveysHub του ΕΚΚΕ την περίοδο Ιανουαρίου – Μαρτίου 2025 σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του ελληνικού πληθυσμού ηλικίας 18 ετών και άνω. Η δειγματοληψία πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο quota sampling, με συνδυασμό ποσοστώσεων βάσει:

1. Περιφέρειας (NUTS 1): Αττική, Βόρεια Ελλάδα, Κεντρική Ελλάδα, Νήσοι Αιγαίου και Κρήτη
2. Ηλικίας: 18–34, 35–50, 51–64, 65+
3. Φύλου: Άνδρας – Γυναίκα

Ως δειγματοληπτικό πλαίσιο για τη διαδικτυακή έρευνα χρησιμοποιήθηκε το web-panel του ΕΚΚΕ, ενώ για την τηλεφωνική έρευνα χρησιμοποιήθηκε πανελλαδικός τηλεφωνικός κατάλογος σταθερών τηλεφώνων, καθώς και πλαίσιο RDD (Random Digit Dialing – κλήση τυχαίων ψηφίων) για σταθερά τηλέφωνα. Η πληθυσμιακή από κοινού κατανομή των κατοίκων στην Ελλάδα βάσει των τεσσάρων περιφερειών και των τεσσάρων ηλικιακών ομάδων παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.1.

Πίνακας 3.1: Κατανομή του μόνιμου πληθυσμού ηλικίας 18 ετών και άνω

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ		18+	Ποσοστό
Αττική	(EL3)	3,199,636	36.58%
Νήσοι Αιγαίου και Κρήτη	(EL4)	933,950	10.68%
Βόρεια Ελλάδα	(EL5)	2,447,080	27.97%
Κεντρική Ελλάδα	(EL6)	2,165,039	24.75%
Σύνολο		8,747,431	100.00%
ΗΛΙΚΙΑ		18+	Ποσοστό

18-34	1,834,547	20,97%
35-50	2,440,610	27,90%
51-64	2,083,764	23,82%
65+	2,388,510	27,31%
Σύνολο	8,747,431	100.00%
ΦΥΛΟ	18+	Ποσοστό
Άνδρες	4,232,709	48,39%
Γυναίκες	4,514,720	51,61%
Σύνολο	8,747,431	100.00%

Πηγή: Eurostat Census Hub – Απογραφή 2021 (<https://ec.europa.eu/CensusHub2>)

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 1386 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια (855 τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 531 διαδικτυακά αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια). Τα διαδικτυακά ερωτηματολόγια χρησιμοποιήθηκαν ώστε να ενταχθούν κυρίως οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες, οι οποίες δεν προσεγγίζονται πλέον εύκολα μέσω παραδοσιακών μέσων επικοινωνίας. Εκτιμάται ότι το ποσοστό απόκρισης (response rate) αντιστοιχεί σε 11,8%, καθώς πραγματοποιήθηκαν 7245 κλήσεις.

Για την ευθυγράμμιση της κατανομής του δείγματος με τον πληθυσμό-στόχο, δημιουργήθηκε μεταβλητή στάθμισης (weight) με βάση τις πληθυσμιακές αναλογίες της Απογραφής 2021 (Eurostat – Census Hub). Η μεταβλητή σταθμίζει το δείγμα με βάση την από κοινού κατανομή των τεσσάρων γεωγραφικών περιοχών NUTS 1 (Αττική, Βόρεια Ελλάδα, Κεντρική Ελλάδα, Νήσοι Αιγαίου & Κρήτη), των τεσσάρων ηλικιακών ομάδων (18–34, 35–50, 51–64, 65+), και του φύλου (Άνδρας / Γυναίκα).

Η στάθμιση υλοποιήθηκε με τη μέθοδο raking (iterative proportional fitting), χρησιμοποιώντας τα πληθυσμιακά ποσοστά ως στόχο και το πραγματικό δείγμα ως σημείο εκκίνησης. Ο συντελεστής στάθμισης καταγράφεται στο αρχείο δεδομένων ως μεταβλητή weight και

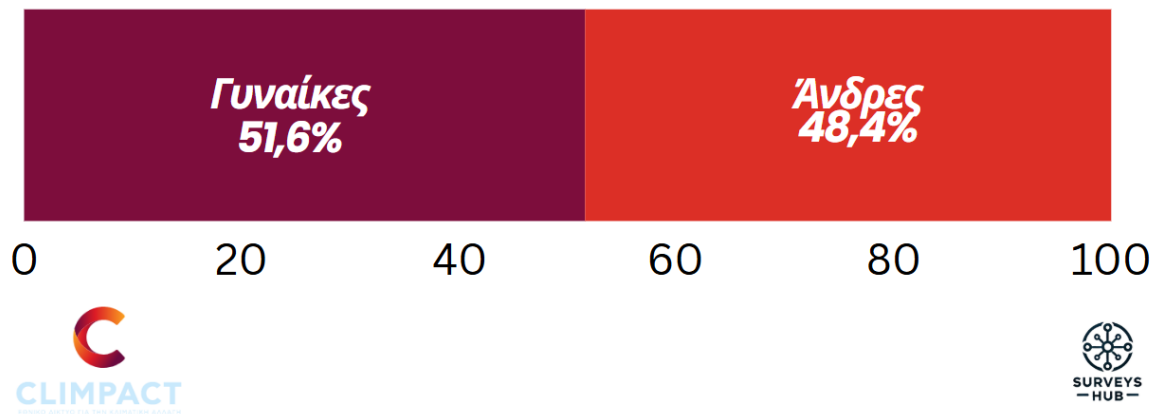
προτείνεται η χρήση του σε όλες τις περιγραφικές και επαγωγικές στατιστικές αναλύσεις, ώστε τα αποτελέσματα να είναι αντιπροσωπευτικά του ελληνικού πληθυσμού 18 ετών και άνω.

Το τελικό εύρος τιμών της μεταβλητής weight είναι: $\min = 0.725$ | $\max = 1.748$ | μέσος = 1.00.

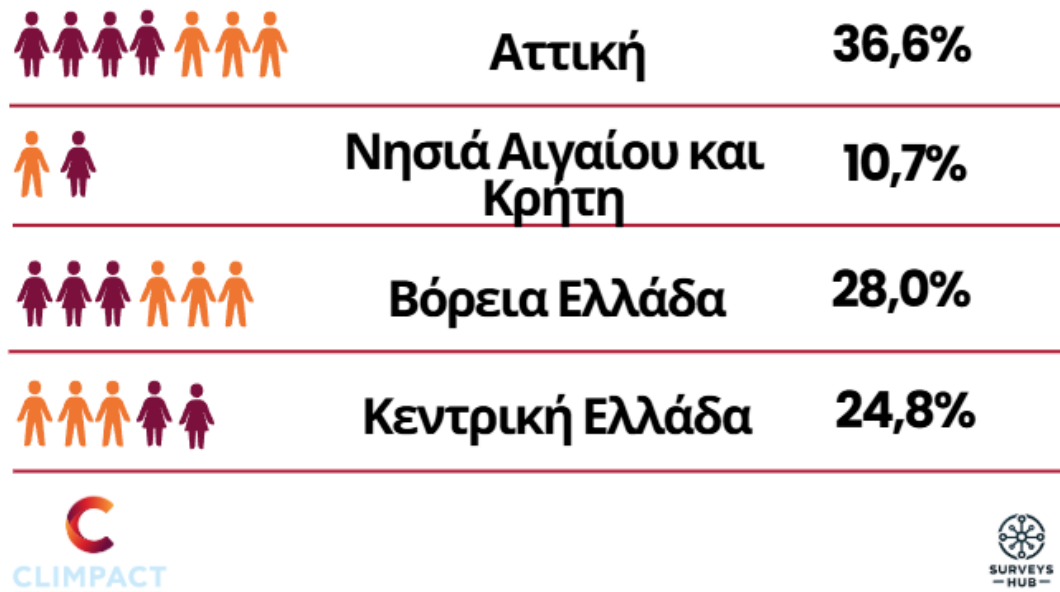
3.1.1. Κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος

Στην έρευνα συμμετείχαν 1386 άτομα. Η κατανομή του δείγματος ανά φύλο, περιφέρεια και ηλικία αποτυπώνεται στα Γραφήματα 1-4.

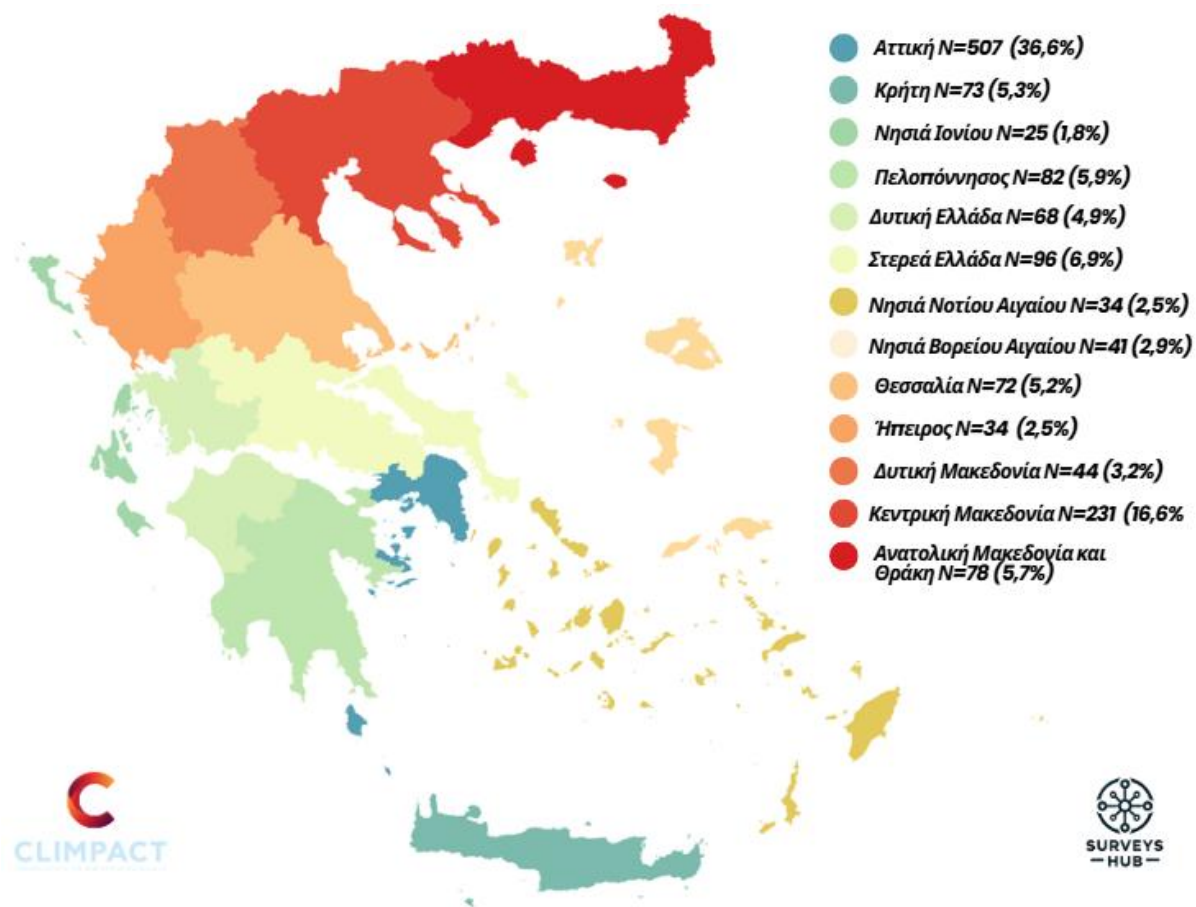
Γράφημα 1: Φύλο ερωτώμενου

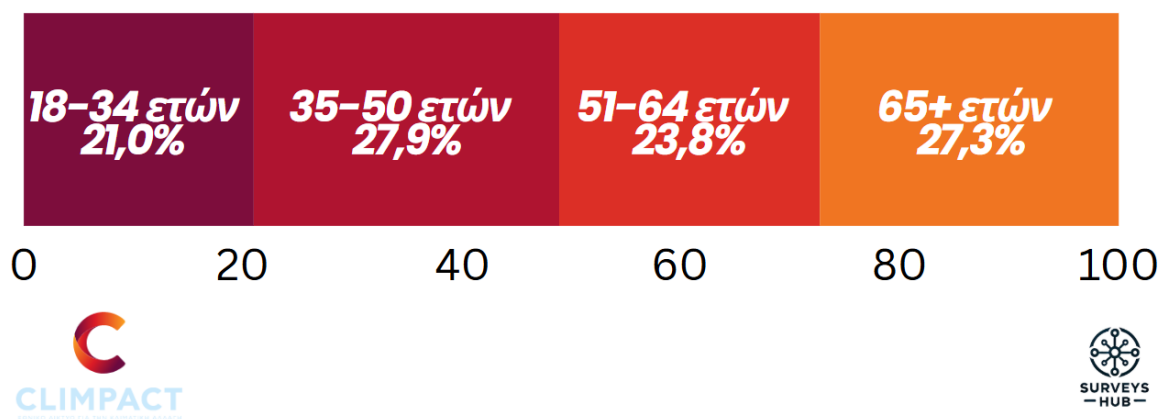
Γράφημα 2: Γεωγραφική κατανομή δείγματος κατά NUTS1

Γράφημα 3: Γεωγραφική κατανομή δείγματος ανά Περιφέρεια (NUTS2)

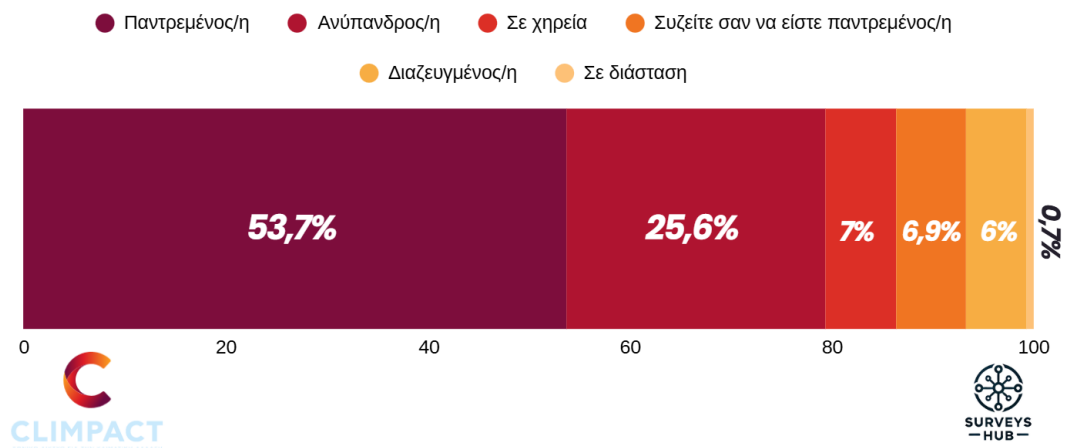
Γράφημα 4: Κατανομή δείγματος ανά ηλικιακή ομάδα

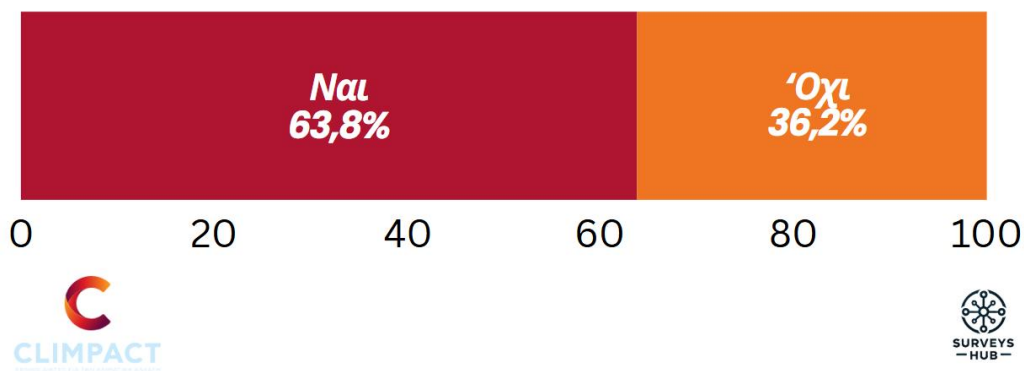
Το 53,7% των συμμετεχόντων είναι παντρεμένοι και το 25,6% ανύπανδροι (Γράφημα 5). Το 63,8% των ερωτώμενων έχει παιδιά, με την πλειονότητα να δηλώνει ότι έχει δύο (2) παιδιά (57,5%) (Γραφήματα 6-7). Οι μισοί κατοικούν σε μεγάλη πόλη, ενώ το 37,8% διαμένει στα προάστια ή τα περίχωρα μίας μεγάλης πόλης ή σε κάποια μικρή πόλη. Πολύ μικρότερο είναι το ποσοστό εκείνων που κατοικούν σε χωριό (12,2%) (Γράφημα 8).

Σε ό,τι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης, 62,1% του δείγματος είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με την πλειονότητα να είναι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ, ενώ το 25% έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές ή/και διδακτορικές σπουδές (Γράφημα 9). Ταυτόχρονα, το δείγμα αποτελείται από μέλη νοικοκυριών με μέσο ή υψηλό οικογενειακό εισόδημα (63,5%). Παρά το γεγονός ότι το δείγμα δεν θεωρείται αντιπροσωπευτικό του ελληνικού πληθυσμού ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο και το οικογενειακό εισόδημα, έχει ιδιαίτερη σημασία ότι καταγράφονται οι στάσεις και αντιλήψεις ενός τμήματος της ελληνικής κοινωνίας με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και σχετική οικονομική ευημερία, που αναμένεται να κατανοούν σε μεγαλύτερο βαθμό τα αίτια και τις επιπτώσεις των κλιματικών μεταβολών και η περιβαλλοντική συμπεριφορά τους να μην προσκρούει πρωτίστως σε ζητήματα οικονομικής βιωσιμότητας. Σχεδόν οι μισοί (45,6%) είναι εργαζόμενοι πλήρους ή μερικής απασχόλησης. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι σχετικά υψηλό είναι και το ποσοστό των πιο ευάλωτων ομάδων στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως οι συνταξιούχοι (28,3%) και οι άνεργοι- μη οικονομικά ενεργοί (13,7%) (Γραφήματα 10-12).

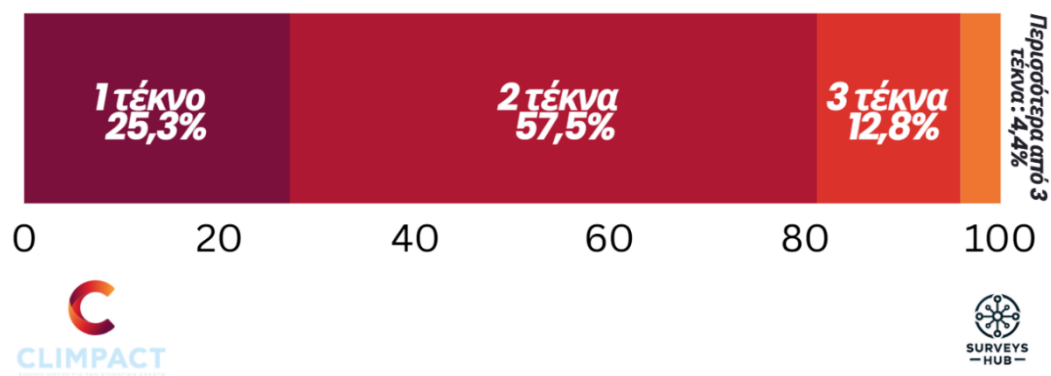
Γράφημα 5: Οικογενειακή κατάσταση

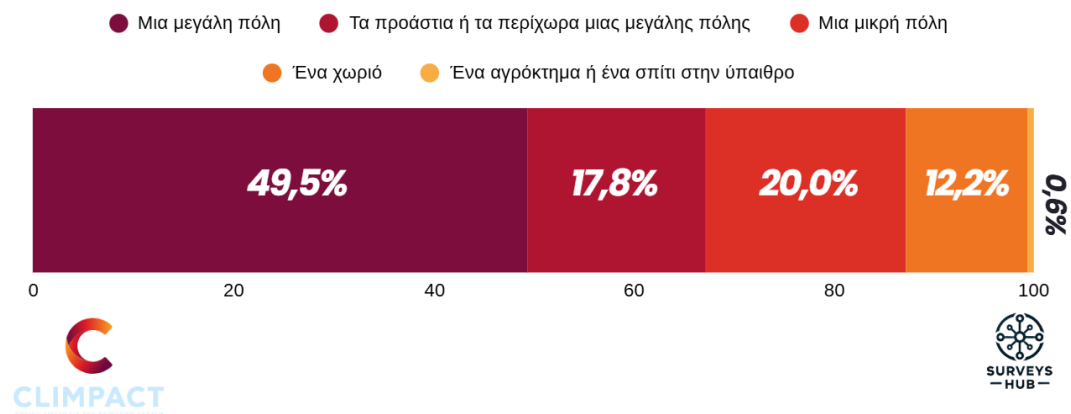
Γράφημα 6: Έχετε παιδιά (συνολικά από προηγούμενες και υφιστάμενες σχέσεις);

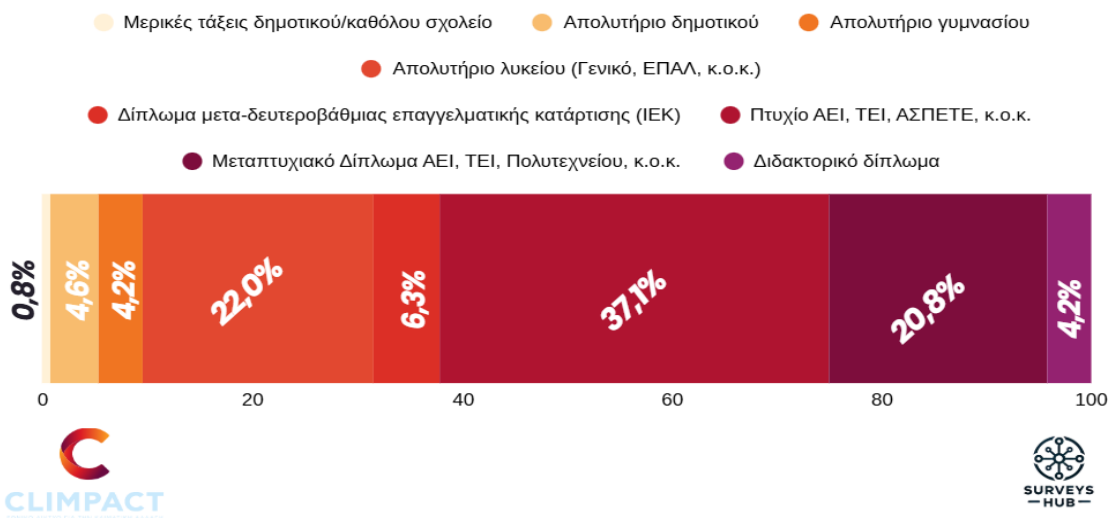
Γράφημα 7: Αριθμός τέκνων (συνολικά εφόσον διαθέτουν)

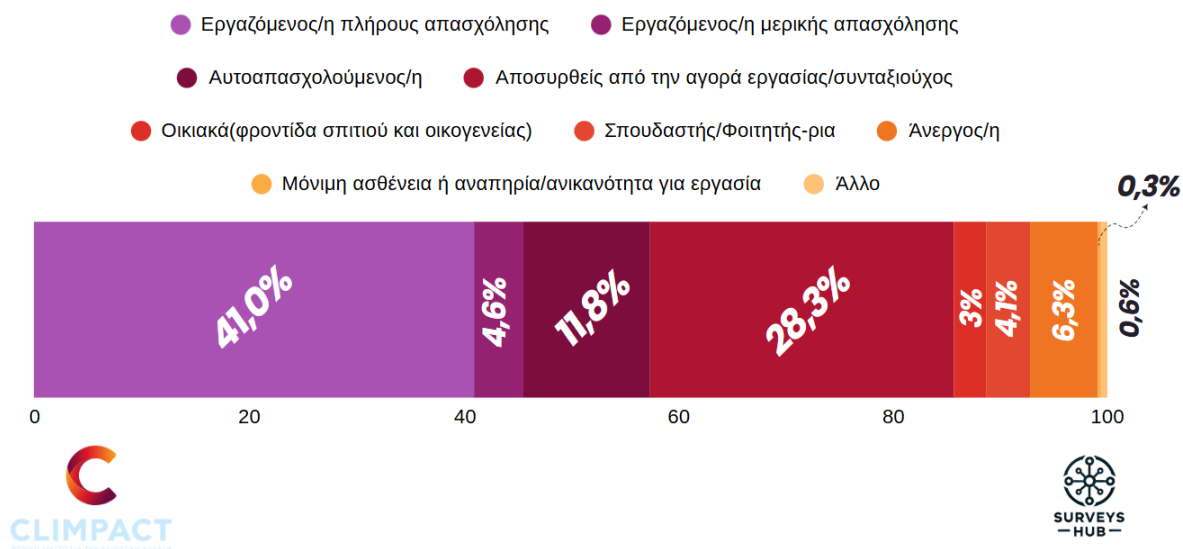
Γράφημα 8: Πως θα περιγράφατε την περιοχή όπου ζείτε;

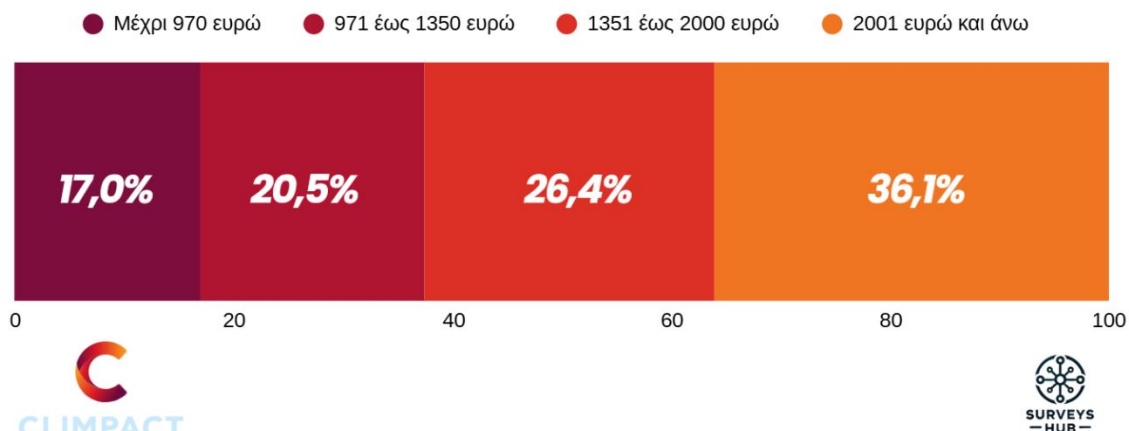
Γράφημα 9: Ποιο είναι το ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης που έχετε επιτυχώς ολοκληρώσει;

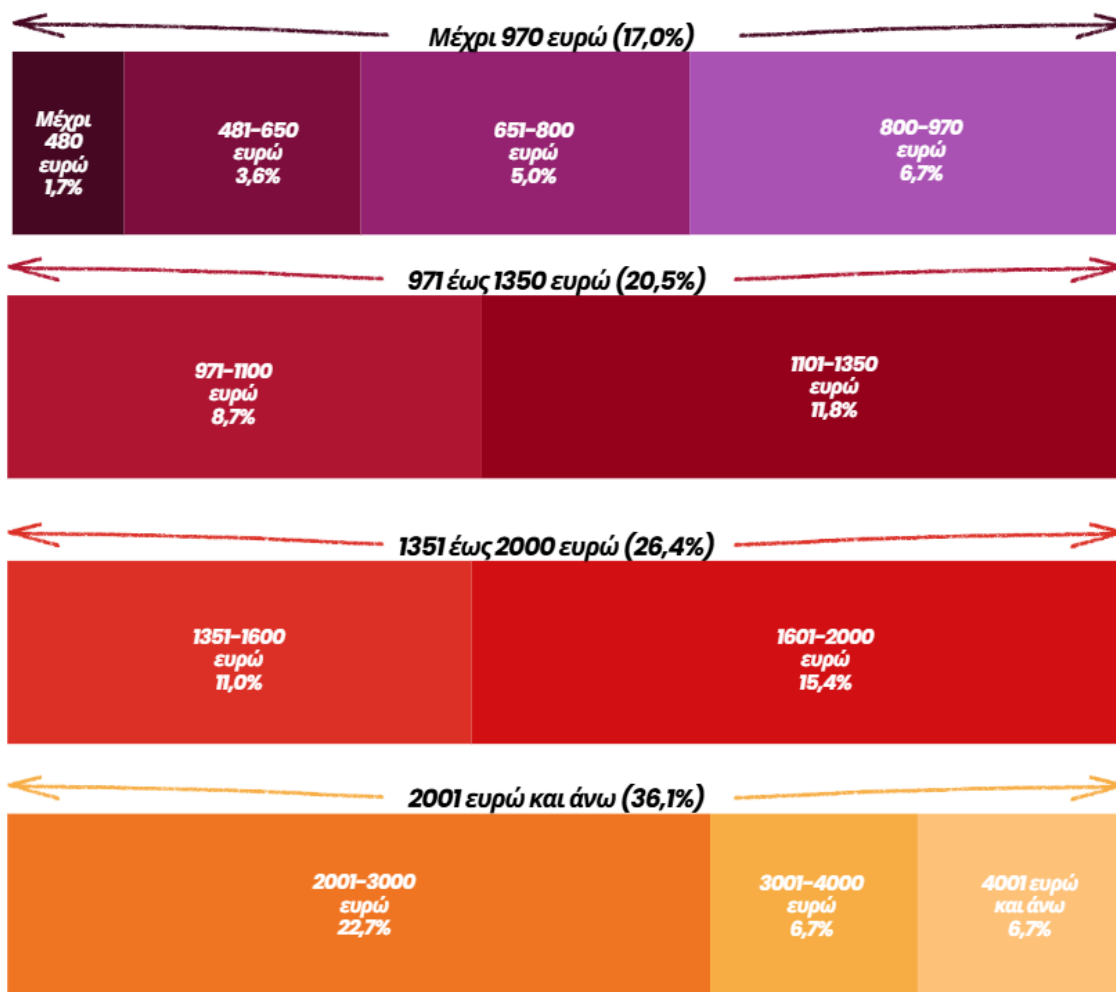
Γράφημα 10: Κατάσταση απασχόλησης την τρέχουσα περίοδο

Γράφημα 11: Συνολικό (όλων των μελών αθροιστικά) καθαρό μηνιαίο εισόδημα του νοικοκυριού.

Γράφημα 12: Συνολικό (όλων των μελών αθροιστικά) καθαρό μηνιαίο εισόδημα του νοικοκυριού. Αναλυτικές κατηγορίες.

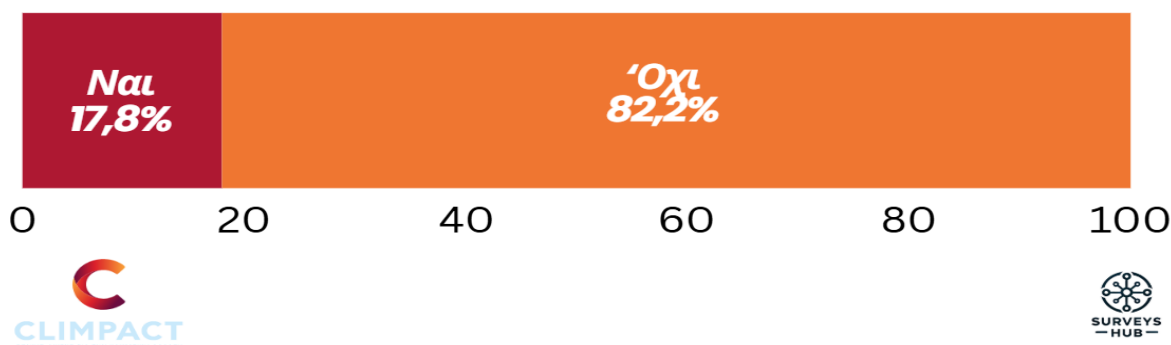

3.2. Αποτελέσματα

3.2.1. Απόψεις για τα σημαντικότερα προβλήματα σε εθνικό επίπεδο

Οι Έλληνες αναγνωρίζουν σε πολύ μεγάλο ποσοστό ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένα επείγον πρόβλημα (82,2%). Ένα μικρό αλλ' όχι αμελητέο ποσοστό (17,8%) θεωρεί ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένα λιγότερο επείγον θέμα από όσο συνήθως αναφέρεται (Γράφημα 13). Η έννοια του επείγοντος είναι βέβαια συνάρτηση του τρόπου που παλαισιώνεται το φαινόμενο και ο επερχόμενος κίνδυνος, καθώς και της πρόσβασης που έχουν οι πολίτες σε αντικειμενική και επαρκή πληροφόρηση. Ενέχει, λοιπόν, στοιχεία υποκειμενικής στρέβλωσης. Η αίσθηση του **επείγοντος** μπορεί, πάντως, να θεωρηθεί ως κινητήριος δύναμη για την ανάληψη δράσης, παρόλο που ό,τι θεωρείται επείγον δεν γίνεται απαραίτητως ταυτόχρονα αντιληπτό και ως σημαντικό.

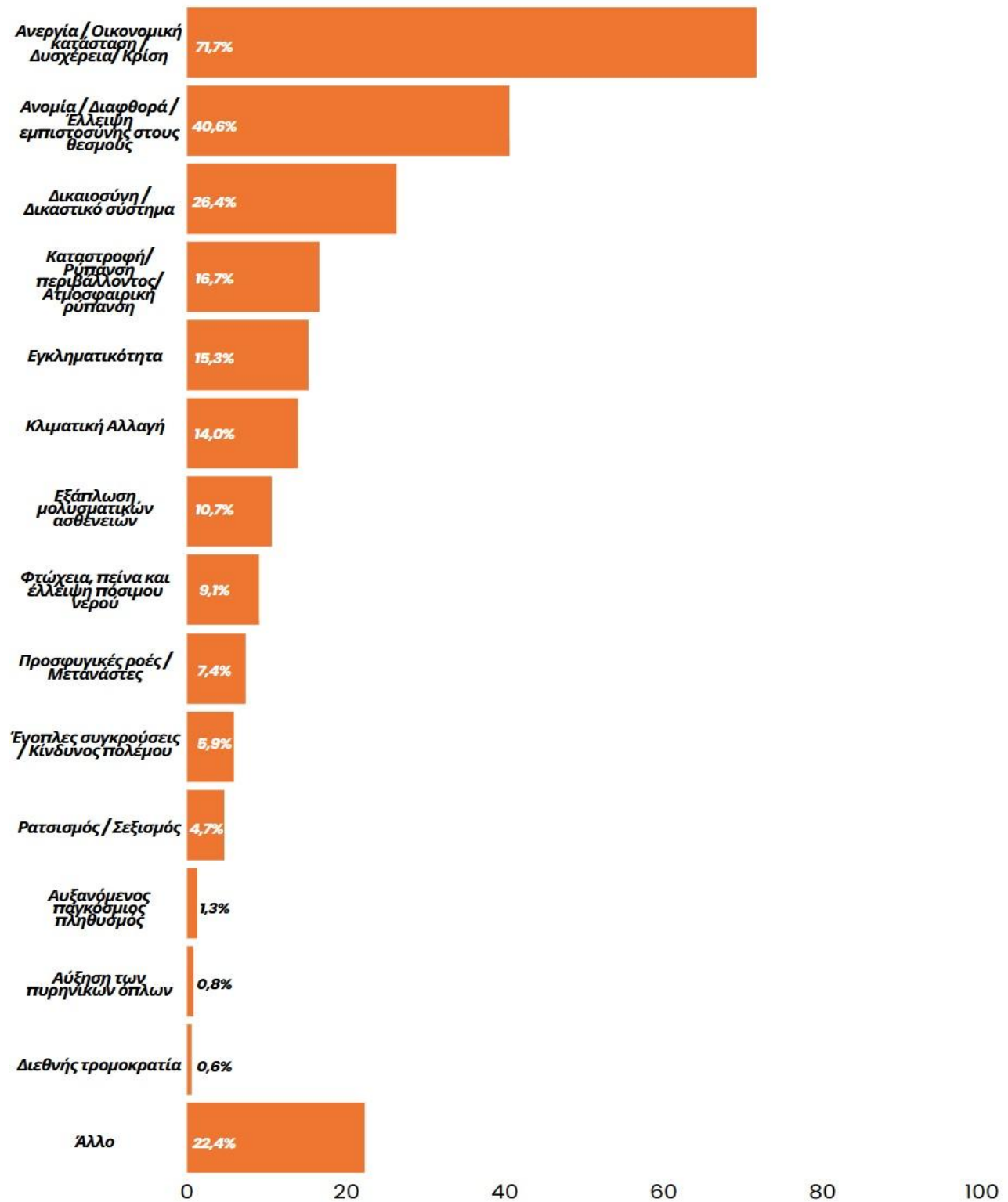
Γράφημα 13: Η προστασία του περιβάλλοντος είναι λιγότερο επείγον θέμα

Όπως προκύπτει από την παρούσα έρευνα, η «καταστροφή του περιβάλλοντος» και η «κλιματική αλλαγή» δεν συγκαταλέγονται στις κυριότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σήμερα, με μόλις 16,7% και 14% αντίστοιχα των ερωτηθέντων να θεωρεί ότι αποτελούν ένα από τρία σημαντικότερα προβλήματα της χώρας (Γράφημα 14). Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι σε σύγκριση με την έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του έργου CLIMPACT το 2020¹⁰,

¹⁰ Βλ. περισσότερα στο Δεμερτζής, Ν., Αβράμη, Λ., Καμινιάρης, Ο., Δούση, Ε., Παπαδούδης, Γ. και Θεοδωρόπουλος, Κ. (2022). «Η Κλιματική Αλλαγή στην Ελληνική κοινή γνώμη: Απόψεις, αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές». Στο CLIMPACT, Έκθεση για τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον (σελ. 41-113). Παραδοτέο 6.3. Διαθέσιμο: https://posts.climpact.gr/wp-content/uploads/2022/09/CLIMPACT_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-6.3. FINAL 6.7.2022.pdf

παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού των ερωτηθέντων που σε ανοικτή ερώτηση εντάσσει την «κλιματική αλλαγή» στα σημαντικότερα προβλήματα σε εθνικό επίπεδο, καθώς το αντίστοιχο ποσοστό το 2020 δεν ξεπερνούσε το 4,9%.

Γράφημα 14: Τα σημαντικότερα προβλήματα στην Ελλάδα σήμερα

Βέβαια, μικρή μείωση σημειώνεται στο ποσοστό των ερωτώμενων που δηλώνουν το 2025 ότι η «καταστροφή του περιβάλλοντος» αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα για την Ελλάδα σε σχέση με το 2020 (16,7% έναντι 20%). Αυτή η κατ' αρχήν θετική μεταβολή (14% έναντι 4,9%) είναι ένδειξη μιας –έστω μικρής– αύξησης της ευαισθητοποίησης της ελληνικής κοινωνίας για τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής και πιθανόν υποδηλώνει ότι η «κλιματική αλλαγή» εντάσσεται πλέον στον πυρήνα των αντιλήψεων των Ελλήνων όσον αφορά την περιβαλλοντική προστασία.

Η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων (71,7%) συνεχίζει το 2025 –όπως και το 2020– να θεωρεί ότι πρωτίστως τα οικονομικά ζητήματα αποτελούν τις κύριες προκλήσεις για την Ελλάδα, όπως η κατάσταση της οικονομίας και η ανεργία, ενώ ιδιαίτερος υψηλό ποσοστό (40,6%) υποδεικνύει την **«ανομία, τη διαφθορά και την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς»** στα τρία σημαντικότερα προβλήματα της χώρας σήμερα. Το γεγονός αυτό εμφανώς σχετίζεται και με την περίοδο διενέργειας της έρευνας πεδίου εν μέσω διαδηλώσεων για το δυστύχημα στα Τέμπη (Γράφημα 14). Αξίζει να σημειωθεί ότι το αντίστοιχο ποσοστό για τα ζητήματα αυτά το 2020 –όταν είχε ξεσπάσει η πανδημία Covid-19– δεν ξεπερνούσε το 2-5%, καθώς τότε υψηλό ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρούσε «την εξάπλωση των μολυσματικών ασθενειών και την πρόσβαση στις δομές υγείας» (67,6%) ως ένα από τα τρία σημαντικότερα ζητήματα της χώρας. Φαίνεται λοιπόν ότι η κατάσταση της οικονομίας, συμπεριλαμβανομένων του εισοδήματος των νοικοκυριών και της ανεργίας, μονοπωλούν διαχρονικά την ανησυχία των Ελλήνων, ενώ οι απόψεις τους για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα φαίνεται ότι επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις διαφορετικές συγκυρίες και εξελίξεις σε εθνικό επίπεδο.

Όπως προκύπτει από τις μετρήσεις του 2020 και του 2025 στο πλαίσιο του έργου CLIMPACT, σε αντίθεση με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών (European Commission 2025, ΕΛΛΕΤ 2019, διαΝΕΟσις 2024), που ζητούν από τους ερωτώμενους να επιλέξουν τα σημαντικότερα παγκόσμια προβλήματα από έναν συγκεκριμένο κατάλογο κλειστών επιλογών, οι αυθόρμητες απαντήσεις των Ελλήνων πολιτών μαρτυρούν ότι η συγκριτική υπεροχή (salience) του θέματος αυτού είναι περιορισμένη και άρα η εγρήγορση για το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή είναι σαφώς

χαμηλότερη, απ' όσο θα αναμενόταν βάσει των ορατών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής διεθνώς.¹¹ Τα οικονομικά ζητήματα φαίνεται να επισκιάζουν όλα τα άλλα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κόσμος, αλλά και η χώρα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, υποδηλώνεται ένας έμμεσος ή άρρητος και σιωπηρός σκεπτικισμός¹² για το κλίμα, που απορρίπτει τη σημασία της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με άλλα προβλήματα.

Προς επίρρωση αυτού, σε έρευνα της Metron Analysis που χρηματοδότησε η διαNEOσις,¹³ στην αυθόρμητη απάντηση στην ερώτηση «ποιο πιστεύετε ότι είναι το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα μας σήμερα», η «καταστροφή του περιβάλλοντος» και η «κλιματική αλλαγή» συγκέντρωσαν το 2,5% και το 1,3% των απαντήσεων αντιστοίχως, όταν η «ακρίβεια» και η «οικονομία» ήταν οι δύο πιο δημοφιλείς απαντήσεις με 25,9% και 24,3% αντιστοίχως.

3.2.3. Συναισθήματα για την κλιματική αλλαγή

Όπως ήταν αναμενόμενο η κλιματική αλλαγή προκαλεί αρνητικά συναισθήματα στους πολίτες, όταν σκέφτονται το φαινόμενο και τις επιπτώσεις του, κάτι που προκύπτει και από την έρευνα του 2020. Μάλιστα, είναι σαφώς χαμηλότερο το ποσοστό των ερωτηθέντων που δηλώνει ότι δεν αισθάνεται κανένα συναίσθημα (10% [2025] έναντι 22% [2020]). Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, γίνεται ολοένα και περισσότερο αντιληπτός ο επερχόμενος κίνδυνος και ορατές οι πολύπλευρες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Εύλογα λοιπόν μειώνεται το ποσοστό των πολιτών που τους αφήνει συναισθηματικά ανεπηρέαστους.

¹¹ Από άλλες έρευνες προκύπτει ότι ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των πολιτών στην Ελλάδα και παγκοσμίως θεωρεί την κλιματική αλλαγή πολύ σημαντικό πρόβλημα (European Commission 2021, 2023 και 2025, ΕΛΛΕΤ 2019, διαNEOσις 2024).

¹² Ο απορριπτικός λόγος ή αλλιώς ο σκεπτικισμός για το κλίμα μπορεί να έχει πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις και αιτιάσεις, που κοινό τόπο έχουν την υποβάθμιση της σημασίας της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της για το μέλλον: απόρριψη της επιστήμης της κλιματικής αλλαγής, των ανθρωπογενών αιτιών της κλιματικής αλλαγής ή/και της σημασίας της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με άλλα προβλήματα. Βλ. Leichenko, R. και O'Brien, K. (2022) *Κλίμα και κοινωνία: Μετασχηματίζοντας το μέλλον*. Επιμ. Δεμερτζής, Ν., Αβράμη, Α. και Πλειώνης, Μ. Μετάφρ. Θ. Βασιλείου. Αθήνα: Παπαζήση.

¹³ διαNEOσις (2022). *Πανελλαδική Έρευνα Για Την Κλιματική Αλλαγή: Αντιλήψεις, Απειλές Και Προκλήσεις Για Μια Νέα Περιβαλλοντική Κουλτούρα*. Αθήνα: διαNEOσις. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2022/06/climate-change-poll-executive-summary/>

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων δηλώνει ότι νοιώθει ανησυχία (47,9%), απογοήτευση (45,1%) και λύπη (42,3%) και μάλιστα σε ιδιαίτερα υψηλή ένταση¹⁴ (Γραφήματα 18-19). Αξιοσημείωτη είναι η αύξηση του ποσοστού εκείνων που νοιώθουν απογοήτευση σε σύγκριση με την έρευνα γνώμης του 2020, που αντιστοιχούσε σε 35,9%. Ένα συναίσθημα που μαρτυρά ότι μάλλον οι ελπίδες και οι προσδοκίες των πολιτών δεν ικανοποιήθηκαν, είτε γιατί οι εκτιμήσεις τους περί επερχόμενου κινδύνου και επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ήταν πιο αισιόδοξες απ' ό,τι τελικά συνέβη στην πραγματικότητα είτε λόγω προσωπικών αρνητικών βιωμάτων είτε λόγω της αυξανόμενης έλλειψης εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς, όπως καταγράφεται και παραπάνω στο Γράφημα 14. Τούτο μάλιστα αποτυπώνεται και στα υψηλά ποσοστά των ερωτηθέντων που δηλώνουν ότι νοιώθουν θυμό (39,2%) και φόβο (36,0%), κάτι που αποτυπώνεται και στη μέτρηση του 2020.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι άνθρωποι που αισθάνονται φόβο, λύπη και θυμό δεν αποδέχονται την ατομική ευθύνη και επιρρίπτουν εξ ολοκλήρου τις ευθύνες για τις περιβαλλοντικές καταστροφές σε τρίτους. Πιο συγκεκριμένα, ο θυμός δηλώνει την επιθυμία των ατόμων να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι για την κλιματική αλλαγή, ενώ ο φόβος ότι οι πολίτες αισθάνονται ότι η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της δεν μπορούν να αποφευχθούν. Τα συναισθήματα αυτά αναδεικνύουν έμμεσα την αντίληψη των πολιτών για τη ματαιότητα της ατομικής δράσης (Steentjes 2017, Roeser 2012).¹⁵ Ως εκ τούτου, ενδέχεται να λειτουργήσουν ανασταλτικά για την υιοθέτηση φιλικών προς το περιβάλλον συμπεριφορών (Kollmuss και Agyeman 2002: 254-255). Αντίθετα, τα συναισθήματα της ανησυχίας και της αγωνίας ευνοούν την υποστήριξη των κλιματικών πολιτικών και την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών (Brosch 2021,

¹⁴ Υψηλή θεωρείται η ένταση του συναισθήματος, όταν ο ερωτώμενος δηλώνει ότι αισθάνεται το συναίσθημα σε βαθμό 7 έως 10 σε κλίμακα 1-10.

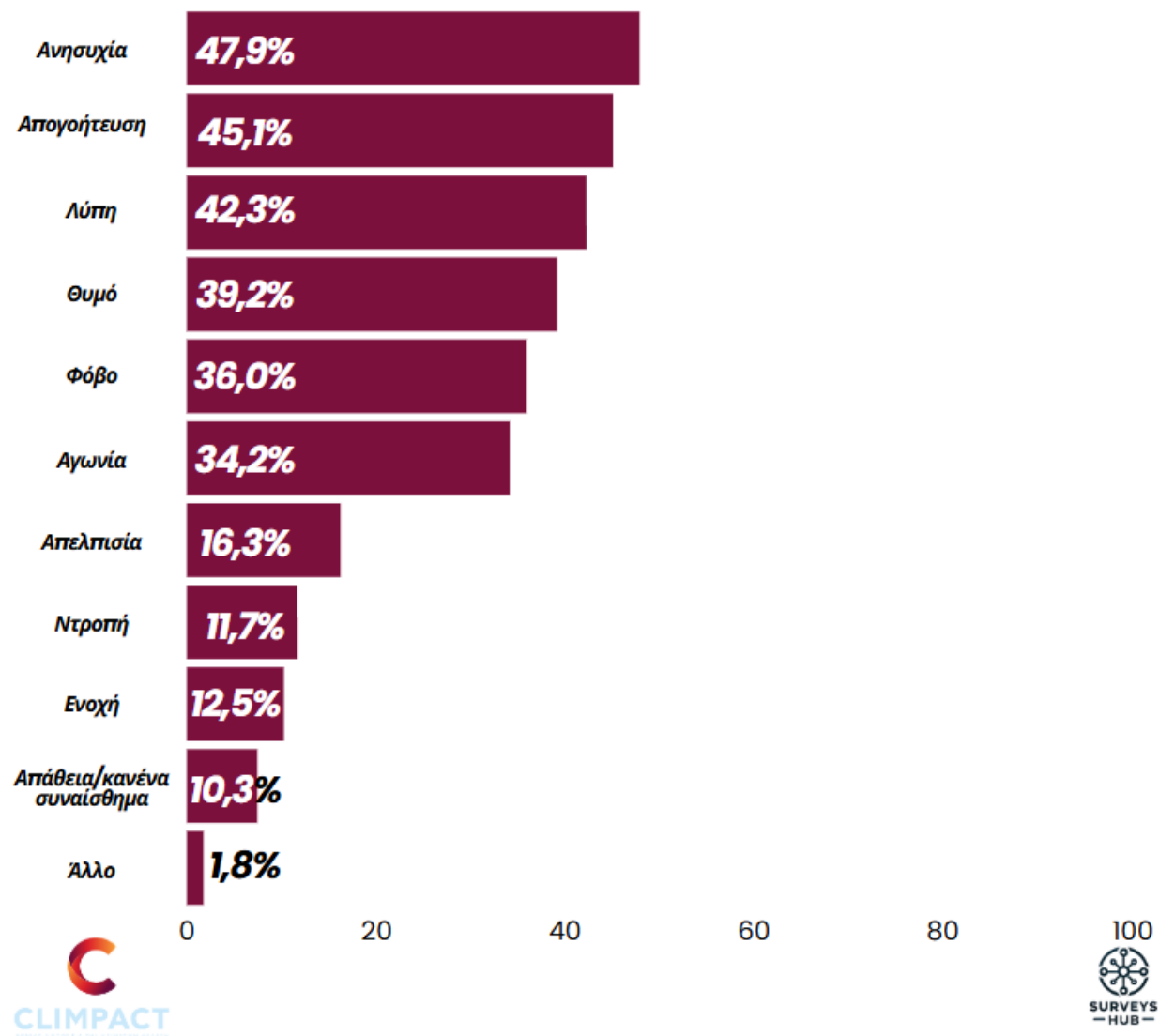
¹⁵ Αυτό σημειώθηκε ως «δύσπιστη αβοηθησία» κατά την ανάλυση της κοινωνικής αναπαράστασης της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο της έρευνας γνώμης, που πραγματοποιήθηκε το 2020 στο έργο CLIMPACT. Βλ. Δεμερτζής, Ν., Αβράμη, Λ., Καμινιάρης, Ο., Δούση, Ε., Παπαδούδης, Γ. και Θεοδωρόπουλος, Κ. (2022). «Η Κλιματική Αλλαγή στην Ελληνική κοινή γνώμη: Απόψεις, αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές», στο CLIMPACT, Έκθεση για τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον. Παραδοτέο 6.3. Διαθέσιμο: https://posts.climpact.gr/wp-content/uploads/2022/09/CLIMPACT_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-6.3_FINAL_6.7.2022.pdf.

Smith και Leiserowitz 2014).¹⁶ Βέβαια, παραμένει πολύ μικρό το ποσοστό των ερωτηθέντων που δηλώνει ότι αισθάνεται ενοχή (12,3%) και μάλιστα σε χαμηλή ένταση. Πρόκειται για ένα συναίσθημα που υποδηλώνει την αναγνώριση της ατομικής ευθύνης στην επιδείνωση του περιβαλλοντικού προβλήματος και την πρόθεση επανόρθωσης. Το ποσοστό αυτό είναι αντίστοιχο με εκείνο που καταγράφεται στην έρευνα του 2020, καθώς και εκείνο που κατέγραψε ο Steentjes (2017) μελετώντας τις συναισθηματικές αντιδράσεις στην κλιματική αλλαγή στις Γαλλία, Νορβηγία, Ηνωμένο Βασίλειο και Γερμανία.

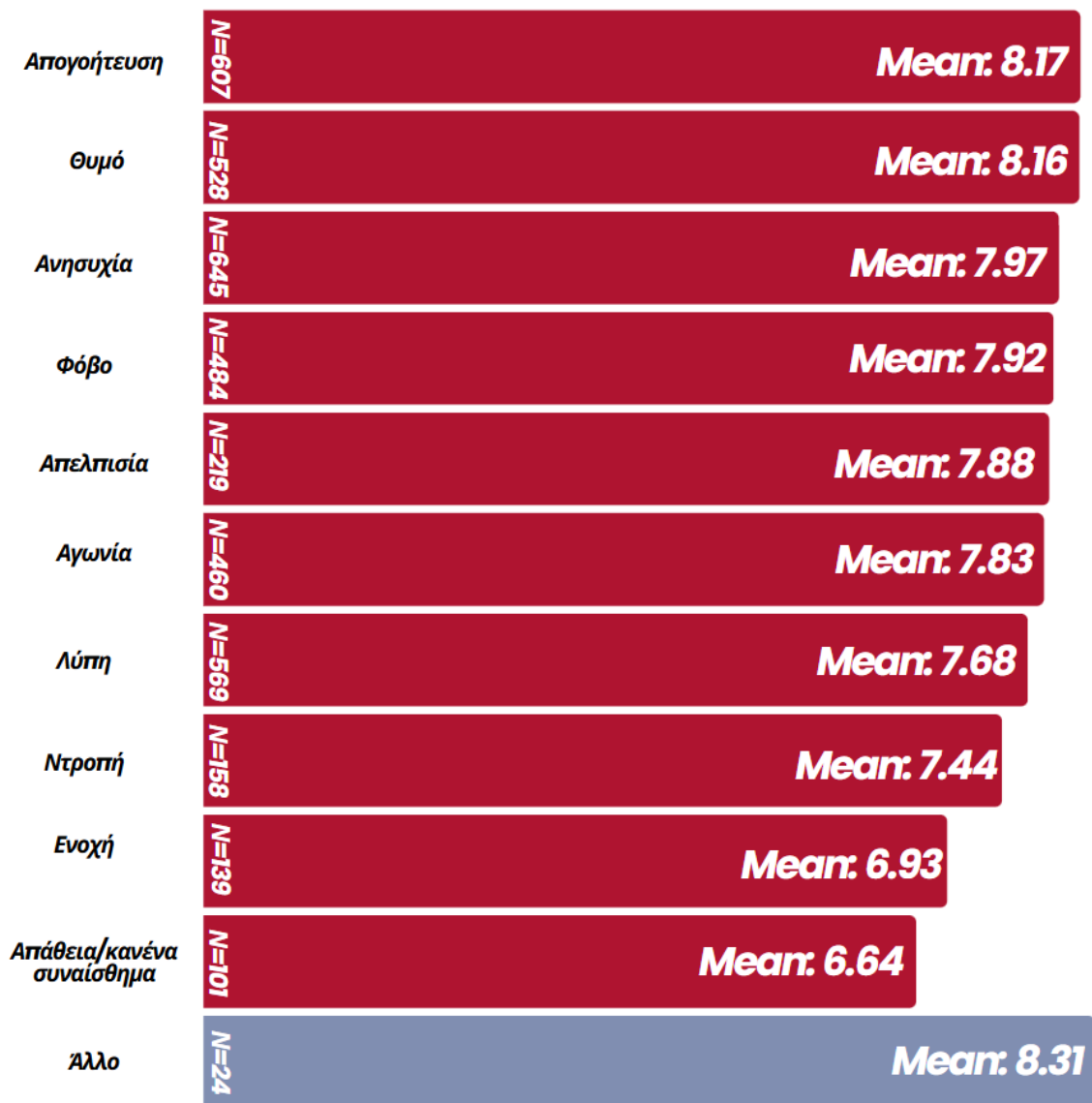
Τα ευρήματα αυτά από την έρευνα γνώμης που πραγματοποιήθηκε το 2025, καθώς και από την ανάλυση της κοινωνικής αναπαράστασης της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο της έρευνας του 2020, δηλώνουν εμμέσως πλην σαφώς ότι οι πολίτες τοποθετούνται στη θέση του ευάλωτου υποκειμένου που υφίσταται μια επιβλαβή συνθήκη ενώπιον της οποίας νιώθουν αβοήθητοι/ες χωρίς παράλληλα να εμπιστεύονται κάποιον ή κάποιους για την άμβλυνση της οξύτητας του φαινομένου. Ίσως για τον λόγο αυτόν η κλιματική αλλαγή εισπράττεται ερμηνευτικά ως κάτι που δύσκολα αντιμετωπίζεται.

¹⁶ Από την πολιτική νευρο-επιστήμη γνωρίζουμε πως κατά την επεξεργασία της πληροφορίας όταν το άτομο αισθάνεται φόβο παραμένει αδρανές, ενώ όταν αισθάνεται αγωνία ενεργοποιείται και αναζητά εναλλακτικές (Redlawsk 2006).

Γράφημα 18: Τα συναισθήματα των πολιτών για την κλιματική αλλαγή

Γράφημα 19: Ένταση των συναισθημάτων (Κλίμακα 1-10)

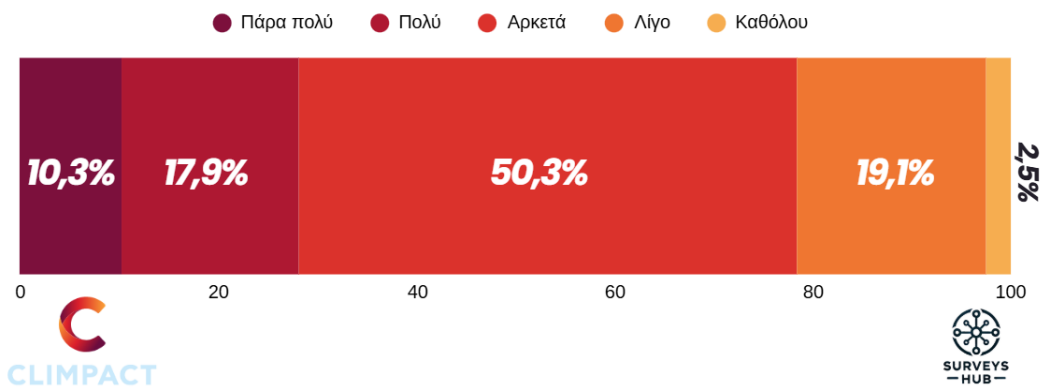

Είναι προφανές πως από τον αστερισμό των συναισθημάτων αυτών που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή, όπως και από τον διαφορικό συνδυασμό του σθένους (valence) και της έντασης (intensity) με την οποία βιώνονται, σχηματίζονται ετερόκλητες τάσεις αντίδρασης και συμπεριφοράς που δύσκολα μπορούν να μετρηθούν ή να προβλεφθούν εν τη ροή του συλλογικού και ατομικού βίου.

3.2.2. Γνώσεις και αντιλήψεις για τα αίτια και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής

Η πλειονότητα των ερωτώμενων εκτιμά ότι κατανοεί αρκετά (50%) έως πολύ/πάρα πολύ (28,2%) τα ζητήματα που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της. Πρόκειται για παρόμοια ποσοστά με εκείνα της έρευνας του 2020 (Γράφημα 15).

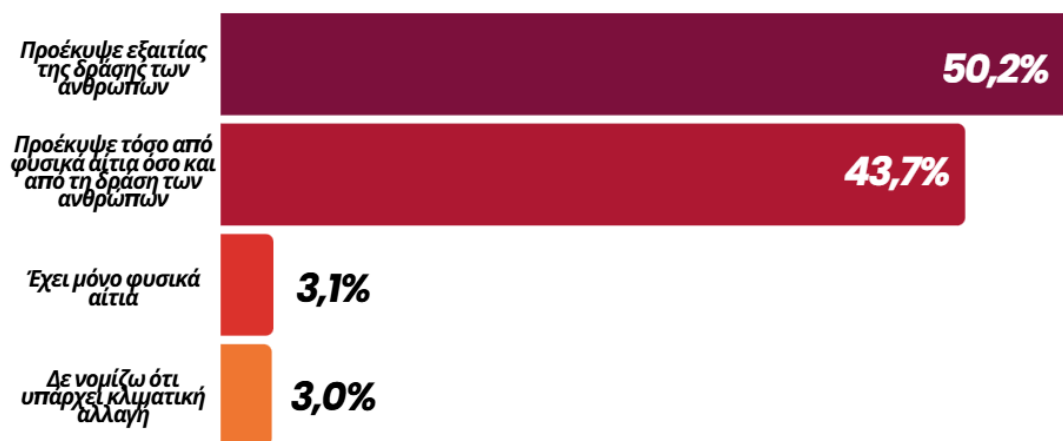
Γράφημα 15: Εκτιμώμενο επίπεδο γνώσεων για την κλιματική αλλαγή

Πράγματι φαίνεται οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων γνωρίζουν τα κύρια αίτια της κλιματικής αλλαγής και, σε μεγάλο βαθμό, τις επιπτώσεις της. Όσον αφορά τη βασική αιτία του φαινομένου, οι μισοί από τους συμμετέχοντες στην έρευνα (50,2%) αποδίδουν την κλιματική αλλαγή στον ανθρώπινο παράγοντα, ενώ το 43,7% θεωρεί ότι είναι αποτέλεσμα τόσο της ανθρώπινης δραστηριότητας, όσο και φυσικών αιτίων (Γράφημα 16). Δεδομένου ότι τα αντίστοιχα ποσοστά στη μέτρηση του 2020 ήταν 60,4% και 36,7%, σημειώνεται μία μικρή μεταβολή υπέρ της άποψης περί φυσικών και ανθρωπογενών αιτίων της κλιματικής αλλαγής. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψιν ότι παραμένει ιδιαίτερα χαμηλό το ποσοστό των ερωτηθέντων που συνδέει την κλιματική αλλαγή μόνο με φυσικά αίτια (3%) και άρα έμμεσα αμφισβητεί τη συμβολή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στις κλιματικές μεταβολές, καθώς και το ποσοστό εκείνων που θεωρούν ότι δεν υπάρχει κλιματική αλλαγή (3%), φαίνεται ότι **η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων αναγνωρίζει τη συμβολή του ανθρώπινου παράγοντα στο φαινόμενο**. Ωστόσο, παραμένει ανησυχητικό το γεγονός ότι σχεδόν 6% του δείγματος (όπως και στην έρευνα του 2020) συνεχίζει να αμφισβητεί τις υφιστάμενες κλιματικές μεταβολές ή/και να τις προσεγγίζει ως φυσικό

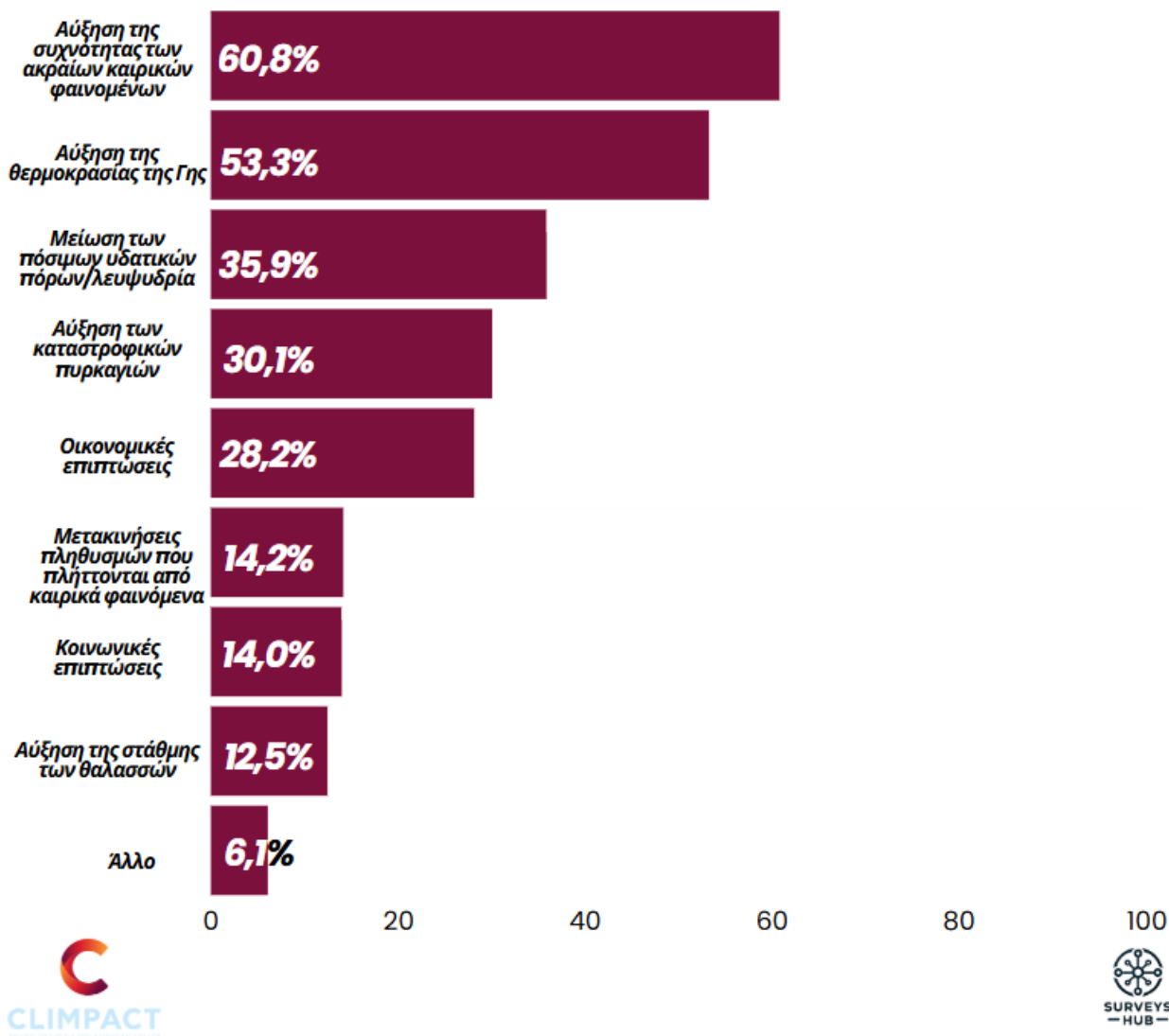
φαινόμενο, παρά το γεγονός ότι την περίοδο 2020-2025 η χώρα βίωσε ακραία καιρικά φαινόμενα και καταστροφές (όπως δασικές πυρκαγιές και πλημμύρες) και έχει υιοθετήσει πλήθος μέτρων για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης, την ανακύκλωση και την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα.

Γράφημα 16: Αίτια της κλιματικής αλλαγής

Όσον αφορά τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως και στη μέτρηση του 2020, καταγράφηκαν οι αυθόρμητες απαντήσεις των ερωτώμενων σε σχετική ανοικτή ερώτηση, αποτυπώνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, και το επίπεδο γνώσεών τους. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων αναφέρεται στις **περιβαλλοντικές επιπτώσεις** της κλιματικής αλλαγής, όπως η αύξηση της συχνότητας των ακραίων καιρικών φαινομένων (60,8%), η αύξηση της θερμοκρασίας της γης (53,3%) και η αύξηση της στάθμης της θάλασσας (30,1%), ενώ παραμένει χαμηλό το ποσοστό των εκείνων που αναγνωρίζουν τις **κοινωνικές επιπτώσεις** της κλιματικής αλλαγής, όπως η ενεργειακή φτώχεια (14%) (Γράφημα 17).

Γράφημα 17: Επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής

Ωστόσο, σαφώς υψηλότερο ποσοστό των ερωτηθέντων σε σχέση με την έρευνα του 2020 φαίνεται να κατανοεί τις **οικονομικές επιπτώσεις** (28,2% [2025] έναντι 19% [2020]), τις επιπτώσεις στην έλλειψη πόσιμου νερού και τη **λειψυδρία** (35,9% [2025] έναντι 21,6% [2020]) καθώς και στις **καταστροφικές πυρκαγιές** (30,1% [2025] έναντι 19,4% [2020]) (Γράφημα 17). Ως εκ τούτου, από την έρευνα του 2025 προκύπτει ότι **οι πολίτες αρχίζουν πλέον να κατανοούν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τις πολύπλευρες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, καθώς και ότι μπορεί να επηρεάσει άμεσα την καθημερινότητά τους και να επιδεινώσει την τρωτότητά**

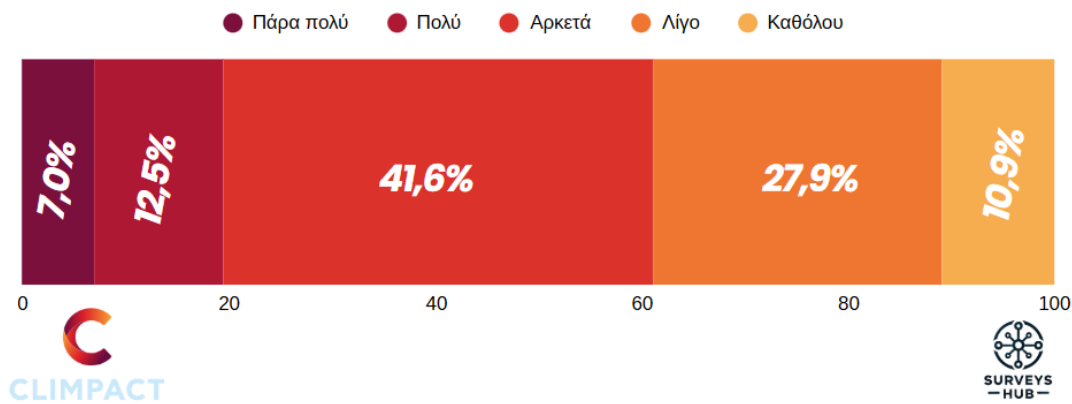
τους, γεγονός που ενδεχομένως συνδέεται με προσωπικά βιώματα που μεταβάλουν την αντίληψη του επερχόμενου κινδύνου και τις διαφορετικές εκφάνσεις του.

Το γεγονός αυτό όμως θα πρέπει να σταθμιστεί με το ότι η συγκριτική υπεροχή του θέματος «κλιματική αλλαγή» διατηρείται χαμηλά εν σχέσει προς τα προσλαμβανόμενα δημοσιονομικά και θεσμικά-λειτουργικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα (βλ. παραπάνω Γράφημα 14). Όπως συμβαίνει πάντα με τα ρεύματα της κοινής γνώμης, μια μετρούμενη άποψη ενός ατόμου δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την κατεύθυνση και τη διάρκειά της, αλλά και από το ειδικό της βάρος κατά την εξισορρόπησή της με άλλες γνώμες επί άλλων θεμάτων που κάθε φορά διαμορφώνει ή/και εκφράζει το άτομο. Οπότε αναλόγως μεταβάλλεται και η πιθανότητα μετατροπής της γνώμης/στάσης σε παρατηρήσιμη συμπεριφορά (Glynn κ.ά. 2015).

3.2.4. Εκτιμώμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο: Τρωτότητα και ενεργειακή φτώχεια

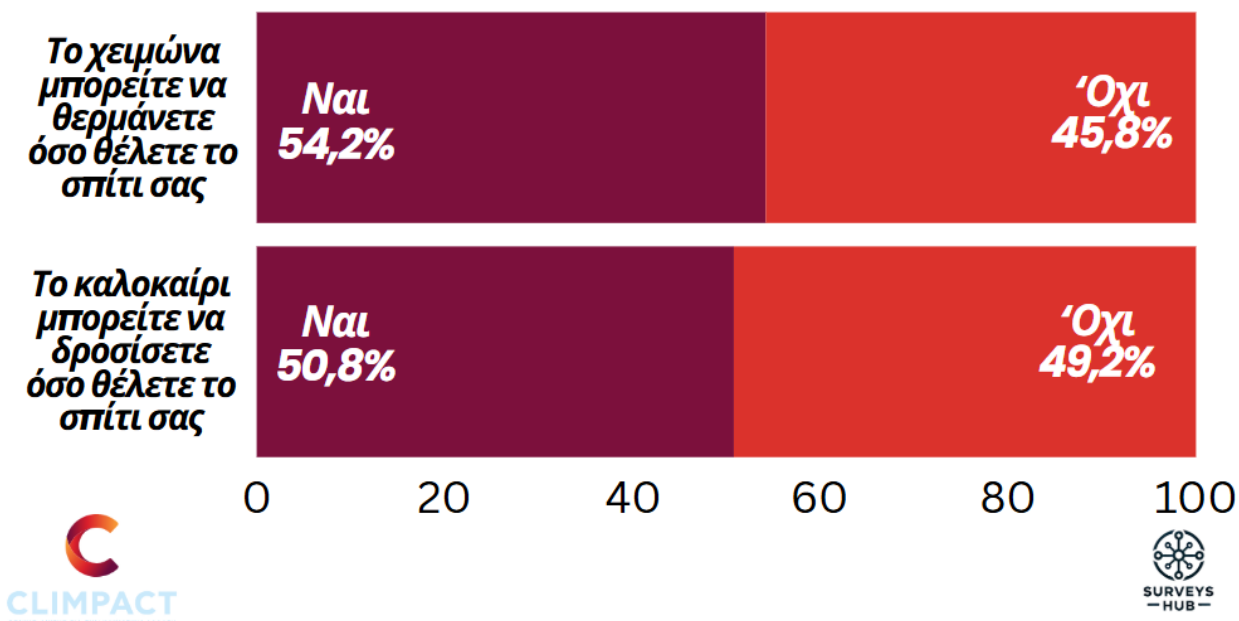
Σε σύγκριση με τα ευρήματα της έρευνας γνώμης του 2020, καταγράφεται αξιοσημείωτη μείωση του ποσοστού των ερωτηθέντων που δηλώνει ότι μπορεί να θερμάνει ή να δροσίσει επαρκώς την κατοικία του (από 72,7% [2020] σε 54,2% [2025] και από 69,4% [2020] σε 50,8% [2025] αντίστοιχα). Παρ' όλα αυτά, παραμένει υψηλό (και σχεδόν αμετάβλητο) το ποσοστό των ερωτηθέντων που εκτιμά ότι υφίσταται «λίγο ή καθόλου» τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο (38,8%) (Γραφήματα 20 και 21). Πιθανόν οι πολίτες συνδέουν την αδυναμία τους να καλύψουν τις ενεργειακές ανάγκες της κατοικίας τους με την ραγδαία αύξηση του ενεργειακού κόστους μετά την έναρξη του πολέμου Ρωσίας-Ουκρανίας και όχι με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και την αύξηση των αναγκών για θέρμανση και δροσισμό. Σε κάθε περίπτωση, **η περίοδος της ενεργειακής κρίσης ανέδειξε την υψηλή τρωτότητα της πλειονότητας των ελληνικών νοικοκυριών στις διακυμάνσεις του ενεργειακού κόστους, ανεξάρτητα με το αν αυτές συνδέονται με την άνοδο των τιμών ενέργειας ή με τις αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες λόγω των κλιματικών μεταβολών.**

Γράφημα 20: Επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο (vulnerability)

Δεν μπορούμε βέβαια να παραβλέψουμε ότι πάνω από τους μισούς εκ των ερωτηθέντων αισθάνονται «αρκετά» ή «πολύ έως πάρα πολύ» ευάλωτοι στις κλιματικές μεταβολές (42% και 19,5% αντίστοιχα). Φαίνεται λοιπόν ότι η πλειονότητα βιώνει ή αντιλαμβάνεται την απειλή της κλιματικής αλλαγής για την καθημερινή τους ζωή, συμβαδίζοντας με τα ευρήματα του Κλιματικού Ευρωβαρόμετρου (European Commission 2025), σύμφωνα με το οποίο πάνω από το ένα τρίτο των Ευρωπαίων, συγκεκριμένα το 38% –κυρίως, μάλιστα, σε κράτη της Νότιας Ευρώπης– αισθάνονται προσωπικά εκτεθειμένοι στους περιβαλλοντικούς και κλιματικούς κινδύνους.

Γράφημα 21: Ικανότητα για επαρκή θέρμανση και δροσίσιμο της κατοικίας (energy poverty)

Λαμβάνοντας υπόψιν τα ευρήματα των μετρήσεων του 2020 και του 2025, προκύπτει σαφώς ότι η ενεργειακή φτώχεια δεν αποτελεί ένα συγκυριακό φαινόμενο της οικονομικής ή της ενεργειακής κρίσης. Αποτελεί μάλλον ένα από τα πλέον τρωτά σημεία της ελληνικής κοινωνίας σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ένας στους δύο συμμετέχοντες στην έρευνα του 2025 εκφράζει αδυναμία να θερμάνει ή να δροσίσει επαρκώς την κατοικία του/της (45,8% και 49,2% αντίστοιχα). Σε ό,τι αφορά την ικανότητα των νοικοκυριών να καλύψουν τις ενεργειακές τους ανάγκες για θέρμανση, βάσει της οποίας είθισται να μετρείται η «ενεργειακή φτώχεια», το ποσοστό των ερωτώμενων που δηλώνει αδυναμία είναι τουλάχιστον διπλάσιο από εκείνο που προκύπτει από την έρευνα της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat 2024).¹⁷ Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Eurostat, στην Ελλάδα το ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει αδυναμία να καλύψει της ενεργειακές του ανάγκες για θέρμανση το 2023 αντιστοιχεί σε 19,2%. Αν και καταγράφεται σημαντική μείωση σε σύγκριση με την περίοδο της οικονομικής ύφεσης που κυμαινόταν μεταξύ 22,7 και 32,9% (2012-2018), παραμένει σε υψηλά επίπεδα σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27 που δεν ξεπερνά το 10,6% το 2023. **Παρά το γεγονός ότι**

¹⁷ Η διαφορά αυτή μπορεί εν μέρει να αποδοθεί στο διαφορετικό μέγεθος του δείγματος ή μπορεί να υποδηλώνει πραγματική αύξηση του ποσοστού αυτού μεταξύ 2023-2025.

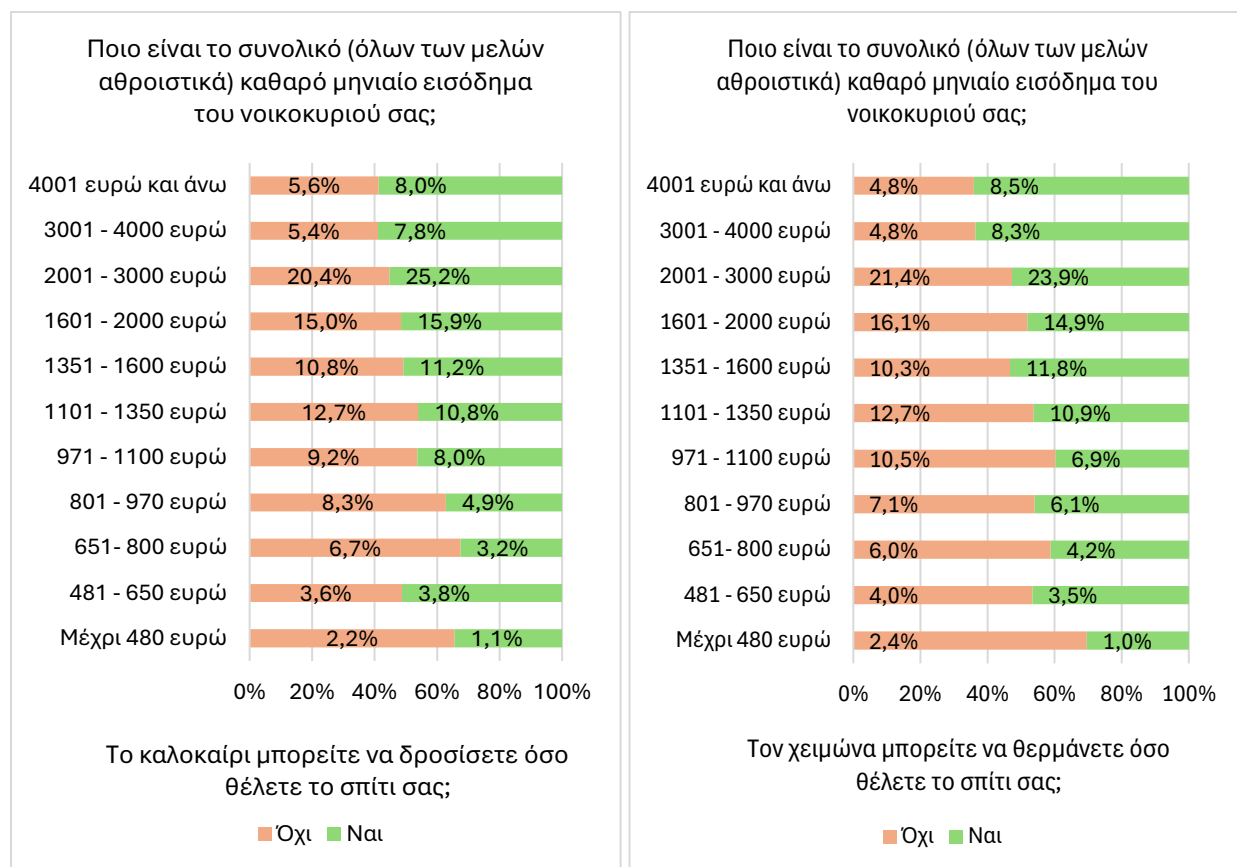
λοιπόν οι επιδοματικές πολιτικές «απορρόφησαν» σημαντικό μέρος του ενεργειακού κόστους που θα υφίσταντο τα ελληνικά νοικοκυριά την περίοδο της ενεργειακής κρίσης, φαίνεται ότι η πλειονότητα των ελληνικών νοικοκυριών παραμένει ανοχύρωτη σε ενδεχόμενη αύξηση των ενεργειακών αναγκών λόγω των κλιματικών μεταβολών. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται ως στρατηγική προτεραιότητα η υιοθέτηση μέτρων για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης και τη συνακόλουθη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης.

Δεδομένων των προβλέψεων για επικείμενη αύξηση των θερμών επεισοδίων και ημερών καύσωνα στην Ελλάδα ιδίως στα αστικά κέντρα, κρίθηκε αναγκαίο τόσο στην έρευνα του 2020 όσο και στην έρευνα του 2025 να αποτυπωθεί η τρωτότητα των πολιτών στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, προσμετρώντας όχι μόνο την αδυναμία τους να θερμάνουν, αλλά και να δροσίσουν επαρκώς τις κατοικίες τους. Από την παρούσα έρευνα προκύπτει η συσχέτιση της αδυναμίας κάλυψης των ενεργειακών αναγκών για θέρμανση και δροσισμό, καθώς το 80% των ερωτώμενων που δηλώνει ότι δεν μπορεί να θερμάνει επαρκώς το σπίτι του, δηλώνει ταυτόχρονα ότι δεν μπορεί και να το δροσίσει επαρκώς, ενώ περίπου 22% δηλώνει ότι μπορεί να καλύψει τις ενεργειακές ανάγκες του για θέρμανση, αλλά όχι για ψύξη. Συνολικά 36,9% των ερωτώμενων δηλώνουν αδυναμία να θερμάνουν **και** να ψύξουν επαρκώς το σπίτι τους. Σημειώνεται ότι το αντίστοιχο ποσοστό που προέκυψε από την έρευνα του 2020 δεν ξεπερνούσε το 19%.

Κατά συνέπεια, υπάρχει ένδειξη **αυξανόμενης τρωτότητας των Ελλήνων τόσο στις κλιματικές μεταβολές όσο και στις διακυμάνσεις του κόστους ενέργειας όχι μόνον τους χειμερινούς αλλά και τους καλοκαιρινούς μήνες**. Μάλιστα, παρατηρείται η αρνητική σχέση μεταξύ του εισοδήματος των νοικοκυριών και της αδυναμίας κάλυψης των ενεργειακών τους αναγκών. Μάλιστα, παρατηρείται η αρνητική σχέση μεταξύ του εισοδήματος των νοικοκυριών και της αδυναμίας κάλυψης των ενεργειακών τους αναγκών για θέρμανση (χ^2 : 22,180, p-value: 0,014) και δροσισμό (χ^2 : 21,553, p-value: 0,018), με τα υψηλότερα ποσοστά να καταγράφονται κυρίως στις ομάδες χαμηλού εισοδήματος (Γράφημα 22). Ως εκ τούτου, ήδη ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού είναι πολύ πιο εκτεθειμένες στον κίνδυνο της ενεργειακής φτώχειας και στις

προβλεπόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, αντιστακώνοντας τις οικονομικές ανισότητες του πληθυσμού.

Γράφημα 22: Μηνιαίο εισόδημα νοικοκυριού και ικανότητα επαρκούς θέρμανσης και δροσίσιμους της κατοικίας

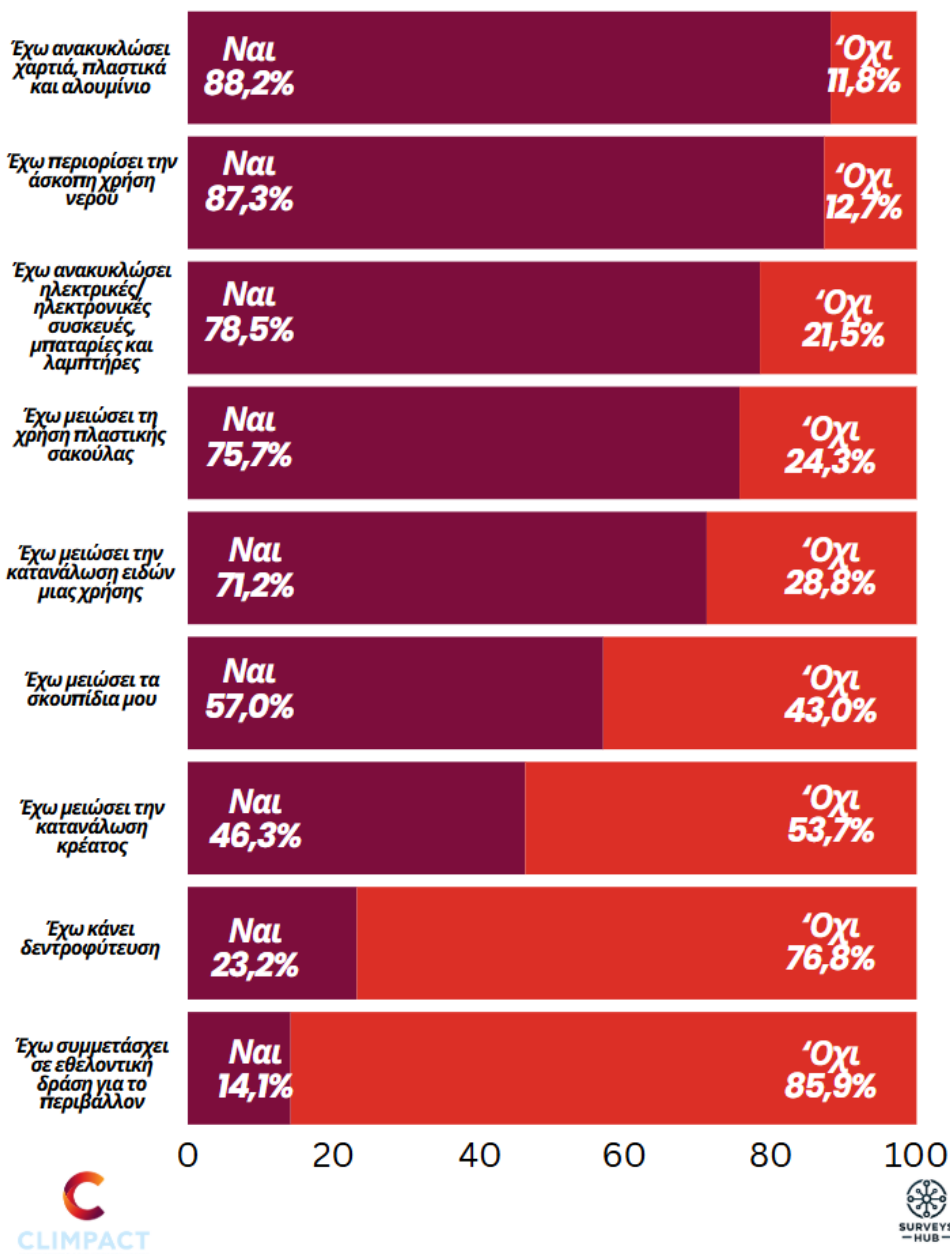
3.2.5. Περιβαλλοντική συμπεριφορά

Στη μεγάλη τους πλειονότητα, οι πολίτες φαίνεται να δηλώνουν ότι συνεχίζουν να αναλαμβάνουν δράση για το κλίμα σε ατομικό επίπεδο και να προβαίνουν σε πιο φιλικές προς το περιβάλλον επιλογές στην καθημερινή τους ζωή, όπως είχε αποτυπωθεί και στην έρευνα του 2020. Μάλιστα, παρόμοια είναι τα ευρήματα και από στο πρόσφατο Κλιματικό Ευρωβαρόμετρο του 2025 (βλ. ενότητα 2.2.). Η φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά των ερωτηθέντων εκδηλώνεται κυρίως μέσω της ανακύκλωσης χαρτιού, πλαστικού και αλουμινίου (88,2%) και του περιορισμού της άσκοπης

χρήσης νερού (87,3%). Πρόκειται για ένα ποσοστό αυξημένο σχεδόν 13% σε σύγκριση με τη μέτρηση του 2020. Ιδιαίτερως υψηλά είναι και τα ποσοστά των πολιτών που δηλώνουν ότι κάνουν ανακύκλωση ηλεκτρονικών συσκευών, μπαταριών και λαμπτήρων και έχουν μειώσει την κατανάλωση ειδών μίας χρήσεως και τη χρήση της πλαστικής σακούλας (Γράφημα 23), γεγονός που ενδεχομένως υποδηλώνει τη σταθερά δηλούμενη υψηλή περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση.

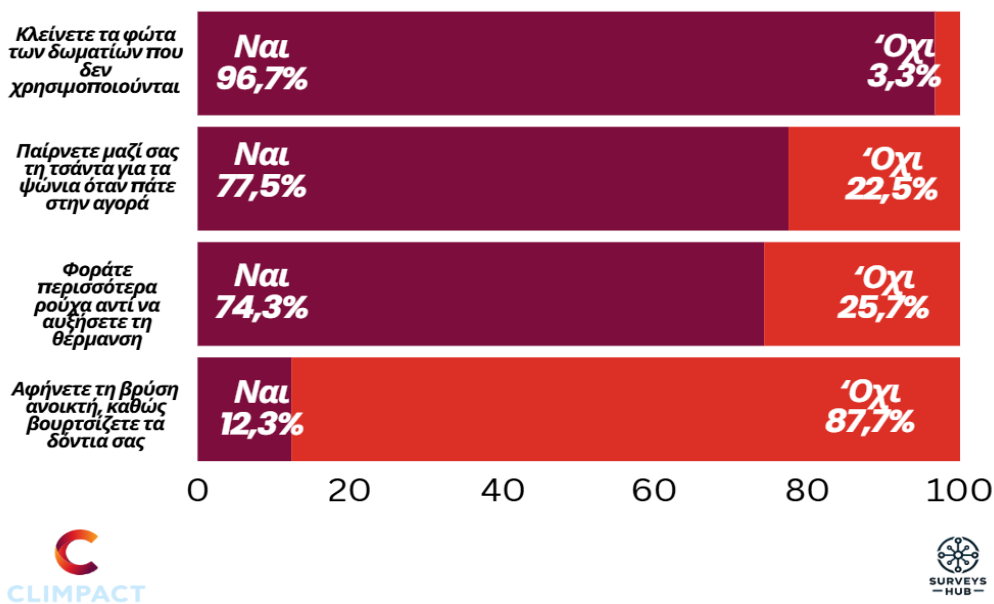
Τούτο προκύπτει σαφώς και από τις καθημερινές επιλογές των πολιτών που μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στη μείωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματός τους. Σχεδόν το σύνολο των ερωτηθέντων (96,7%) δηλώνει ότι κλείνει τα φώτα των δωματίων που δεν χρησιμοποιούνται, ενώ η συντριπτική πλειονότητα (87,7%) αναφέρει ότι δεν αφήνει τη βρύση ανοικτή, καθώς βουρτσίζουν τα δόντια τους. Μικρότερα, αλλά ιδιαίτερως υψηλά είναι τα ποσοστά των ερωτώμενων που επιλέγουν να χρησιμοποιούν τσάντα πολλαπλών χρήσεων για τις αγορές τους (77,5%) και να φορούν περισσότερα ρούχα αντί να αυξήσουν τη θέρμανση στο χώρο που διαμένουν (74,3%) (Γράφημα 24). Βέβαια, η διάχυτη αυτή φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά μπορεί να μην συνδέεται απαραίτητα με την περιβαλλοντική ευαισθησία των ερωτώμενων, αλλά με το ολοένα περιορισμένο διαθέσιμο εισόδημα λόγω του πληθωρισμού και των υψηλών τιμών ενέργειας μετά την έναρξη του πολέμου Ρωσίας-Ουκρανίας. Μπορεί, τέλος, να οφείλεται και σε στρέβλωση των απαντήσεών τους λόγω του συνδρόμου της κοινωνικά επιθυμητής ή ενδεδειγμένης συμπεριφοράς (social desirability).

Γράφημα 23: Περιβαλλοντική συμπεριφορά¹⁸

¹⁸ Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να υποδείξουν τις ενέργειες στις οποίες έχουν προβεί προσωπικά τους τελευταίους έξι μήνες.

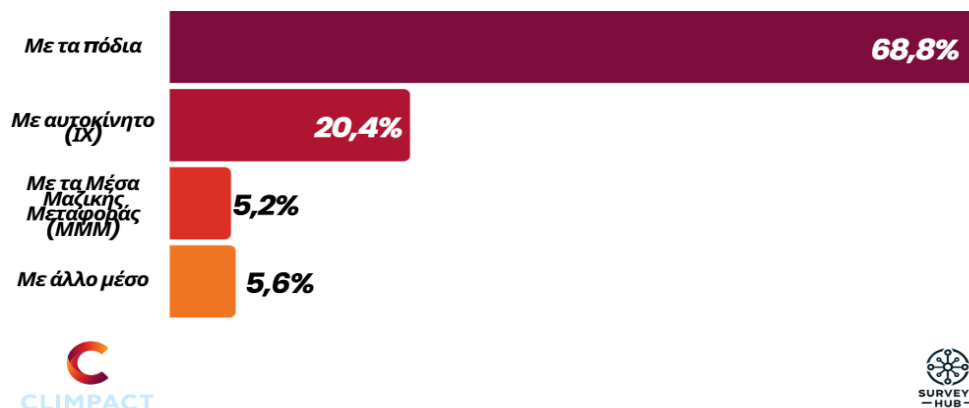
Γράφημα 24: Καθημερινές επιλογές με περιβαλλοντικό αποτύπωμα

Αξιοσημείωτο είναι δε το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό εκείνων που δηλώνουν ότι μια μικρή απόσταση (20 λεπτών) τη διανύουν με τα πόδια (68,8%), με το ποσοστό όσων θα χρησιμοποιούσαν αυτοκίνητο να μην ξεπερνά το 20,4% (Γράφημα 25). Η στάση αυτή είχε αναδειχθεί ως κυρίαρχη και στην έρευνα του 2020, με το ποσοστό εκείνων που επιλέγουν το περπάτημα να είναι 66,2%. Φαίνεται λοιπόν ότι οι πολίτες δηλώνουν ότι επιλέγουν το περπάτημα, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι «διαθέτουν τον απαιτούμενο χρόνο», όπως αναφέρεται και στη διατύπωση της σχετικής ερώτησης. Δεν μπορούμε, όμως, να παραβλέψουμε το ενδεχόμενο η απάντηση αυτή που δίνεται από την πλειονότητα των ερωτηθέντων να οφείλεται και πάλι στο σύνδρομο της κοινωνικά ενδεδειγμένης συμπεριφοράς (social desirability) και συνεπώς να αποτελεί ψευδο-γνώμη.

Γράφημα 25: Μέσο μετακίνησης στην καθημερινότητα

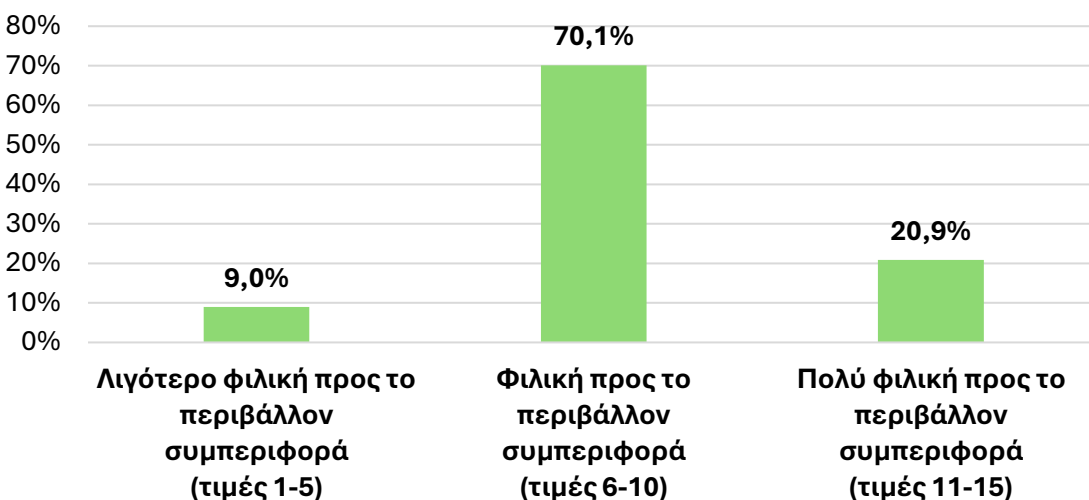
Όπως έχουν σήμερα τα πράγματα, όταν πρέπει να καλύψετε μία απόσταση που απαιτεί 20 λεπτά με τα πόδια και διαθέτετε τον απαιτούμενο χρόνο, τη διανύετε συνήθως με ...

Η φιλική (έως πολύ φιλική) συμπεριφορά της πλειονότητας των συμμετεχόντων στην έρευνα προκύπτει και από τον δείκτη φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς (pro-environmental behavior index), που διαμορφώνεται για τους σκοπούς αυτής της έρευνας. Ο δείκτης αυτός αποτελείται από 14 προτάσεις, που αναφέρονται στα Γραφήματα 23, 24 και 25, και, ως εκ τούτου, λαμβάνει τις τιμές 1-14¹⁹. Όπως αποτυπώνεται στο Γράφημα 26, η πλειονότητα διατηρεί «φιλική» προς το περιβάλλον συμπεριφορά, καθώς υιοθετεί έξι έως δέκα εκ των προαναφερθεισών ενεργειών με χαμηλό περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Αξιοσημείωτο είναι, μάλιστα, το γεγονός ότι 20,9% των συμμετεχόντων διακρίνονται για την «πολύ φιλική» συμπεριφορά τους προς το περιβάλλον, έχοντας εντάξει στην καθημερινότητά τους πάνω 11 ενέργειες που συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος.

¹⁹ Οι απαντήσεις σε κάθε πρόταση λαμβάνουν τις τιμές 1 (ΝΑΙ) ή 0 (ΟΧΙ), ενώ στις απαντήσεις που δίνονται στην ερώτηση του Γραφήματος 24 αποδίδονται οι ακόλουθες τιμές: 1 (πόδια ή ΜΜΕ) και 0 (αυτοκίνητο ή άλλο μέσο). Οι απαντήσεις αθροίζονται και τα ευρήματα του δείκτη, αποτυπώνονται σε τρεις κατηγορίες, ως εξής: λιγότερη φιλική (τιμές 1-5), φιλική (τιμές 6-10) και πολύ φιλική (τιμές 11-16) συμπεριφορά προς το περιβάλλον.

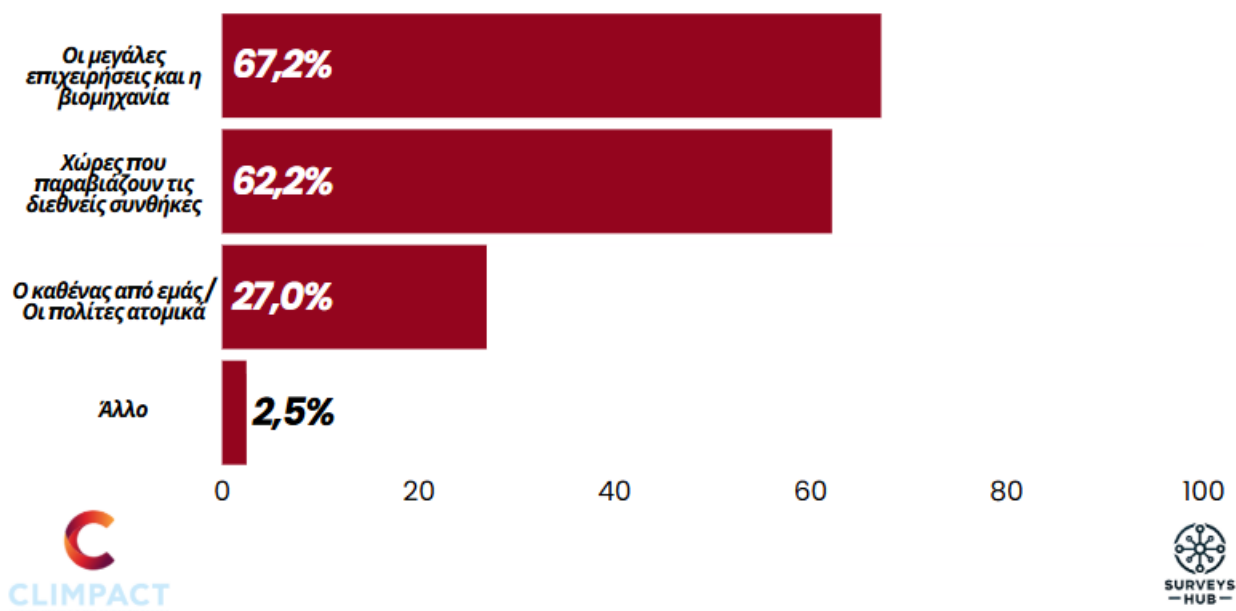
Γράφημα 26: Δείκτης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς

3.2.6. Απόψεις για την ατομική ευθύνη, την ατομική δράση και πρόθεση πληρωμής για το περιβάλλον

Συγκρίνοντας τα ευρήματα των ερευνών του 2020 και του 2025, φαίνεται ότι παραμένει κυρίαρχη η αντίληψη περί υπαιτιότητας των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας, αλλά και των κρατών που παραβιάζουν τις διεθνείς συμφωνίες για την κλιματική αλλαγή, με πάνω από το 67% και 62,2% αντίστοιχα των συμμετεχόντων στη μέτρηση του 2025 να υποστηρίζει αυτές τις απόψεις (Γράφημα 27). Τούτο, μάλιστα, προκύπτει και από την πιο πρόσφατη έρευνα του Κλιματικού Ευρωβαρόμετρου (European Commission 2025), καθώς οι Ευρωπαίοι πολίτες υποδεικνύουν σε μεγάλο ποσοστό την ευθύνη των εθνικών κυβερνήσεων (66%), της ΕΕ (59%), καθώς και των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας (58%). Μεταξύ, ωστόσο, των δύο μετρήσεων του CLIMPACT παρατηρείται σημαντική διαφορά ως προς το ποσοστό ατομικής ευθύνης: 27% το 2025 έναντι 41,3% το 2020 (Γράφημα 26).

Γράφημα 27: Υπεύθυνοι για την κλιματική αλλαγή

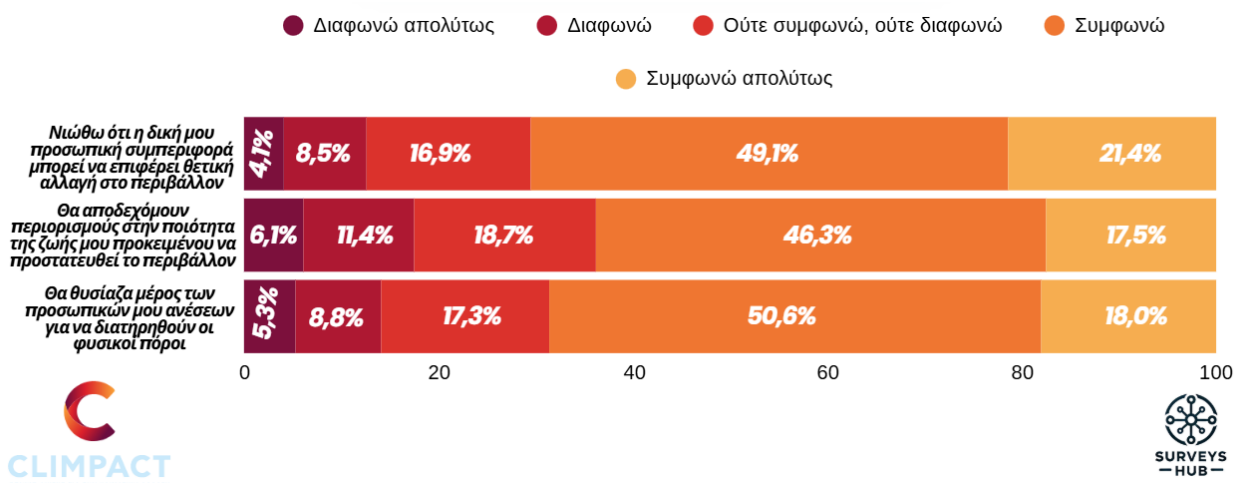
Προκειμένου να διαφανούν οι πεποιθήσεις και τα «κίνητρα» των πολιτών που μπορούν να κινητοποιήσουν την ανάληψη ατομικής δράσης και την υιοθέτηση πιο φιλικών προς το περιβάλλον συμπεριφορών –ακόμη και αν αυτές συνεπάγονται ριζικές αλλαγές στην καθημερινότητά τους– στη μέτρηση του 2025 εντάχθηκαν επιπλέον ερωτήσεις. Αυτές αποτυπώνουν τις απόψεις τους για την τελεστικότητα και την πρόθεση ανάληψης ατομικής δράσης (environmental efficacy) και τις αισιόδοξες ή μη εκτιμήσεις τους (hope scale) για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της.

Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων δεν αναγνωρίζει την ατομική ευθύνη για την κλιματική αλλαγή, διατηρεί την πεποίθηση ότι η ατομική συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει θετική αλλαγή στο περιβάλλον (70,5% των ερωτηθέντων). Η απόκλιση αυτή ενδεχομένως εκπορεύεται από τις διαφορετικές πεποιθήσεις σχετικά με το τι πράγματι συνιστά «ευθύνη» και «δράση» για την κλιματική αλλαγή. Πιθανόν οι πολίτες να αντιλαμβάνονται το μέγεθος του προβλήματος και να αποδίδουν την ευθύνη σε άλλους δρώντες, αλλά να ταυτίζουν την «ατομική συμπεριφορά» με -μικρότερης έκτασης- αλλαγές στις καθημερινές συνήθειές τους (π.χ. να μην να πετούν σκουπίδια στον δρόμο), αδυνατώντας να κατανοήσουν τις ριζικές

μεταβολές που απαιτούνται για την αντιμετώπιση του ευρύτερου φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Μάλιστα, πολύ μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων στην έρευνα του 2025 δηλώνει ότι προτίθεται να αποδεχθεί περιορισμούς στην ποιότητα της ζωής του προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον (63%) και να θυσιάσει μέρος των προσωπικών του ανέσεων για να διατηρηθούν οι φυσικοί πόροι (68,6%) (Γράφημα 28α).

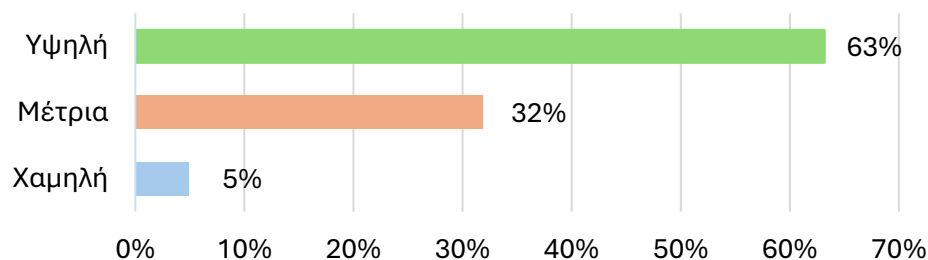
Γράφημα 28α: Εκτιμώμενη τελεστικότητα και πρόθεση ανάληψης ατομικής δράσης

Αυτή η αντίληψη για τη θετική συμβολή της ατομικής δράσης στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και η συνακόλουθη πρόθεση των πολιτών να αποδεχθούν ριζικές μεταβολές στην καθημερινότητά τους προς τον σκοπό αυτό αποτυπώνεται και στον «δείκτη τελεστικότητας ατομικής δράσης» (environmental efficacy index)²⁰, με το 63% των ερωτηθέντων να (αυτό)εκτιμά ότι η τελεστικότητα της ατομικής δράσης είναι υψηλή (Γράφημα 28β).

²⁰ Ο δείκτης τελεστικότητας της ατομικής δράσης απαρτίζεται από τις τρεις προτάσεις, που προαναφέρθηκαν στο Γράφημα 27α. Αποδίδονται οι τιμές 1 (διαφωνώ απολύτως) έως 5 (συμφωνώ απολύτως) στην απάντηση που δίνεται για καθεμία πρόταση. Ως εκ τούτου, ο δείκτης λαμβάνει τιμές 1-15. Για την καλύτερη δυνατή αποτύπωση των κυρίαρχων πεποιθήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα, όσον αφορά την τελεστικότητα της ατομικής δράσης, οι τιμές που λαμβάνει ο δείκτης ομαδοποιούνται ως εξής: χαμηλή (1-5), μέτρια (6-10), υψηλή (11-15).

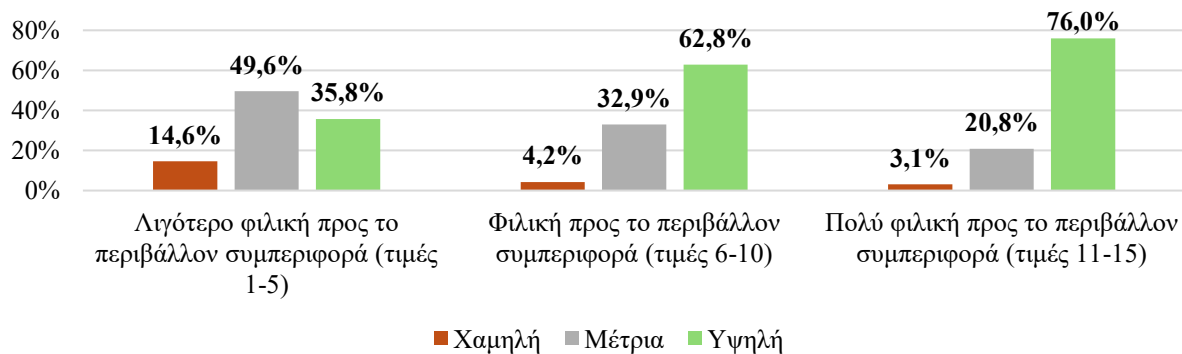
Γράφημα 28β: Εκτιμώμενη τελεστικότητα ατομικής δράσης (Environmental efficacy index)

Μάλιστα, πρόκειται για μία άποψη που φαίνεται να υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό εκείνοι που υιοθετούν «φιλική» ή «πολύ φιλική» προς το περιβάλλον συμπεριφορά (62,8% και 76% αντίστοιχα) (Γράφημα 28γ). Τούτο υποδηλώνει ότι τα άτομα που διατηρούν την πεποίθηση ότι η ατομική συμπεριφορά μπορεί να συμβάλλει στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και δηλώνουν διατεθειμένοι να απωλέσουν προς τούτο μέρος των καθημερινών ανέσεων τους τείνουν να υιοθετούν πιο συμβατές προς την προστασία του περιβάλλοντος συμπεριφορές. Από την άλλη μεριά, το αίσθημα αβοηθησίας ή αλλιώς η προσδοκία των πολιτών ότι οι ενέργειές τους δεν μπορούν να συμβάλλουν στην επίλυση του προβλήματος φαίνεται ότι λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας για την υιοθέτηση τέτοιων συμπεριφορών. **Εν γένει και κατά αρχάς, πάντως, διαπιστώνεται ότι οι προσδοκίες της κοινής γνώμης στην Ελλάδα για τα θετικά αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει η ατομική συμπεριφορά μπορούν να παρωθήσουν τη μεταβολή των καθημερινών συνηθειών προς πιο φιλικές για το περιβάλλον κατευθύνσεις.**

Αξιοσημείωτο, όμως, είναι ότι το 35,8% των ερωτώμενων με λιγότερο φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά αναγνωρίζει τα θετικά αποτελέσματα της ατομικής δράσης και δηλώνει πρόθυμο να υιοθετήσει ριζικές μεταβολές στην καθημερινότητά του προκειμένου να συμβάλλει στην περιβαλλοντική προστασία. Ένα σημαντικό, λοιπόν, μέρος της ελληνικής κοινωνίας, μολονότι αναγνωρίζει τη σημασία της ατομικής συμβολής στην επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων και, άρα, κατέχει το κίνητρο της «προσδοκίας» και εκφράζει την πρόθεση να πράξει αναλόγως, εν τέλει δεν υιοθετεί στην καθημερινότητά του πιο φιλικές προς το περιβάλλον συνήθειες. Πρόκειται για μία διαπίστωση που αναδεικνύει τη μη γραμμική σχέση μεταξύ κινήτρων, προθέσεων και συμπεριφορών, επιτάσσοντας την ενδελεχή διερεύνηση άλλων παραγόντων που επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά απέναντι στο περιβάλλον.

Γράφημα 28γ: Περιβαλλοντική συμπεριφορά και εκτιμώμενη τελεστικότητα της ατομικής δράσης

Εξίσου ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα από τη διερεύνηση των αισιόδοξων ή μη εκτιμήσεων των πολιτών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της, μέσω μιας **Κλίμακας Ελπίδας για την Κλιματική Αλλαγή (Climate Change Hope Scale)**, η οποία και αποτελείται από τέσσερις επιμέρους μεταβλητές²¹ και εφαρμόζεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα σχετικά με το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή. Οι ερωτώμενοι καλούνται να διατυπώσουν τη διαφωνία ή συμφωνία τους μέσω μίας 5βάθμιας κλίμακας Likert από το 1 (συμφωνώ απόλυτα) έως το 5 (διαφωνώ απόλυτα) για κάθε πρόταση/μεταβλητή (βλ. Γράφημα 29α). Η πρώτη και η τέταρτη πρόταση αντιστοιχούν στην κατά Snyder (2000) διάσταση “pathways thinking” (αναζήτηση εναλλακτικών σεναρίων), ενώ η δεύτερη και τρίτη πρόταση αντιστοιχούν στη διάσταση “agency thinking” (αναζήτηση τρόπων δράσης). Σκοπός αυτών των προτάσεων – μεμονωμένα ή συγκεντρωτικά ως δείκτης– είναι να αποτυπωθεί αν οι πολίτες διατηρούν το ψυχολογικό κίνητρο της ελπίδας ή αν έχουν αποδεχθεί τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και έχουν παραιτηθεί από οποιαδήποτε προσπάθεια να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

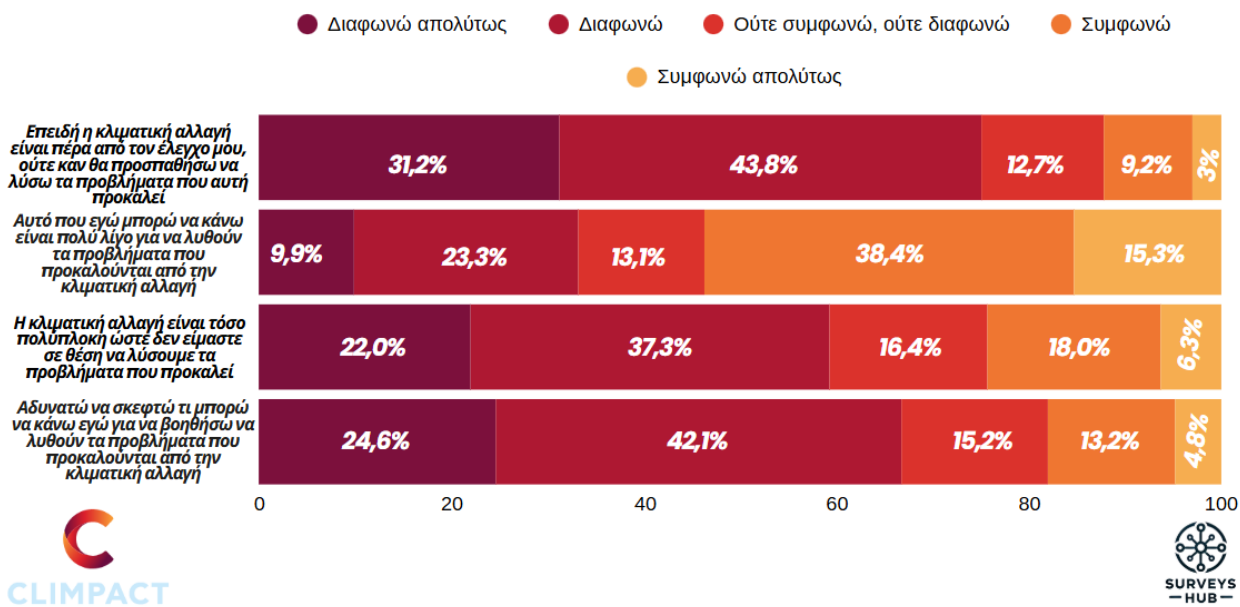
²¹ Η κλίμακα θεμελιώθηκε στον ορισμό της ελπίδας ως ενός σύνθετου, μελλοντοστραφούς και σχετικά σταθερού συναισθήματος (sentiment) ή χαρακτηριστικού στοιχείου της προσωπικότητας, το οποίο ενέχει την προσύλληψη ότι ένα επιθυμητό και ηθικά αποδεκτό αποτέλεσμα να μην είναι αδύνατο, πλην όμως δεν είναι και σίγουρο (Ben-Ze'ev 2000: 475-6, Ten Houten 2007:224-6, Averill κ.ά. 1990, Milona κ.ά. 2025: 218-231, Bal-Tar κ.ά. 2007:449). Η κατασκευή της στηρίχθηκε στην παραμετροποίηση-διαστασιοποίηση της ελπίδας εκ μέρους του Snyder (2000) σύμφωνα με τον οποίον το ελπίζον και αισιόδοξο υποκείμενο θεωρεί ότι είναι σε θέση να σκεφτεί διόδους-μέσα πρόσβασης προς το επιθυμητό αποτέλεσμα (pathways thinking) και ότι παράλληλα έχει κίνητρο να ενεργήσει προς αυτή την κατεύθυνση (agency thinking). Η παραμετροποίηση αυτή χρησιμοποιήθηκε από τους Li και Monroe (2017) και αποτέλεσε σκέλος μιας σύνθετης Climate Change Hope Scale που την εφάρμοσαν σε Αμερικανούς μαθητές λυκείου. Προσαρμόζοντάς την στις ανάγκες της δικής μας έρευνας, χρησιμοποιήσαμε το σκέλος εκείνο που εμπεριέχει τη διαστασιοποίηση του Snyder, ο οποίος συγκαταλέγεται στους εγκυρότερους μελετητές της ελπίδας.

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 29α, **η πλειονότητα του δείγματος διατηρεί μία αισιόδοξη στάση απέναντι στην προοπτική επίλυσης του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής**, με τη συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων να δηλώνει ότι διαφωνεί (ή διαφωνεί απολύτως) ότι «επειδή η κλιματική αλλαγή είναι πέρα από τον έλεγχό μου, ούτε καν θα προσπαθήσω να λύσω τα προβλήματα που αυτή προκαλεί» (75%) ή ότι «η κλιματική αλλαγή είναι τόσο περίπλοκη ώστε δεν είμαστε σε θέση να λύσουμε τα προβλήματα που προκαλεί» (59,3%). Μάλιστα, οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων αναγνωρίζουν τη συμβολή της ατομικής δράσης στην αντιμετώπιση των ζητημάτων της κλιματικής αλλαγής –όπως προκύπτει και από τις προηγούμενες ερωτήσεις (Γράφημα 28α και 28β)– και την πρόθεσή τους να πράξουν αναλόγως, δηλώνοντας ότι διαφωνούν (απόλυτα) με την πρόταση «αδυνατώ να σκεφτώ τι μπορώ να κάνω εγώ για να βοηθήσω να λυθούν τα προβλήματα που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή» (66,7%). Ωστόσο, **πάνω από τους μισούς συμμετέχοντες (53,7%) θεωρούν ότι η δική τους συμβολή είναι περιορισμένη, αναφέροντας ότι συμφωνούν (απόλυτα) πως «αυτό που οι ίδιοι μπορούν να κάνουν είναι πολύ λίγο για να λυθούν τα προβλήματα που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή» (Γράφημα 29α)**. Τούτο πιθανόν συνδέεται με την πεποίθησή τους περί κυρίαρχης ευθύνης άλλων δρώντων, όπως οι επιχειρήσεις και οι εθνικές κυβερνήσεις, για την επίλυση των ζητημάτων της κλιματικής αλλαγής (βλ. παραπάνω Γράφημα 26).

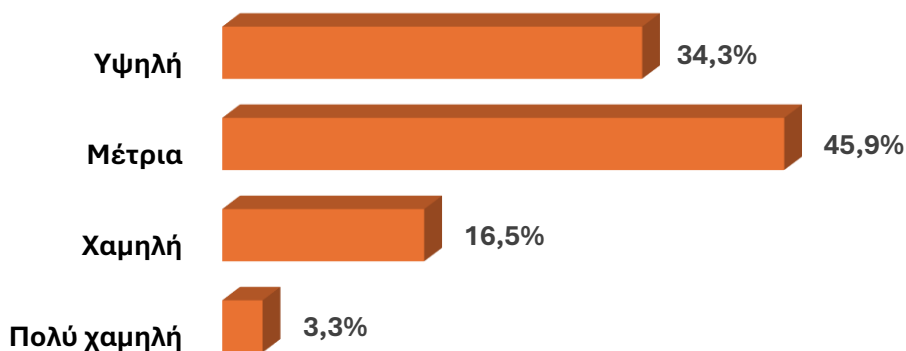
Η αισιόδοξη στάση των ερωτηθέντων όσον αφορά την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της αποτυπώνεται και στις τιμές που λαμβάνει ο **Δείκτης Ελπίδας για την Κλιματική Αλλαγή (Climate Change Hope Index)**,²² με τη συντριπτική πλειονότητα να εκφράζει μέτρια (45,9%) ή υψηλή αισιοδοξία (34,3%) και μόλις 19,8% των συμμετεχόντων στην έρευνα να εκφράζουν απαισιοδοξία (αν όχι απελπισία) (Γράφημα 28β).

²² Ο δείκτης ελπίδας για την κλιματική αλλαγή περιλαμβάνει τις τέσσερις προτάσεις που αναφέρονται στο Γράφημα 27α και λαμβάνει τιμές 1-20. Στη συνέχεια, οι τιμές αυτές ομαδοποιούνται ως εξής: πολύ χαμηλή (1-5), χαμηλή (6-10), μέτρια (11-15), υψηλή (16-20) (βλ. Γράφημα 29β). Πρόκειται για έναν δείκτη με υψηλή αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής (Cronbach's alpha: 0,78).

Γράφημα 29α: Ελπίδα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής (Adapted Climate Change Hope Scale)

Γράφημα 29β: Προσαρμοσμένος Δείκτης Ελπίδας για την Κλιματική Αλλαγή (Adapted Climate Change Hope Index)

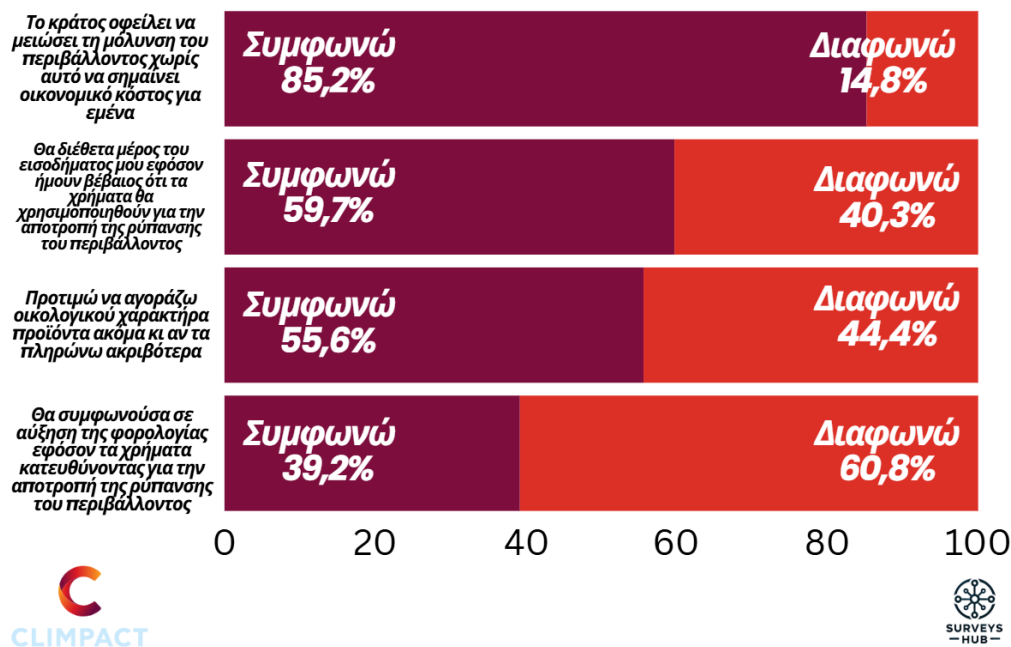
Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν σαφώς την ελπίδα των πολιτών για τη δυνατότητα να αποφευχθούν οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής ή/και να επιτευχθούν οι στόχοι για την περιβαλλοντική προστασία, διαμορφώνοντας κατ' αρχήν ένα ευνοϊκό κλίμα για την υποστήριξη πολιτικών και μέτρων που αποσκοπούν στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και

των επιπτώσεών της. Μάλιστα, τούτο αποτυπώνεται και στη δηλωθείσα πρόθεσή τους να συμβάλλουν στην επίλυση των προβλημάτων που προκαλεί η κλιματική αλλαγή, μνημονεύοντας ότι «γνωρίζουν τους τρόπους που μπορούν να το πράξουν» και αναγνωρίζοντας τη συμβολή της ατομικής δράσης. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με την έρευνα των Chu και Yang (2019), όσο μεγαλύτερη είναι η ψυχολογική απόσταση που αισθάνονται οι πολίτες ως προς τις επικείμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, τόσο πιο αισιόδοξες είναι οι εκτιμήσεις τους για επίλυση των σχετικών ζητημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, η ψυχολογική απόσταση που συνεχίζουν να αισθάνονται οι πολίτες, όπως προκύπτει από την έρευνα γνώμης του 2020 και του 2025 (Ενότητα 3.2.1), ενδεχομένως τροφοδοτεί την ελπίδα που εκφράζουν για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Οι αισιόδοξες αυτές εκτιμήσεις των πολιτών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ενδεχομένως να κινητροδοτήσουν την ατομική δράση και την πρόθεσή τους να συμβάλλουν έμπρακτα στην επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων, ακόμη και να επωμισθούν μέρος του οικονομικού κόστους για την προστασία του περιβάλλοντος (Willingness To Pay-WTP), παρά την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς.

Αν και η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων (85,2%) θεωρεί ότι «το κράτος οφείλει να μειώσει την μόλυνση του περιβάλλοντος χωρίς αυτό να συνεπάγεται οικονομικό κόστος για τους ίδιους», είναι ιδιαίτερα υψηλά τα ποσοστά των ερωτηθέντων που δηλώνουν ότι «θα διέθεταν μέρος του εισοδήματός τους αν ήταν βέβαιοι ότι τα χρήματα θα χρησιμοποιηθούν για την αποτροπή της ρύπανσης του περιβάλλοντος» (59,7%) και ότι «προτιμούν να αγοράζουν οικολογικού χαρακτήρα προϊόντα ακόμη κι αν τα πληρώνουν ακριβότερα» (55,6%) (Γράφημα 30α). Ωστόσο, αξιοσημείωτη είναι η διαφοροποίηση της πρόθεσης των πολιτών να επωμισθούν οικονομική επιβάρυνση για το περιβάλλον, όταν αυτή συνεπάγεται αύξηση της φορολογίας, με το 60,8% να διαφωνεί με αυτή την προοπτική. Συνεπώς, αναδεικνύεται έμμεσα η **έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς σε ό,τι αφορά τη διαχείριση των οικονομικών πόρων με σκοπό την περιβαλλοντική προστασία**, όπως άλλωστε διαπιστώνεται και στην έρευνα γνώμης του 2020.

Γράφημα 30α: Πρόθεση πληρωμής για το περιβάλλον (Willingness to Pay, WTP)

Η διαφορούμενη στάση των πολιτών όσον αφορά την πρόθεσή τους να συμβάλλουν οικονομικά στην προστασία του περιβάλλοντος αποτυπώνεται και στον δείκτη WTP, ο οποίος, ομοίως με την έρευνα του 2020, λαμβάνει τιμές από 0 (καμία) έως 4 (πάρα πολύ υψηλή πρόθεση πληρωμής)²³ και συμπεριλαμβάνει τις τέσσερις προτάσεις²⁴ που αναφέρονται στο Γράφημα 30α. Με βάση, λοιπόν, αυτόν τον δείκτη, σχεδόν οι μισοί εκ των ερωτηθέντων (48,3%) δεν προτίθενται καθόλου ή σε πολύ μικρό βαθμό να επωμισθούν μέρος του οικονομικού κόστους για την περιβαλλοντική προστασία, με μόνο το 25,2% να εκφράζει «υψηλή ή πολύ υψηλή πρόθεση» να συνεισφέρει οικονομικά για αυτά τα ζητήματα (Γράφημα 30β). Εύλογο θα ήταν, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι

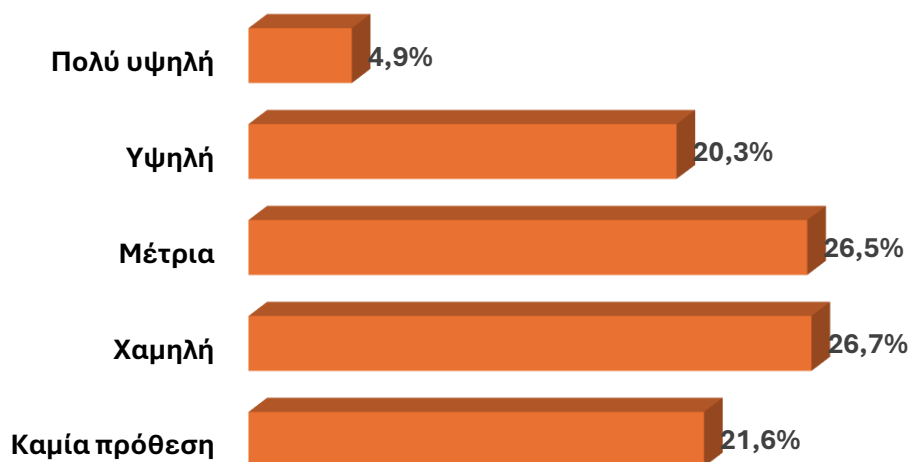
²³ Ο δείκτης διαμορφώνεται ως ακολούθως: Αποδίδεται η τιμή 1 στην απάντηση «Συμφωνώ» στις προτάσεις «Θα διέθετα μέρος του εισοδήματός μου εφόσον τα χρήματα θα χρησιμοποιούνταν για την αποτροπή της μόλυνσης του περιβάλλοντος», «Θα συμφωνούσα σε αύξηση της φορολογίας εφόσον τα επιπλέον χρήματα κατευθύνονταν για την αποτροπή της μόλυνσης του περιβάλλοντος», «Προτιμώ να αγοράζω οικολογικού χαρακτήρα προϊόντα ακόμα κι αν τα πληρώνω ακριβότερα» και η απάντηση «Διαφωνώ» στη διατύπωση «Το κράτος οφείλει να μειώσει τη μόλυνση του περιβάλλοντος χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται οικονομικό κόστος για μένα». Σε περίπτωση διαφορετικής απάντησης (διαφωνώ/συμφωνώ) αποδίδεται η τιμή 0.

²⁴ Πρόκειται για τις τρεις από τις τέσσερις προτάσεις του δείκτη πρόθεσης πληρωμής του Inglehart (1995 και 1997), με την τέταρτη πρόταση «Προτιμώ να αγοράζω οικολογικού χαρακτήρα προϊόντα ακόμα κι αν τα πληρώνω ακριβότερα» να αντικαθίσταται με την ακόλουθη «Η προστασία του περιβάλλοντος είναι λιγότερο επείγον θέμα από όσο συνήθως αναφέρεται». Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο νέος δείκτης αποτυπώνει μόνο την πρόθεση πληρωμής για το περιβάλλον (WTP) και όχι την φιλοπεριβαλλοντική ή μη στάση των ερωτηθέντων.

οι πολίτες στην πλειονότητά τους δεν είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν μέρος του οικονομικού κόστους που συνεπάγεται η επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψιν τις ουσιώδεις διαφοροποιήσεις στις επιμέρους τοποθετήσεις που συνθέτουν τον δείκτη WTP, διαπιστώνεται η πρόθεση των πολιτών –και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό– να συμβάλλουν οικονομικά για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Καθώς, ωστόσο, δεν εμπιστεύονται τους θεσμούς, δεν επιθυμούν αυτή η οικονομική επιβάρυνση να συμβάλλει σε περαιτέρω αύξηση της φορολογίας.

Η δεσπόζουσα αυτή πεποίθηση της ελληνικής κοινής γνώμης τροφοδοτείται από τη διαχρονικά στρεβλή χρήση των περιβαλλοντικών φορολογικών εργαλείων πρωτίστως για δημοσιονομικούς σκοπούς και όχι για τη μεταβολή της περιβαλλοντικής στάσης επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι την περίοδο της οικονομικής κρίσης, 2008-2018, τα έσοδα από την περιβαλλοντική φορολογία υπερδιπλασιάστηκαν προφανώς όχι εξ αιτίας της οικονομικής ανάπτυξης και της αύξησης της κατανάλωσης των νοικοκυριών, αλλά λόγω της συστηματικής ανόδου των φορολογικών συντελεστών, χωρίς απαραίτητα να λαμβάνεται υπόψιν το περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η εξαίρεση του λιγνίτη από την περιβαλλοντική φορολογία και οι αυξήσεις στους φορολογικούς συντελεστές λιγότερο ρυπογόνων ενεργειακών προϊόντων, όπως τα βιοκαύσιμα και η βενζίνη χωρίς μόλυβδο. Ως εκ τούτου, επιβαρύνθηκε το εισόδημα των νοικοκυριών χωρίς να εξυπηρετούνται οι περιβαλλοντικοί στόχοι, ενώ μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού βρέθηκε σε κατάσταση ενεργειακής φτώχειας (Αβράμη 2020).

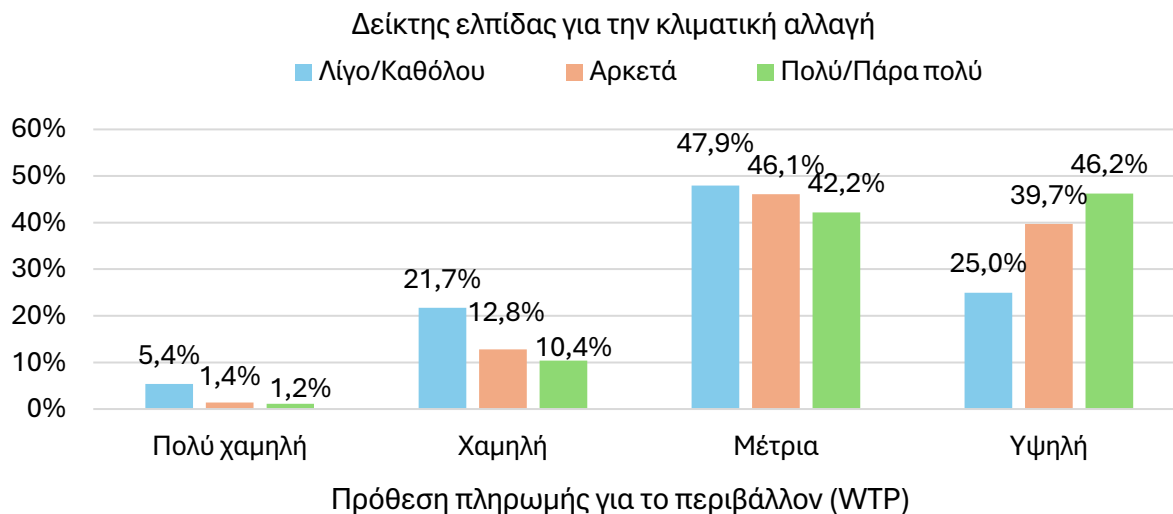
Γράφημα 30β: Δείκτης πρόθεσης ανάληψης οικονομικού κόστους για το περιβάλλον (WTP)

Η διαπίστωση αυτή δείχνει ότι η ερμηνεία των ευρημάτων που προκύπτουν από τους δείκτες πρόθεσης ανάληψης οικονομικού κόστους (WTP) χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και δεν πρέπει να περιορίζεται στους συγκεντρωτικούς αριθμούς μίας κλίμακας. Αντ' αυτού, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα δεδομένα που απορρέουν από τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν τον δείκτη και τα οποία ενδεχομένως να μαρτυρούν τους λόγους της φαινομενικά χαμηλής ή μη πρόθεσης των πολιτών να συμβάλλουν οικονομικά για την αντιμετώπιση ενός προβλήματος.

Από το ακόλουθο Γράφημα 30γ προκύπτει ότι η αισιόδοξη ή μη στάση των ερωτηθέντων όσον αφορά την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της (Adapted Climate Change Hope Index) σχετίζεται άμεσα με την πρόθεση ανάληψης οικονομικού κόστους για το περιβάλλον (WTP). Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται η σημαντική διαφορά του αισθήματος ελπίδας μεταξύ εκείνων που δηλώνουν υψηλή, μέτρια, χαμηλή ή πολύ χαμηλή πρόθεση να επωμισθούν μέρους του οικονομικού κόστους για την περιβαλλοντική προστασία. Η πλειονότητα εκείνων που εκφράζουν «υψηλή» πρόθεση πληρωμής για την περιβαλλοντική προστασία εκφράζει «υψηλή αισιοδοξία» για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής (46,2%). Αντιστρόφως, η πλειονότητα των ερωτώμενων με «πολύ χαμηλή» (5,4%), «χαμηλή» (21,7%) ή «μέτρια» (47,9%) πρόθεση να συμβάλλουν οικονομικά για την επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων διακατέχεται από απαισιοδοξία όσον αφορά την επίλυση του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής. Πιθανόν τούτο λειτουργεί ως αντικίνητρο για την ανάληψη μέρους του οικονομικού κόστους.

Γράφημα 30γ: Πρόθεση πληρωμής για το περιβάλλον και ελπίδα για την κλιματική αλλαγή

3.2.7. Απόψεις για τα μέτρα και τους τρόπους μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της

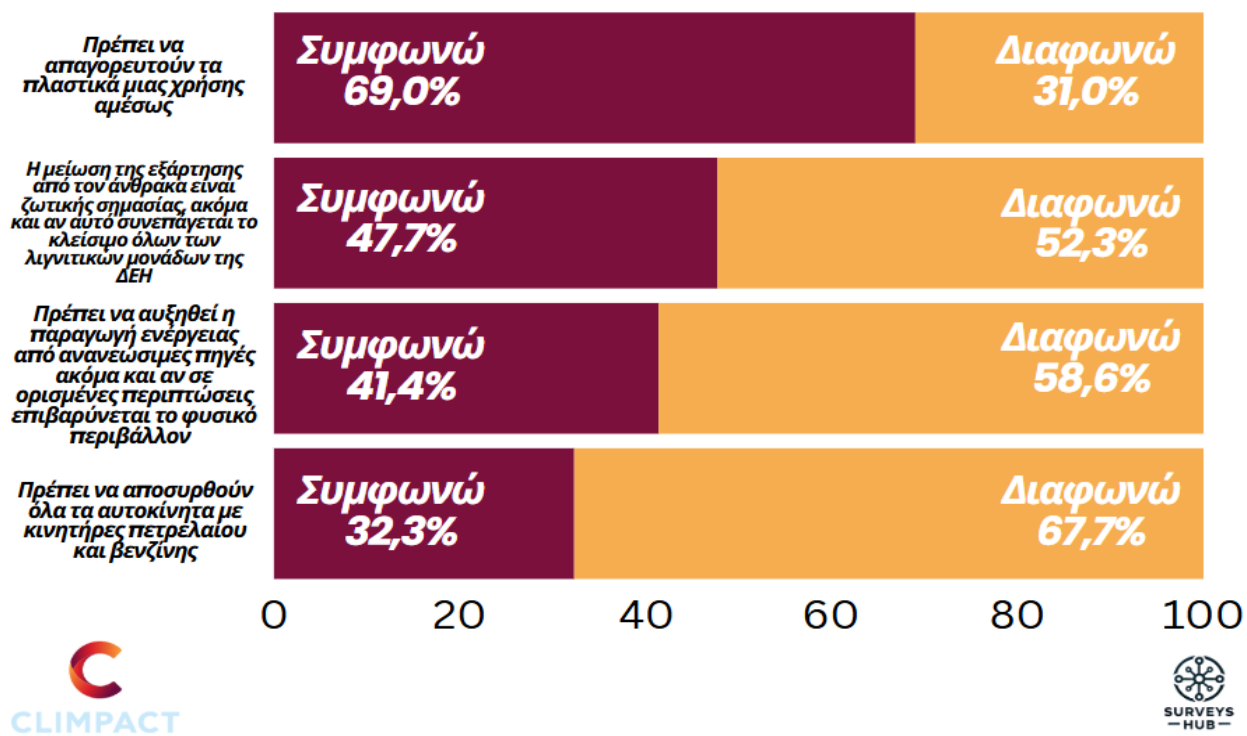
Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι ήδη ορατές ακόμη και στη χώρα μας, με τις εκτεταμένες περιόδους ξηρασίας, τις πλημμύρες, τους καύσωνες και τις δασικές πυρκαγιές να καθιστούν απολύτως αναγκαία και επείγουσα την υιοθέτηση μέτρων προσαρμογής και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας της ελληνικής κοινωνίας στις ολοένα εντεινόμενες κλιματικές μεταβολές. Στο πλαίσιο αυτό, κρίσιμης σημασίας θεωρείται η αποτύπωση των απόψεων των πολιτών όχι μόνον για τα μέτρα μετριασμού (ή αντιμετώπισης) της κλιματικής αλλαγής (climate change mitigation), αλλά και για τις στρατηγικές προσαρμογής στις επιπτώσεις της (climate change adaptation).

Σε σύγκριση λοιπόν με την έρευνα του 2020, είναι σαφώς μικρότερο το ποσοστό των πολιτών που υποστηρίζει το 2025 την απόσυρση όλων των αυτοκινήτων με κινητήρες πετρελαίου και βενζίνης (32,3% [2025] έναντι 50% [2020]), καθώς και το ποσοστό των υποστηρικτών της απαγόρευσης πλαστικών μίας χρήσεως (69% [2025] έναντι 81,2% [2020]) (Γράφημα 31α). Σε ό,τι αφορά δε την απολιγνιτοποίηση της ελληνικής οικονομίας και συνακόλουθα το κλείσιμο όλων των λιγνιτικών μονάδων, καθώς και την αύξηση της παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές

(ακόμα και αν σε ορισμένες περιπτώσεις επιβαρύνεται το φυσικό περιβάλλον) η κοινή γνώμη παραμένει διχασμένη. Όπως είχε προκύψει και από τη μέτρηση του 2020, μόνον οι μισοί εκ των ερωτηθέντων υποστηρίζουν τις εν λόγω πολιτικές το 2025.

Τα ευρήματα αυτά γεννούν μίαν ορισμένη παραδοξότητα, καθώς την περίοδο 2020-2025 έχει εφαρμοστεί πλήθος πολιτικών και μέτρων που αφορούν τη μείωση των εκπομπών και τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής (climate change mitigation), όπως η ηλεκτροκίνηση και η ανάπτυξη έργων ΑΠΕ, αφιερώνοντας σημαντικούς χρηματοδοτικούς πόρους και παρέχοντας οικονομική κίνητρα. Όμως, αντί να ενθαρρύνεται η υποστήριξη απέναντι στις στρατηγικές αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, φαίνεται ότι η ελληνική κοινωνία παραμένει επιφυλακτική (αν όχι δύσπιστη) σε μέτρα που αφορούν κυρίως την ενεργειακή μετάβαση. Μάλιστα, μειώνονται οι υποστηρικτές μέτρων που εφαρμόζονται αρκετά χρόνια και δεν έχουν σημαντική οικονομική επιβάρυνση για τα νοικοκυριά, αλλά συνδέονται με την μεταβολή των καθημερινών συνθηκών τους, όπως η χρήση πλαστικών μίας χρήσεως. Η τάση αυτή ενδεχομένως αντανακλά την χαμηλή εμπιστοσύνη των πολιτών στην ικανότητα και αποτελεσματικότητα των φορέων που σχεδιάζουν και εφαρμόζουν τις πολιτικές αυτές. Με άλλα λόγια, οι απόψεις τους μπορεί να αποτυπώνουν έμμεσα την αντίθεσή τους όχι στα μέτρα αυτά καθαυτά, αλλά στον τρόπο που εφαρμόζονται ή την απογοήτευσή τους για τα προσδοκώμενα αποτελέσματα των μέτρων αυτών, όπως το υψηλό κόστος ηλεκτρικής ενέργειας παρά την αύξηση της παραγωγής ενέργειας από ΑΠΕ, την καθυστερημένη εφαρμογή των προγραμμάτων δίκαιης ενεργειακής μετάβασης στις λιγνιτικές περιοχές, το ιδιαίτερα υψηλό κόστος των ηλεκτροκίνητων αυτοκινήτων και τις περιορισμένες υποδομές υποστήριξης της ηλεκτροκίνησης, την εκτεταμένη χρήση πλαστικών «πολλαπλών χρήσεων», που σε ορισμένες περιπτώσεις απλώς αντικατέστησαν τα πλαστικά «μίας χρήσεως».

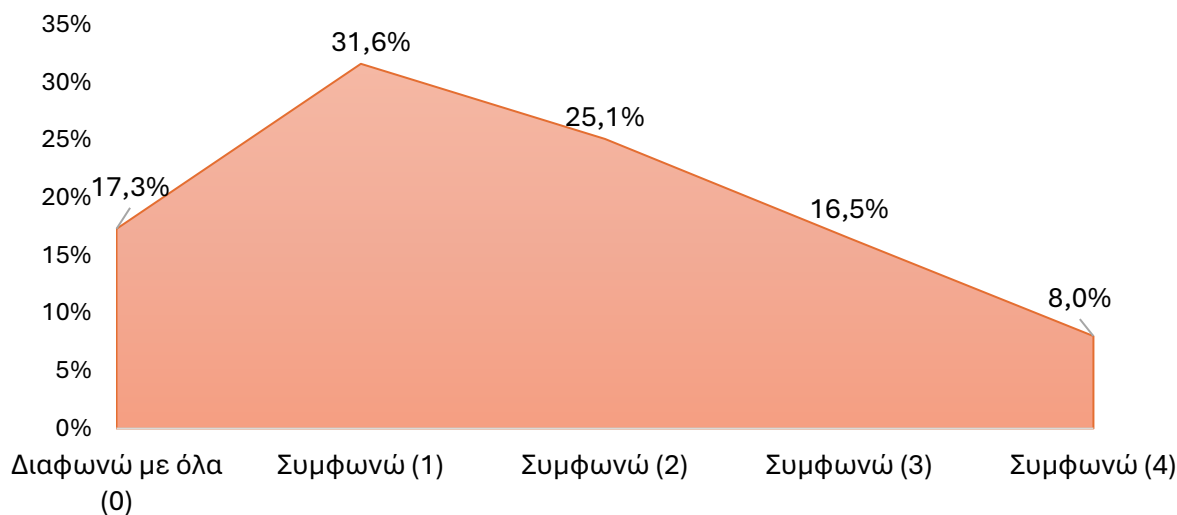
Γράφημα 31α: Απόψεις για τα μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής (mitigation policy measures priorities)

Ο διχασμός της κοινής γνώμης προκύπτει ακόμη και όταν υπολογίζονται αθροιστικά αυτές οι περιβαλλοντικές τοποθετήσεις σε έναν δείκτη προτιμητέας πολιτικής για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής²⁵, καθώς ο ένας στους δύο εμφανίζει αρνητική περιβαλλοντική προτίμηση απέναντι τουλάχιστον σε τρία από τα τέσσερα μέτρα πολιτικής μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, που συμπεριλαμβάνονται στον δείκτη (Γράφημα 31β). Σημειώνεται δε ότι ένα σχετικά σημαντικό ποσοστό (18%) των ερωτηθέντων δηλώνει συλλήβδην ότι διαφωνεί με την υιοθέτηση και των τεσσάρων μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ενώ μόνο το 25% των συμμετεχόντων στην έρευνα υποστηρίζει την εφαρμογή τουλάχιστον τριών από τα προτεινόμενα μέτρα που συμπεριλαμβάνονται στο Γράφημα 31α.

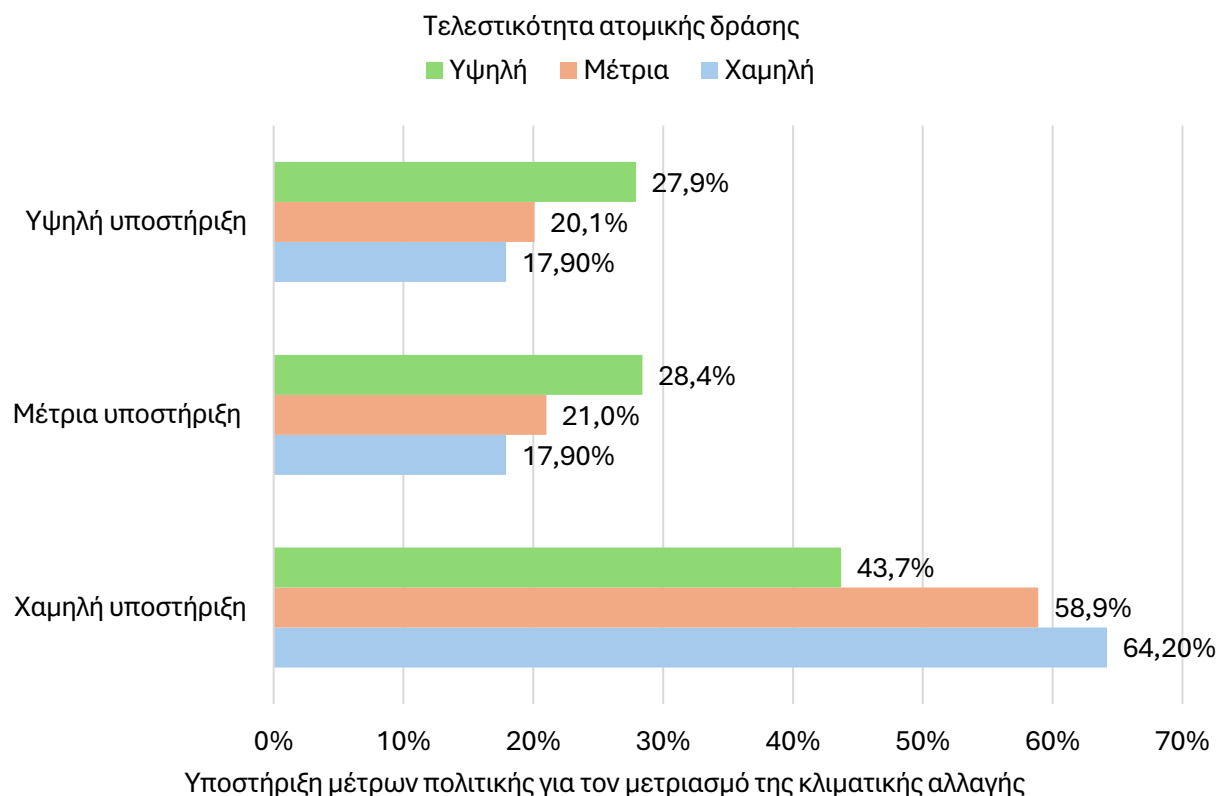
²⁵ Ο δείκτης αυτός προκύπτει ως εξής: Λαμβάνει την τιμή «0» η απάντηση «Διαφωνώ» και την τιμή «1» η απάντηση «Συμφωνώ» σε όλες τις ερωτήσεις του Γραφήματος 30α.

Γράφημα 31β: Δείκτης προτιμητέας πολιτικής για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής

Η υποστήριξη των πολιτικών και μέτρων για τη μείωση των εκπομπών και τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής φαίνεται ότι συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις εκτιμήσεις των πολιτών όσον αφορά τα θετικά αποτελέσματα που δύναται να επιφέρει η ατομική συμπεριφορά και την πρόθεσή τους για ανάληψη ατομικής δράσης. Όπως προκύπτει και στο ακόλουθο Γράφημα 31γ, οι ερωτώμενοι που διακατέχονται από το αίσθημα αβοηθησίας ή αλλιώς την προσδοκία ότι οι ενέργειές τους δεν μπορούν να συμβάλλουν στην επίλυση του προβλήματος φαίνεται ότι σε μεγαλύτερο βαθμό εκφράζουν «χαμηλή» υποστήριξη προς τα μέτρα μετριασμού (64,2%), με τα ποσοστά «μέτριας» ή «υψηλής» υποστήριξης να μην ξεπερνούν το 17,9%. Αντίθετα, η πλειονότητα των ερωτώμενων που αναγνωρίζει τη συμβολή της ατομικής συμπεριφοράς στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και εκφράζει «υψηλή» πρόθεση για ανάληψη δράσης, υποστηρίζει σε μεγαλύτερο βαθμό τα μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπιση της κλιματικής (27,9%), όταν τα αντίστοιχα ποσοστά εκείνων που δηλώνουν «μέτρια» ή «χαμηλή» υποστήριξη προς τις πολιτικές αυτές αντιστοιχούν σε 20,1% και 17,9%.

Γράφημα 31γ: Υποστήριξη πολιτικών μετριασμού και τελεστικότητα ατομικής δράσης

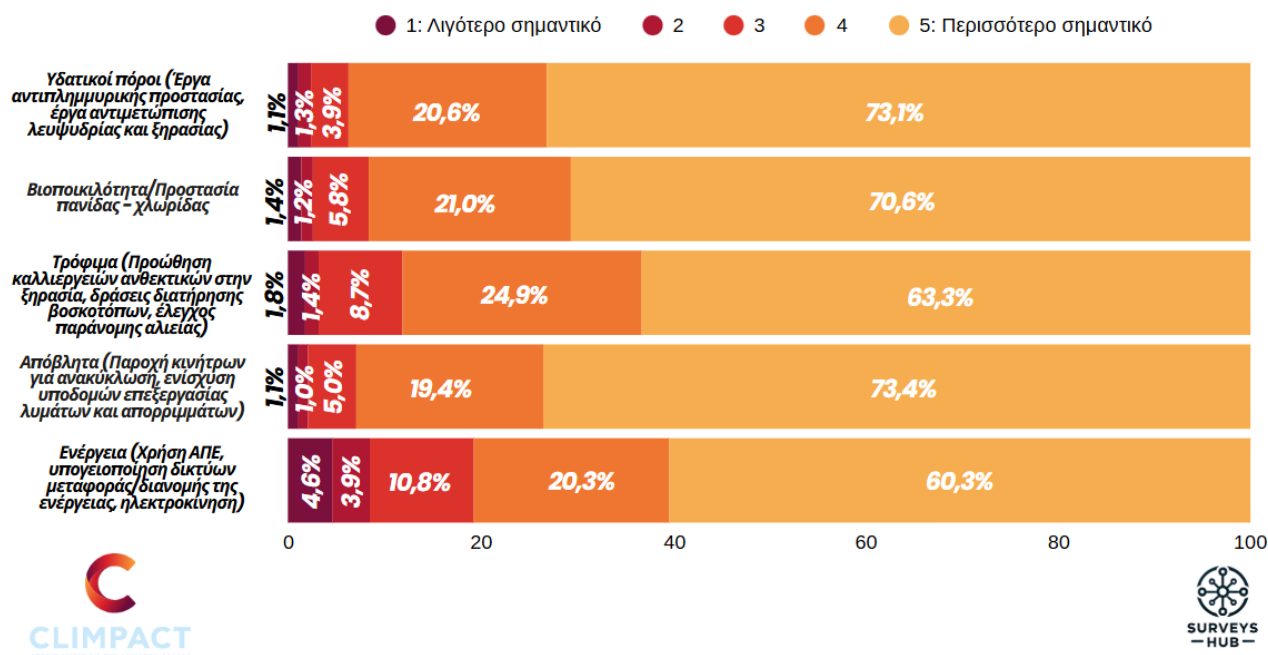
Σε ό,τι αφορά τα **μέτρα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή** και τις επιπτώσεις της, η συντριπτική πλειονότητα αξιολογεί ως πολύ σημαντικούς και τους πέντε τομείς πολιτικής που συμπεριλαμβάνονται στο Γράφημα 32 (υδάτινοι πόροι, βιοποικιλότητα, τρόφιμα, απόβλητα, ενέργεια), με τους περισσότερους εκ των ερωτηθέντων (73%) να θεωρούν ως προτεραιότητα την ανάπτυξη έργων αντιπλημμυρικής προστασίας, αντιμετώπισης της λειψυδρίας και ξηρασίας και επεξεργασίας λυμάτων και απορριμμάτων, καθώς και την παροχή κινήτρων για ανακύκλωση. Μικρότερο είναι το ποσοστό εκείνων που θεωρούν ότι θα πρέπει να υιοθετηθούν μέτρα στον τομέα της ενέργειας, όπως οι ΑΠΕ και η ηλεκτροκίνηση (60,3%).

Τα πρόσφατα ακραία καιρικά φαινόμενα όπως λειψυδρία και έντονες βροχοπτώσεις στη Θεσσαλία, που συνοδεύτηκαν από σημαντικές καταστροφές λόγω πλημμύρας, αποκάλυψαν την τρωτότητα της χώρας στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και τις σημαντικές ελλείψεις σε υποδομές, μεταβάλλοντας πιθανόν τις δεσπόζουσες απόψεις της κοινής γνώμης υπέρ της

υιοθέτησης μέτρων για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των πλέον ευάλωτων περιοχών. Ταυτόχρονα, αποτυπώνεται και πάλι η δυσπιστία και η επιφυλακτικότητα που συνοδεύει την ανάπτυξη των ΑΠΕ, απόρροια ενδεχομένως της διάχυτης ανησυχίας των τοπικών κοινωνιών για τις επιπτώσεις των έργων αυτών και της διάχυτης πεποίθησης ότι εξυπηρετούν κυρίως άλλα συμφέροντα και όχι τους στόχους της πράσινης μετάβασης.

Γράφημα 32: Απόψεις για τα μέτρα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (adaptation policy sectors priorities)

Πόσο σημαντικός είναι για εσάς προσωπικά ο καθένας από τους παρακάτω τομείς, προκειμένου να περιοριστούν οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής;

3.2.8. Στάσεις και απόψεις για τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης

Αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ήδη από το 2008, αλλά και μέχρι σήμερα, παραμένει η στόχευση για βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης και συνακόλουθα μείωση της κατανάλωσης ενέργειας. Όπως προκύπτει από την πρόσφατη επιστημονική βιβλιογραφία (Basílio 2025, International Energy Agency 2024), η αύξηση της παραγωγής πράσινης ενέργειας δεν επαρκεί για την επίτευξη των στόχων μείωσης

των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, αν δεν ανακοπεί η ανοδική πορεία της ενεργειακής ζήτησης, απόρροια της σύνδεσης ανάπτυξης και ενεργειακής κατανάλωσης, καθώς και της υψηλής ενεργειακής έντασης.²⁶ Μάλιστα, η πρόσφατη ενεργειακή κρίση στην Ευρώπη μετά την έναρξη του πολέμου Ρωσίας-Ουκρανίας ανέδειξε την υψηλή ευαλωτότητα των ευρωπαϊκών κρατών στις μεταβαλλόμενες γεωπολιτικές συνθήκες, λόγω της εξάρτησής τους από την εισαγωγή ορυκτών καυσίμων (κυρίως φυσικού αερίου). Στο πλαίσιο αυτό, εκτιμάται ότι η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των ελληνικών νοικοκυριών μπορεί να περιορίσει σημαντικά την έκθεσή τους στους κινδύνους της μεταβολής των τιμών ενέργειας λόγω εξωγενών παραγόντων και της ενεργειακής ζήτησης λόγω κλιματικών μεταβολών (International Energy Agency 2015).²⁷

Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι τα μέτρα ενεργειακής απόδοσης χωρίς τη μεταβολή της συμπεριφοράς των νοικοκυριών μπορεί να οδηγήσουν σε ένα «φαινόμενο ανάδρασης» (rebound effect), όπου η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας που επιτυγχάνεται λόγω της βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης είναι χαμηλότερη από την αναμενόμενη ή ακόμη και αρνητική. Για παράδειγμα, η βελτιωμένη μόνωση των κτιρίων μπορεί να οδηγήσει τους κατοίκους να διατηρούν πιο ζεστά σπίτια αντί να μειώσουν την κατανάλωση ενέργειας ή να διοχετεύουν το εισόδημα που εξοικονομούν σε άλλα αγαθά και υπηρεσίες που απαιτούν επίσης ενέργεια (Αβράμη κ.ά. 2024, Χόντου κ.ά. 2018).

Ως εκ τούτου, στην παρούσα έρευνα εντάχθηκαν ερωτήσεις που αποτυπώνουν για πρώτη φορά την πρόθεση των ελληνικών νοικοκυριών να μεταβάλλουν τις καθημερινές τους συνήθειες προκειμένου να συμβάλλουν στη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας. Όπως προκύπτει από το Γράφημα 33, η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων είναι διατεθειμένοι να κάνουν μικρές προσαρμογές στον τρόπο ζωής τους εντός της κατοικίας τους προκειμένου να μειωθεί η ενεργειακή κατανάλωση του νοικοκυριού, όπως η απενεργοποίηση των ηλεκτρικών συσκευών που μένουν σε κατάσταση αναμονής (93,8%), η μείωση της θερμοκρασίας στο σπίτι κατά 1 βαθμό

²⁶ Η ενεργειακή ένταση μετρείται ως η κατανάλωση ενέργειας ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος. Βλ. ΚΑΠΕ (2024). *Δείκτες Ενεργειακής Έντασης*. Διαθέσιμο: <http://www.cres.gr/kape/datainfo/indicators.htm>.

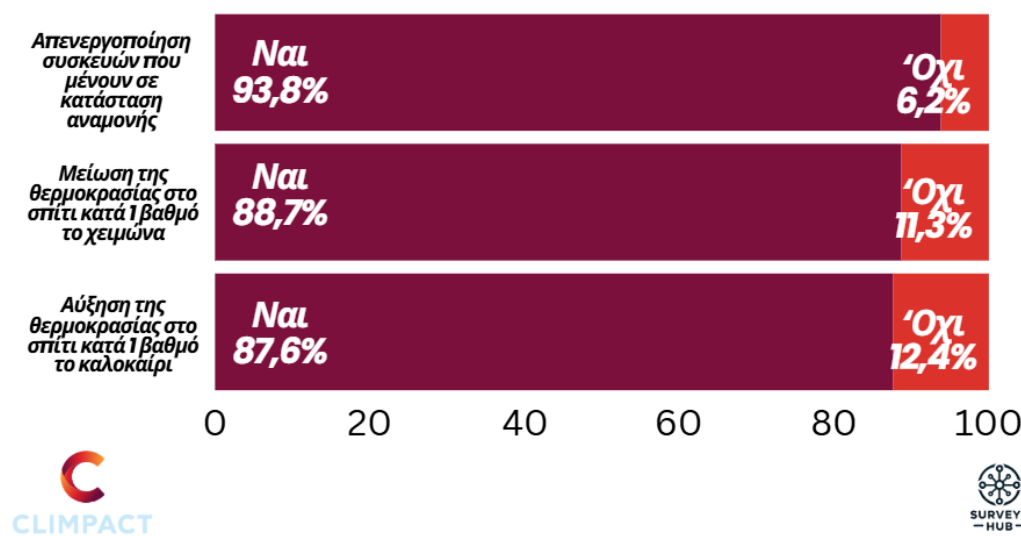
²⁷ Γύρω από τα θέματα αυτά πρβλ. Μαρίνος, Θ. κ.ά. (2025). *Κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις των σεναρίων πράσινης μετάβασης*. JustReDI: Ανθεκτικότητα, Συμπερίληψη και Ανάπτυξη: Προς μια Δίκαιη Πράσινη και Ψηφιακή Μετάβαση των Ελληνικών Περιφερειών, TAEDR-0537352, Ελλάδα 2.0 – NextGenerationEU. Αθήνα: ΕΑΑ/ΕΚΚΕ. Διαθέσιμο: https://strapi.justredi.gr/uploads/Just_Re_DI_Deliverable_2_2_7b0a213dd6.pdf.

τον χειμώνα (88,7%) και η αύξησή της κατά 1 βαθμό το καλοκαίρι (87,6%), ενώ πάνω από το 77% των ερωτώμενων συμφωνούν με την υιοθέτηση οικονομικών κινήτρων ή/και αντικινήτρων ώστε οι πολίτες να προσανατολίζονται στην αγορά ή ενοικίαση κατοικιών με μικρότερη επιφάνεια, που καταναλώνουν λιγότερη ενέργεια (Γράφημα 34).

Επιπλέον, φαίνεται ότι η πλειονότητα προτίθεται να υιοθετήσει στην καθημερινότητά της πιο φιλικές προς το περιβάλλον μορφές μετακίνησης, υπό την προϋπόθεση ότι θα βελτιωθούν οι υποδομές και κυρίως η αξιοπιστία και η ποιότητα των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς (MMM). Συγκεκριμένα, πάνω από 89% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι θα χρησιμοποιούσε «πολύ» ή «πάρα πολύ» τα MMM για τις καθημερινές του μετακινήσεις (Γράφημα 35) ή θα κάλυπτε σημαντικό μέρος των μετακινήσεών του με περπάτημα ή ποδήλατο (Γράφημα 36), ενώ σχεδόν 81% των συμμετεχόντων φαίνεται ότι είναι διατεθειμένοι/ες να διαμοιράζονται το αυτοκίνητό τους με τρίτους κατά τη μετακίνησή τους στην εργασία (Γράφημα 37). Μάλιστα, δύο στους τρεις δηλώνουν ότι θα επιδίωκαν στη δουλειά τους να ενταχθούν σε καθεστώς τηλε-εργασίας, γεγονός που ενδεχομένως συνδέεται με την εξοικείωση των πολιτών με την εξ αποστάσεως απασχόληση την περίοδο της πανδημίας Covid -19 (Γράφημα 38).

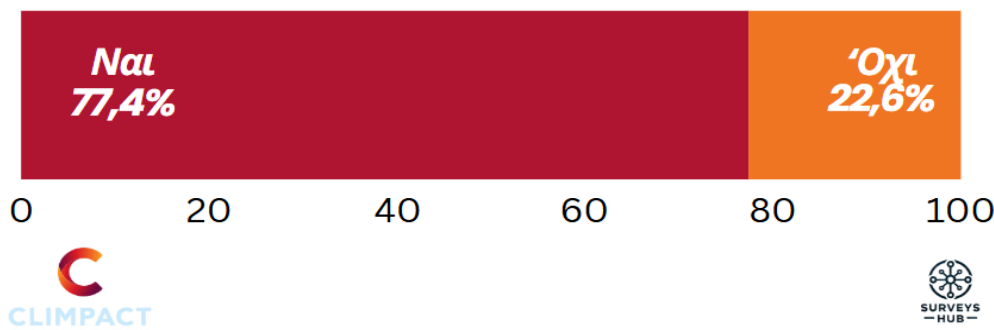
Γράφημα 33: Πρόθεση αλλαγής οικιακού τρόπου ζωής για μείωση ενεργειακής κατανάλωσης

Είστε διατεθειμένοι να κάνετε τις παρακάτω μικρές προσαρμογές στον τρόπο ζωής εντός της κατοικίας σας ώστε να μειωθεί η ενεργειακή κατανάλωση;

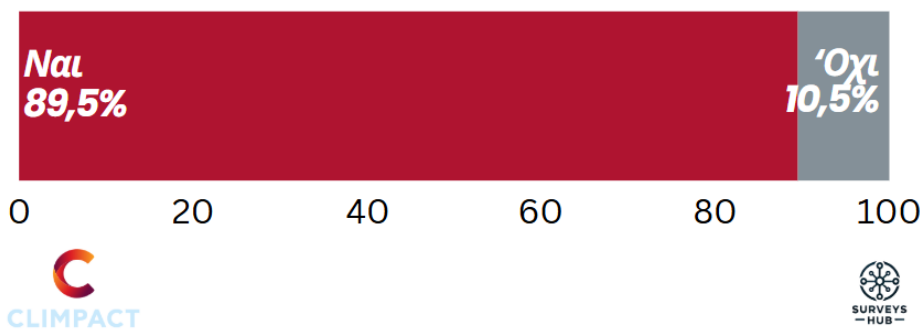
Γράφημα 34: Οικονομικά κίνητρα/ αντικίνητρα για μικρότερης έκτασης κατοικίες

Θα συμφωνούσατε με την υιοθέτηση οικονομικών κινήτρων ή/και αντικινήτρων ώστε οι πολίτες να προσανατολίζονται στην αγορά ή ενοικίαση κατοικιών με μικρότερη επιφάνεια, που καταναλώνουν λιγότερη ενέργεια;

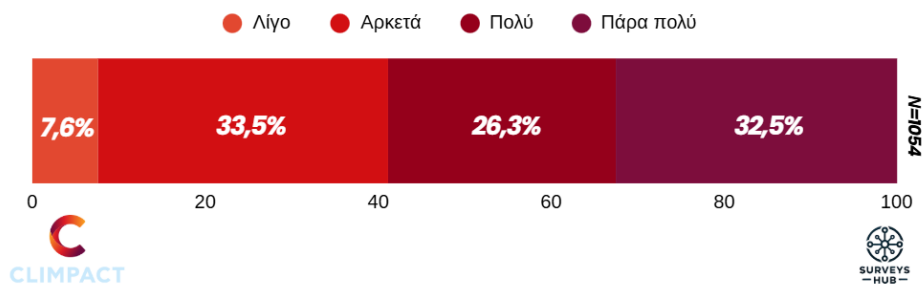

Γράφημα 35: Καθημερινή χρήση των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς

Εφόσον η ποιότητα και η αξιοπιστία των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς βελτιωθεί, είσαστε διατεθειμένοι να τα αξιοποιήσετε για τις καθημερινές σας μετακινήσεις;

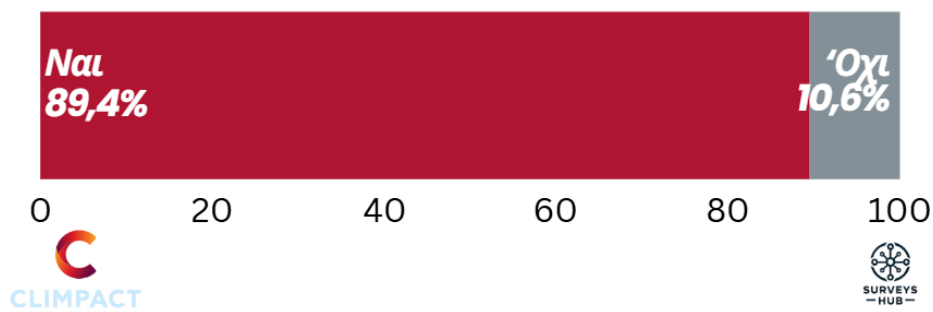

Εάν ΝΑΙ, σε τι ποσοστό;

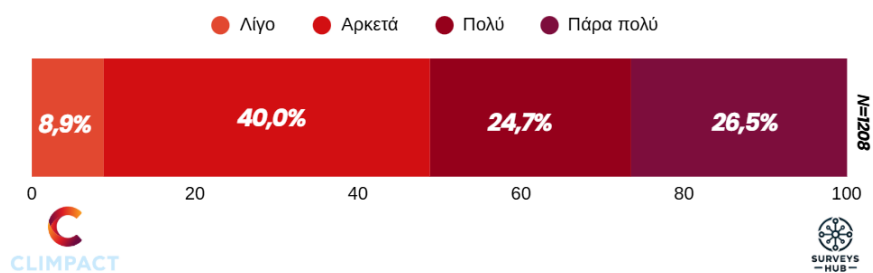

Γράφημα 36: Μετακίνηση με περπάτημα ή ποδήλατο

Είστε διατεθειμένοι να καλύψετε μέρος των μετακινήσεών σας με περπάτημα ή ποδήλατο;

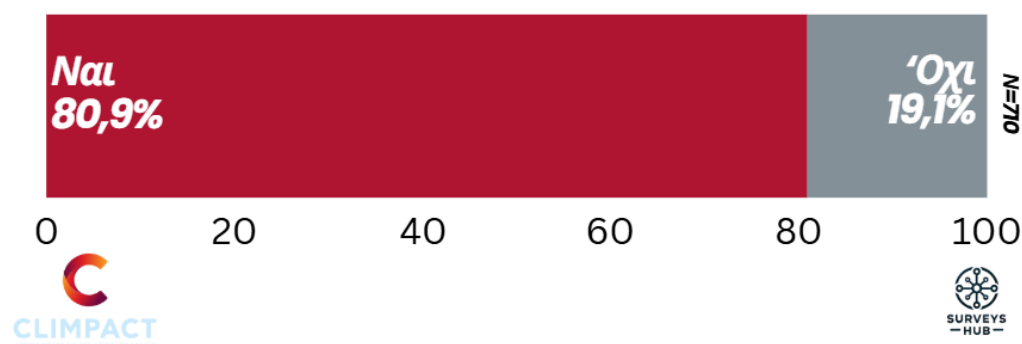

Εάν ΝΑΙ σε τι ποσοστό;

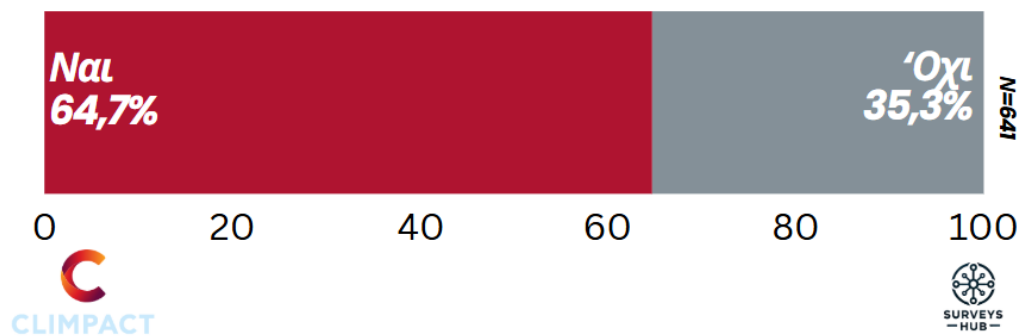
Γράφημα 37: Διαμοιρασμός αυτοκινήτου

Είστε διατεθειμένοι να διαμοιράζετε το αυτοκίνητό σας με τρίτους κατά τη μετακίνησή σας στην εργασία;

Γράφημα 38: Απασχόληση με καθεστώς τηλε-εργασίας

Θα επιδιώκατε στη δουλειά σας να ενταχθείτε σε καθεστώς τηλε-εργασίας;

3.2.9. Πολιτική ιδεολογία

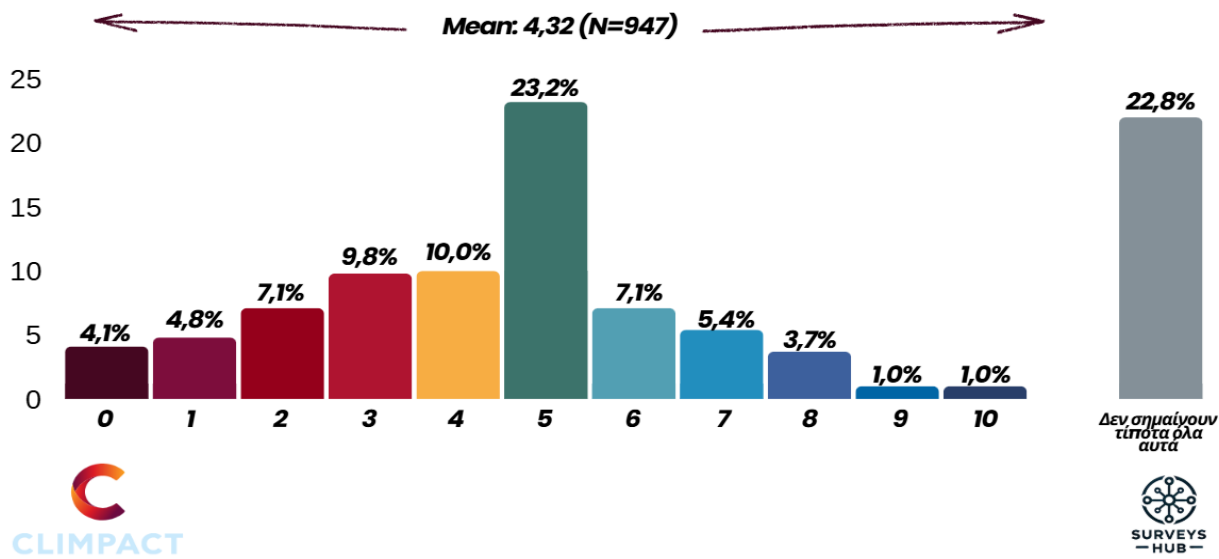
Το πλέον διαδεδομένο σχήμα για την περιγραφή του πολιτικού πεδίου είναι εκείνο της διαίρεσης ανάμεσα σε Δεξιά και Αριστερά (Μπόμπιο 1995). Όπως σημειώνει, πάντως, ο Γ. Μοσχονάς (2016: 35-36), η διαίρεση Δεξιάς-Αριστεράς δομεί σε σημαντικό βαθμό τις προτιμήσεις των ατόμων σε θέματα οικονομικών αξιών, καθώς και σε θέματα που συνδέονται με τον πολιτισμικό φιλελευθερισμό και συντηρητισμό. Ωστόσο, ασκεί μικρότερη επιρροή σε θέματα που αφορούν το πολιτικό σύστημα και τις ευρωπαϊκές προτιμήσεις των πολιτών.

Για την αποτύπωση της πολιτικής ιδεολογίας των συμμετεχόντων στην έρευνα αξιοποιείται η 10βάθμια κλίμακα αυτοτοποθέτησης στον άξονα «Αριστεράς-Δεξιάς», που χρησιμοποιείται ευρέως στην κοινωνική έρευνα (Κατσανίδου 2015, Γεωργιάδου 2022). Σύμφωνα, τώρα, με τον Duverger (1959: 215), ο όρος «κέντρο» «εφαρμόζεται στο γεωμετρικό σημείο στο οποίο συναντώνται οι μετριοπαθείς των αντίθετων τάσεων: οι μετριοπαθείς της Δεξιάς και οι μετριοπαθείς της Αριστεράς. Κάθε κέντρο διαιρείται εναντίον του εαυτού του και παραμένει χωρισμένο σε δύο μισά, το Κεντροαριστερό και το Κεντροδεξιό. Διότι το κέντρο δεν είναι τίποτα περισσότερο από την τεχνητή ομαδοποίηση της δεξιάς πτέρυγας της Αριστεράς και της αριστερής πτέρυγας της Δεξιάς». Στη σύγχρονη εποχή, ως έννοια το «κέντρο» δεν αντιστοιχεί σε ένα διακριτό πολιτικό περιεχόμενο, αλλά εμπεδώνεται στη συλλογική συνείδηση ως πολιτικό ύφος και ως μέθοδος άσκησης πολιτικής που συσχετίζεται με την τεχνοκρατική διαχείριση, τη συναίνεση, τη μετριοπάθεια και τον συμβιβασμό (Ελευθερίου 2024), υπό την αίρεση, βέβαια, των διαφορετικών υποκειμενικών αντιλήψεων και νοηματοδοτήσεων που αποδίδονται στις έννοιες «αριστερά» και «δεξιά» από τους ερωτώμενους (Bauer 2017).

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 39, πάνω από το 40% των ερωτώμενων αυτοτοποθετείται στο μέσον της κλίμακας «αριστεράς-δεξιάς» (θέσεις 4, 5 και 6) ή αρνείται να τοποθετηθεί σε αυτήν (22,8%)²⁸, διαμορφώνοντας έναν ιδεολογικό-πολιτικό «μεσαίο χώρο» (Βερναρδάκης 2023). Εν συνόλω όμως το σταθμισμένο δείγμα κλίνει σαφώς προς την κεντροαριστερά (59%): θέσεις 0-5).

Γράφημα 39: Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Αριστεράς - Δεξιάς

Πού θα τοποθετούσατε τον εαυτό σας σε έναν άξονα από το 0 έως το 10 όπου «0» σημαίνει «άκρα αριστερά» και «10» σημαίνει «άκρα δεξιά»;

Για τους μισούς ερωτώμενους (52,3%), η περιβαλλοντική συνείδηση και το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή είτε δεν επηρεάζει «καθόλου» είτε αποτελεί μικρής σημασίας κριτήριο («λίγο») για τις πολιτικές επιλογές τους, όπως αυτές αποτυπώνονται, για παράδειγμα, στην εκλογική τους συμπεριφορά (Γράφημα 40). Τούτο μάλιστα παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα, όπως προαναφέρθηκε, ενστερνίζεται την αίσθηση του επείγοντος που αποκτούν πλέον τα ζητήματα της περιβαλλοντικής προστασίας (βλ. παραπάνω Γράφημα 13). Από την άλλη μεριά, όμως, η στάση αυτή συνάδει με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας περί των σημαντικότερων

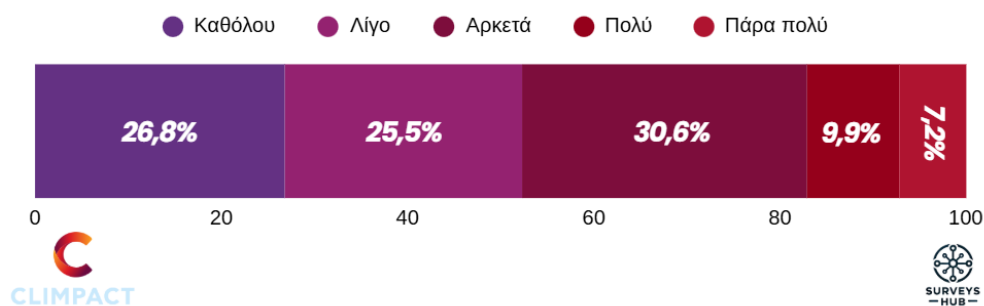
²⁸ Το αυτό περίπου είχε καταγραφεί σε έρευνα του 2018, όπου με τη χρήση 7βάθμιας κλίμακας η πλειονότητα (44,5%) τοποθετούνταν στις θέσεις 3, 4 και 5. Πρβλ. διαΝΕΟσις (2018). *Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες – 2018*. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/09/tpe_2018_AB_v7-4.9.2019.pdf. Σε αντίστοιχη μέτρηση του 2024 –πάλι με τη χρήση 7βάθμιας κλίμακας– προκύπτει ότι το 54,7% τοποθετείται στις θέσεις 3, 4 και 5 με το 15,3% να δηλώνει ότι η διάκριση Δεξιάς-Αριστεράς δεν το αφορά. Πρβλ. διαΝΕΟσις (2024). *Τι Πιστεύουν οι Έλληνες το 2024 - Α' Μέρος*. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/10/TPE2024_A_Version_03.10.24.pdf.

προκλήσεων της χώρας, όπου δεν συγκαταλέγονται η κλιματική αλλαγή και η περιβαλλοντική υποβάθμιση (βλ. παραπάνω Γράφημα 14).

Από την ανάλυση προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι, για τους οποίους το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή δεν αποτελεί κριτήριο των πολιτικών τους επιλογών, τείνουν να υιοθετούν λιγότερο φιλικές προς το περιβάλλον συμπεριφορές, διατηρούν χαμηλές προσδοκίες ως προς την τελεστικότητα της ατομικής τους συμπεριφοράς και τη συμβολή της στην επίλυση του προβλήματος ή/και θεωρούν ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι λιγότερο επείγον ζήτημα από όσο συνήθως αναφέρεται (Πίνακας 3.2). Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιβεβαιώνεται ο έμμεσος ή άρρητος και σιωπηρός σκεπτικισμός για το κλίμα, που απορρίπτει τη σημασία της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με άλλα προβλήματα, πόσο μάλλον δε για πολιτικές επιλογές όπως η εκλογική συμπεριφορά. Ποιες είναι όμως αυτές οι πολιτικές επιλογές εκείνων που θέτουν ως κριτήριο τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής;

Γράφημα 40: Εκλογική συμπεριφορά και απόψεις για την κλιματική αλλαγή

Σε ποιον βαθμό το ενδιαφέρον σας για την κλιματική αλλαγή επηρεάζει τις πολιτικές σας επιλογές όπως είναι π.χ. η ψήφος υπέρ ενός κόμματος στις εκλογές;

Πίνακας 3.2. Συσχετίσεις²⁹ ενδιαφέροντος για την κλιματική αλλαγή με την εκλογική συμπεριφορά

	Spearman's rho	Δείκτης Φυλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς (τιμές: 1-14)	Εκτιμώμενη τελεστικότητα της ατομικής δράσης (Environmental efficacy index) (τιμές: 1-15)	Η προστασία του περιβάλλοντος είναι λιγότερο επείγον θέμα από όσο συνήθως αναφέρεται (Ναι:1-Όχι:2)

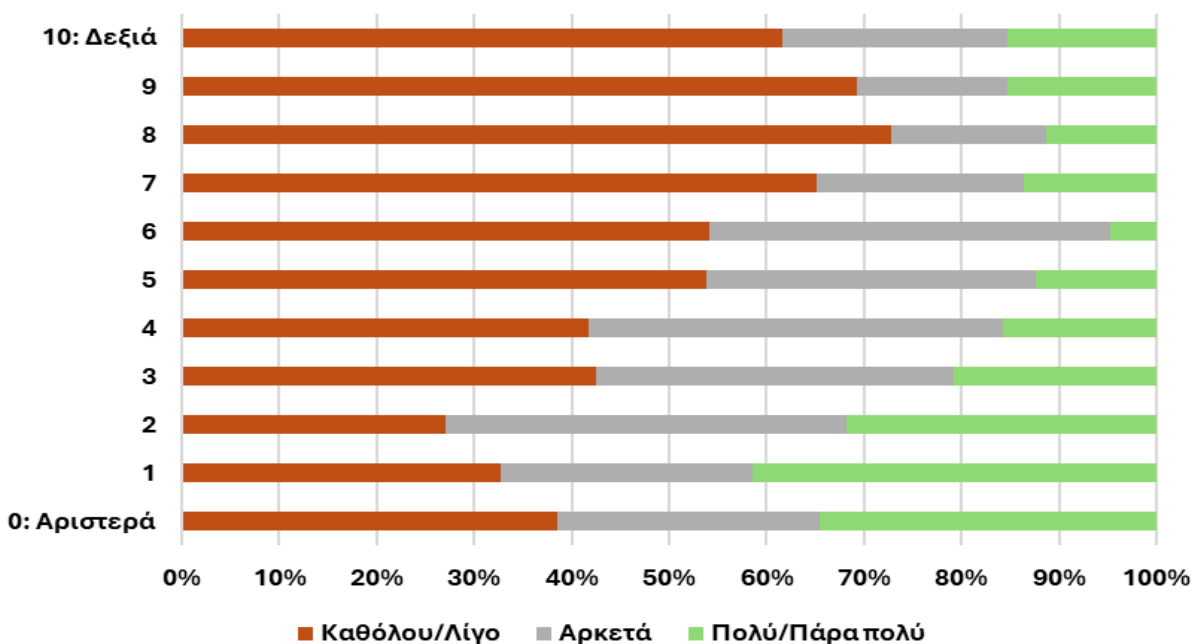
²⁹ Πραγματοποιείται ο μη παραμετρικός έλεγχος Spearman, καθώς τα δεδομένα δεν έχουν κανονική κατανομή και είναι διατεταγμένα σε τάξεις (ordinal data).

Σε ποιο βαθμό το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή επηρεάζει τις πολιτικές σας επιλογές (καθόλου:1- πάρα πολύ:5)	Correlation Coefficient	,258**	,206**	,142**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000
	N	1363	1360	1338

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Όπως αποτυπώνεται στο Γράφημα 41 και στον Πίνακα 3.3, το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή μπορεί να επηρεάσει τις πολιτικές επιλογές του εκλογικού σώματος που αυτοτοποθετείται κυρίως στα «αριστερά» του πολιτικού φάσματος. Η στατιστικά σημαντική (αρνητική) συσχέτιση μεταξύ ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης και αντιλήψεων περί του επείγοντος χαρακτήρα της περιβαλλοντικής προστασίας επιβεβαιώνουν τη θεώρηση περί άρρητου ή ρητού σκεπτικισμού για την κλιματική αλλαγή στα «δεξιά» του πολιτικού φάσματος. Διαπίστωση που συνάδει με τα ευρήματα άλλων μελετών περί συσχέτισης του αριστερού ιδεολογικού προσανατολισμού των ατόμων με φιλοπεριβαλλοντικές πεποιθήσεις, στάσεις και συμπεριφορές (Vasilopoulos και Demertzis 2013, Neumayer 2004, Dunlap κ.ά. 2001).

Γράφημα 41: Ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή και πολιτική αυτοτοποθέτηση

Πίνακας 3.3. Συσχετίσεις³⁰ περιβαλλοντικών απόψεων με την πολιτική αυτοτοποθέτηση

	Spearman's rho	Σύνδεση ενδιαφέροντος για την κλιματική αλλαγή με την εκλογική συμπεριφορά (καθόλου:1-πάρα πολύ:5)	Εκτιμώμενη τελεστικότητα της ατομικής δράσης (Environmental efficacy index) (τιμές: 1-15)	Δείκτης Φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς (τιμές: 1-14)	Η προστασία του περιβάλλοντος είναι λιγότερο επείγον θέμα από όσο συνήθως αναφέρεται (Ναι:1-Όχι:2)
Ιδεολογική αυτοτοποθέτηση στον άξονα «αριστερα-δεξιά» (1-10)	Correlation Coefficient	-,283**	0,025	-0,019	-,095**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,369	0,504	0,001
	N	1254	1289	1293	1269

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

³⁰ Πραγματοποιείται ο μη παραμετρικός έλεγχος Spearman, καθώς τα δεδομένα δεν έχουν κανονική κατανομή και διατεταγμένα σε τάξεις (ordinal data).

3.2.10. Ηθικές αξίες

Οι ηθικές αξίες εμποτίζουν κάθε έκφανση της ατομικής συμπεριφοράς και αναπόφευκτα μπορούν να τροφοδοτήσουν τις περιβαλλοντικές ανησυχίες ενός ατόμου ή/και να ενθαρρύνουν την υιοθέτηση πιο φιλικών προς το περιβάλλον στάσεων και αντιλήψεων. Εκκινώντας από τη θεώρηση ότι τα υψηλότερα επίπεδα περιβαλλοντικής ανησυχίας, η υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς και η πρόθεση μεταβολής της ατομικής στάσης απέναντι στο περιβάλλον εδράζονται σε ηθικές αξίες και νόρμες, για πρώτη φορά μέχρι σήμερα σε έρευνα γνώμης για την κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα εντάσσεται μέτρηση που αντλεί από την ηθικο-ψυχολογική Θεωρία των Ηθικών Θεμελίων (Moral Foundations Theory- MFT) του Haidt (Graham κ.ά. 2011, Haidt και Graham 2007). Σε άλλες χώρες έχει ήδη χρησιμοποιηθεί η MFT για την αποτίμηση της στάσης των ατόμων απέναντι στο περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή (Adger κ.ά. 2017, Milfont κ.ά. 2019). Σύμφωνα με τη θεωρία του Haidt, η ηθική ενός ατόμου αποτελείται από ένα σύνολο αξιών, αρχών και κανόνων, που διακρίνονται σε πέντε θεμελιώδη αντιθετικά ζεύγματα/διαστάσεις, που συνθέτουν το βασικό Ερωτηματολόγιο Ηθικών Θεμελίων (Moral Foundations Questionnaire).³¹ Πρόκειται για ένα αξιόπιστο και διεθνώς έγκυρο ψυχομετρικό εργαλείο, που αποσκοπεί στην αποτύπωση της ηθικής των ατόμων όταν καλούνται να λάβουν συγκεκριμένες αποφάσεις και συμπεριλαμβάνει 30 τοποθετήσεις. Σε επιμέρους έρευνες το ερωτηματολόγιο έχει χρησιμοποιηθεί και σε συντομευμένη μορφή.

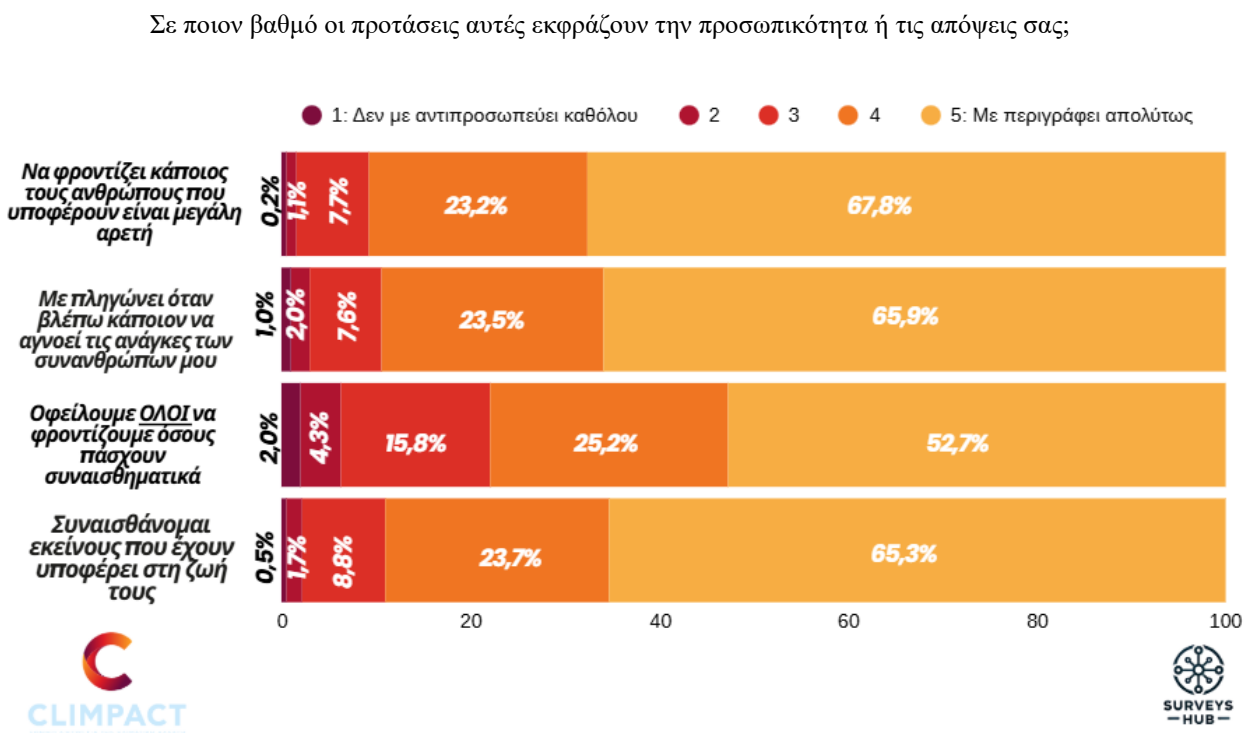
Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, χρησιμοποιείται μόνο η υπο-κλίμακα του MFQ που διαμορφώθηκε από τους Atari κ.ά. (2023) και αφορά τη διάσταση «φροντίδα» (care sub-scale), δηλαδή την, κατά Haidt, ικανότητα ενσυναίσθησης του πόνου των άλλων και της επιθυμίας να τους προστατεύουμε. Η υπο-κλίμακα αυτή αποτελείται από τις τέσσερις τοποθετήσεις, που αναφέρονται στο Γράφημα 42, και για τις οποίες οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να δηλώσουν αν και σε ποιο βαθμό εκφράζουν την προσωπικότητα ή τις απόψεις τους. Οι απαντήσεις λαμβάνουν τιμές 1 (καθόλου) έως 5 (απολύτως) και υπολογίζεται ο μέσος όρος.

Οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων φαίνεται ότι διακατέχονται από τις ηθικές αξίες της ενσυναίσθησης και της φροντίδας, κατανοούν και ενστερνίζονται τις ανάγκες των συνανθρώπων τους και ιδίως εκείνων που υποφέρουν ή πάσχουν (Γράφημα 42). Τούτο αποτυπώνεται και στον

³¹ Βλ. Moral Foundations Questionnaire 2017. Διαθέσιμο: <https://moralfoundations.org/questionnaires/>

αντίστοιχο δείκτη (Γράφημα 43), απ' όπου προκύπτει ότι το 81% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι οι ηθικές αξίες της φροντίδας εκφράζουν «πολύ» ή «απολύτως» την προσωπικότητα και τις απόψεις τους ανεξαρτήτως ιδεολογικού προσανατολισμού.³² Στην παρούσα μέτρηση, δεν προκύπτει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της αξίας της φροντίδας και της ιδεολογικο-πολιτικής αυτοτοποθέτησης (βλ. ακολούθως Πίνακα 3.4).

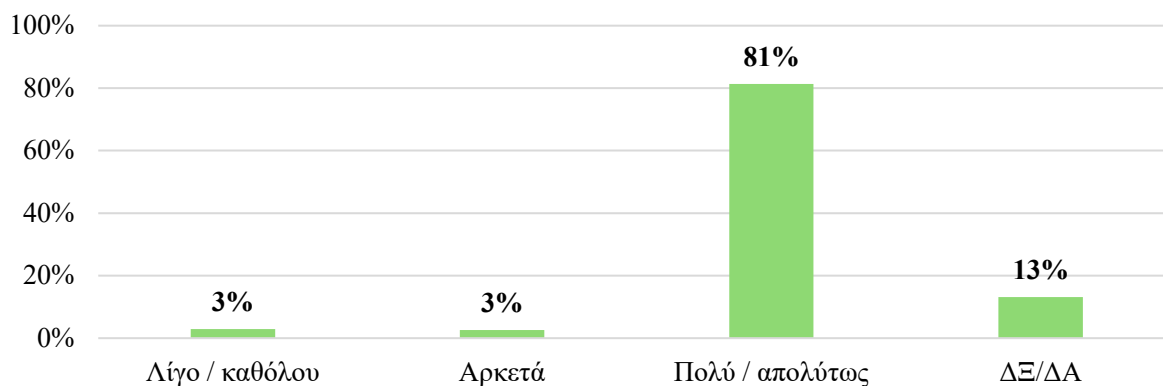
Γράφημα 42: Ηθικές αξίες (Moral Foundations Questionnaire/ care sub-scale)

Γράφημα 43: Δείκτης ηθικών αξιών – κλίμακα φροντίδας

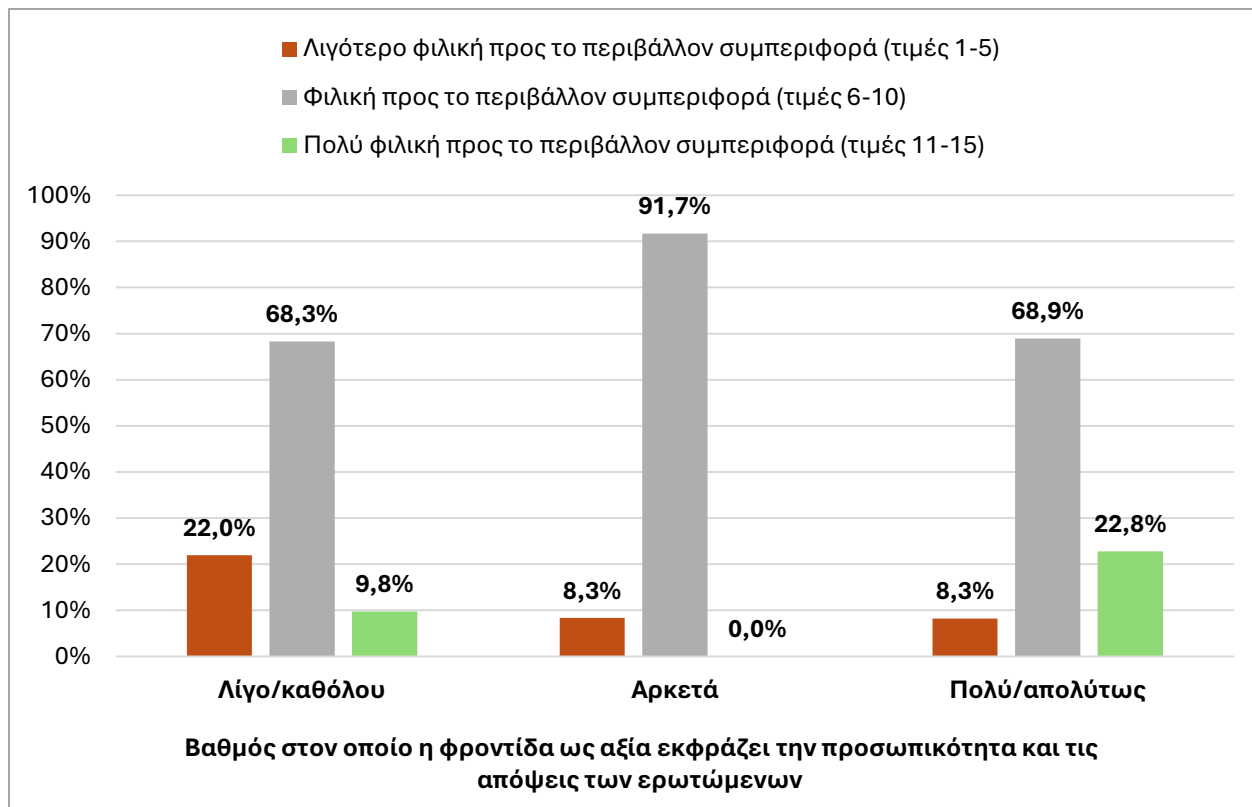
Σε ποιο βαθμό η φροντίδα ως ηθική αξία εκφράζει την προσωπικότητα και τις απόψεις των ερωτώμενων

³² Οι απαντήσεις αυτές βέβαια μπορεί να έχουν δοθεί υπό την επήρεια της «κοινωνικά επιθυμητής συμπεριφοράς».

Ωστόσο, από το Γράφημα 44 και τον Πίνακα 3.4 προκύπτει στατιστικά σημαντική συσχέτιση της φροντίδας με την φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά (environmental behavior index), τις εκτιμήσεις για την τελεστικότητα της ατομικής δράσης (environmental efficacy index) και το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή ως παράγοντα διαμόρφωσης πολιτικών επιλογών. Διαπιστώνεται, λοιπόν, εμπειρικά ότι τα άτομα που διακρίνονται για το υψηλό αξιακό τους υπόβαθρο, με την αρετή της φροντίδας να καθοδηγεί τις απόψεις και επιλογές τους, τείνουν να υιοθετούν «φιλική ή πολύ φιλική» συμπεριφορά προς το περιβάλλον, να αναγνωρίζουν τα θετικά αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει η ατομική συμπεριφορά στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και να δηλώνουν διατεθειμένοι να μεταβάλλουν τις καθημερινές συνήθειες τους προς τον σκοπό αυτό. Μάλιστα, φαίνεται ότι το υψηλό αξιακό υπόβαθρο ενός ατόμου επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον του για την κλιματική αλλαγή και τον βαθμό που αυτό καθοδηγεί τις πολιτικές του επιλογές. Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, ότι άτομα που δεν εγκολπώνονται την ηθική αξία της φροντίδας μπορεί να υιοθετήσουν φιλική, ακόμη και πολύ φιλική συμπεριφορά προς το περιβάλλον (βλ. Γράφημα 44).

Γράφημα 44: Φροντίδα και περιβαλλοντική συμπεριφορά

Πίνακας 3.4: Διερεύνηση συσχετίσεων³³ με τις ηθικές αξίες

	Spearman's rho	Ιδεολογική αυτοτοποθέτηση στον άξονα «αριστεράς-δεξιάς» (τιμές: 1-10)	Σύνδεση ενδιαφέροντος για την κλιματική αλλαγή με την εκλογική συμπεριφορά (καθόλου:1-πάρα πολύ:5)	Εκτιμώμενη τελεστικότητα της ατομικής δράσης (Environmental efficacy index) (τιμές: 1-15)	Δείκτης φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς (τιμές: 1-14)
Δείκτης Φροντίδας	Correlation Coefficient	0,031	,075**	,200**	,143**
(care subscale)	Sig. (2-tailed)	0,268	0,006	0,000	0,000

³³ Πραγματοποιείται ο μη παραμετρικός έλεγχος Spearman, καθώς τα δεδομένα δεν έχουν κανονική κατανομή και διατεταγμένα σε τάξεις (ordinal data).

(τιμές: 1-5)	N	1284	1356	1413	1417
--------------	---	------	------	------	------

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed) **

Συμπεράσματα

Οι πολίτες αναγνωρίζουν την κλιματική αλλαγή ως επείγον ζήτημα και δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση τα ανθρωπογενή αίτια της. Διαχρονικά, ωστόσο, η ελληνική κοινή γνώμη ιεραρχεί άλλα –κυρίως οικονομικά– προβλήματα ως τα πλέον σημαντικά. Μάλιστα, για τους περισσότερους η περιβαλλοντική συνείδηση και το ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή δεν φαίνεται ότι αποτελεί κρίσιμο κριτήριο για τις πολιτικές επιλογές, όπως αυτές αποτυπώνονται, για παράδειγμα, στην εκλογική τους συμπεριφορά. Τουλάχιστον οι μισοί εκ των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι το ενδιαφέρον τους για την κλιματική αλλαγή επηρεάζει λίγο έως καθόλου την ψήφο τους υπέρ ενός κόμματος στις εκλογές. Η στάση αυτή υποδηλώνει τον έμμεσο και άρρητο-σιωπηρό σκεπτικισμό της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στα ζητήματα αυτά, υπό την έννοια της απόρριψης της σημασίας της σε σχέση με άλλα προβλήματα.

Ωστόσο, οι πολίτες αρχίζουν πλέον να κατανοούν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τις πολύπλευρες κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, καθώς και ότι μπορεί να επηρεάσει άμεσα την καθημερινότητά τους και να επιδεινώσει την τρωτότητά τους. Παρά το γεγονός ότι ένας στους τρεις συνεχίζει να θεωρεί ότι προσωπικά υφίσταται «λίγο» ή «καθόλου» τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο, η πλειονότητα αισθάνεται «αρκετά» ή «πολύ» έως «πάρα πολύ» ευάλωτη στις κλιματικές μεταβολές. Τα προσωπικά βιώματα και οι ορατές πλέον επιπτώσεις των κλιματικών μεταβολών μειώνουν την ψυχολογική απόσταση από το φαινόμενο, μεταβάλλοντας τις αντιλήψεις για τον επερχόμενο κίνδυνο και τις διαφορετικές εκφάνσεις του.

Το ποσοστό των συμμετεχόντων στην έρευνα που βρίσκεται υπό τον κίνδυνο (αν όχι σε κατάσταση) ενεργειακής φτώχειας –δηλώνοντας ότι δεν μπορεί να θερμάνει ή να δροσίσει επαρκώς την κατοικία του– αυξήθηκε σε σύγκριση με τη μέτρηση του 2020 στο έργο CLIMPACT. Ανεξάρτητα αν η μεταβολή αυτή συνδέεται με την άνοδο των τιμών ενέργειας ή/και με τις αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες λόγω των κλιματικών μεταβολών, η ενεργειακή κρίση μετά την έναρξη του πολέμου Ρωσίας-Ουκρανίας ανέδειξε την έντονη τρωτότητα των ελληνικών νοικοκυριών στις διακυμάνσεις του ενεργειακού κόστους, καθιστώντας την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα και τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας ως τη μόνη βιώσιμη στρατηγική της χώρας.

Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θεωρούνται πλέον πιο άμεσες και πειστικές, αλλά όχι μη αναστρέψιμες. Τούτο αποτυπώνεται και στο πώς βιώνουν οι πολίτες συναισθηματικά την κλιματική αλλαγή το 2025, με το ποσοστό εκείνων που μένουν συναισθηματικά ανεπηρέαστοι να μειώνεται με την πάροδο του χρόνου. Ανησυχία και απογοήτευση είναι τα συναισθήματα που κυριαρχούν –και μάλιστα σε υψηλή ένταση– όταν οι ερωτώμενοι καλούνται να σκεφτούν το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και τις δυνητικές επιπτώσεις της. Η ελληνική κοινωνία στην πλειονότητά της βιώνει ή αντιλαμβάνεται την απειλή της κλιματικής αλλαγής για την καθημερινή της ζωή, πυροδοτώντας την ανησυχία της για τον επερχόμενο κίνδυνο. Ταυτόχρονα, όμως, η σημαντική αύξηση του ποσοστού εκείνων που νοιώθουν απογοήτευση σε σύγκριση με την έρευνα του 2020, υποδηλώνει ότι οι προσδοκίες των πολιτών δεν ικανοποιήθηκαν, είτε γιατί οι εκτιμήσεις για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής ήταν πιο αισιόδοξες απ’ ό,τι τελικά συνέβη στην πραγματικότητα είτε λόγω προσωπικών αρνητικών βιωμάτων ή/και της αυξανόμενης έλλειψης εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς.

Ιδιαίτερος υψηλά είναι και τα ποσοστά των ερωτώμενων που νοιώθουν φόβο, λύπη και θυμό, όταν σκέφτονται τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής. Πρόκειται για συναισθήματα που υποδηλώνουν την μη αποδοχή της ατομικής ευθύνης και τον καταλογισμό της ευθύνης για τις περιβαλλοντικές καταστροφές σε τρίτους. Πιο συγκεκριμένα, ο θυμός δηλώνει την επιθυμία των ατόμων να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι για την κλιματική αλλαγή, ενώ ο φόβος το ότι οι πολίτες αισθάνονται πως η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της δεν μπορούν να αποφευχθούν. Φαίνεται ότι πράγματι παραμένει κυρίαρχη η αντίληψη περί υπαιτιότητας των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας, αλλά και των εθνικών κυβερνήσεων, ενώ σημαντικά χαμηλότερο είναι το ποσοστό των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα που αναγνωρίζει ότι φέρει ατομική ευθύνη, σε σύγκριση με τα ευρήματα του 2020. Μάλιστα, πάνω από τους μισούς θεωρούν ότι η δική τους (ατομική) συμβολή είναι περιορισμένη.

Παρ’ όλα αυτά, οι πολίτες στη συντριπτική τους πλειονότητα φαίνεται να διατηρούν την πεποίθηση ότι η ατομική συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει θετική αλλαγή στο περιβάλλον, δηλώνοντας ότι προτίθενται να αποδεχθούν περιορισμούς στην ποιότητα της ζωής τους, προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον και να θυσιάσουν μέρος των προσωπικών τους ανέσεων για να διατηρηθούν οι φυσικοί πόροι. Υιοθετούν μία αισιόδοξη στάση απέναντι στην

προοπτική επίλυσης του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής και δεν θεωρούν ότι οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι μη αναστρέψιμες. Αυτό το ψυχολογικό κίνητρο της ελπίδας αναμφίβολα ενθαρρύνει την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορών, με τους περισσότερους εκ των συμμετεχόντων στην έρευνα να συνεχίζουν να δηλώνουν ότι αναλαμβάνουν δράση για το κλίμα σε ατομικό επίπεδο και ότι προβαίνουν σε πιο φιλικές προς το περιβάλλον επιλογές στην καθημερινή τους ζωή, όπως είχε αποτυπωθεί και στη μέτρηση του 2020.

Από τις ερωτήσεις που εντάσσονται για πρώτη φορά σε έρευνα γνώμης στην Ελλάδα προκειμένου να αποτυπωθούν οι προθέσεις των πολιτών να μεταβάλλουν τις καθημερινές τους συνήθειες με στόχο τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας προκύπτει ότι η συντριπτική πλειονότητα είναι διατεθειμένη να κάνει τέτοιες προσαρμογές στον τρόπο ζωής της, όπως η απενεργοποίηση των ηλεκτρικών συσκευών που μένουν σε κατάσταση αναμονής, η μείωση της θερμοκρασίας στο σπίτι κατά 1 βαθμό τον χειμώνα και η αύξησή της κατά 1 βαθμό το καλοκαίρι, η χρήση πιο φιλικών προς το περιβάλλον μορφών μετακίνησης και η ένταξη σε καθεστώς τηλεργασίας.

Διαπιστώνεται δε η πρόθεση των πολιτών –και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό– να συμβάλλουν οικονομικά για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αλλά δεν εμπιστεύονται τους θεσμούς και, ως εκ τούτου, δεν επιθυμούν αυτή η οικονομική επιβάρυνση να συμβάλλει σε περαιτέρω αύξηση της φορολογίας, κάτι που, όπως είδαμε, συνάδει με τα ευρήματα διεθνών ερευνών. Η κυρίαρχη αυτή πεποίθηση της ελληνικής κοινής γνώμης τροφοδοτείται αναμφίβολα από τη διαχρονικά στρεβλή χρήση των περιβαλλοντικών φορολογικών εργαλείων πρωτίστως για δημοσιονομικούς σκοπούς και όχι για τη μεταβολή της περιβαλλοντικής στάσης επιχειρήσεων και νοικοκυριών.

Ωστόσο, τα μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, όπως η απολιγνιτοποίηση της ελληνικής οικονομίας και η αύξηση παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές συνεχίζουν να διχάζουν την κοινή γνώμη. Όπως είχε προκύψει και από την έρευνα του 2020, μόνον οι μισοί εκ των ερωτηθέντων υποστηρίζουν τις πολιτικές αυτές το 2025. Τα ευρήματα αυτά προκαλούν προβληματισμό, καθώς την περίοδο 2020-2025 έχει εφαρμοστεί πλήθος πολιτικών και μέτρων που αφορούν τους παραπάνω τομείς, όπως η ηλεκτροκίνηση και η ανάπτυξη έργων ΑΠΕ, αφιερώνοντας σημαντικούς χρηματοδοτικούς πόρους και παρέχοντας οικονομική κίνητρα.

Εντούτοις, αντί να ενθαρρύνεται η υποστήριξη του κοινού απέναντι στις στρατηγικές αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, φαίνεται ότι αυτό παραμένει επιφυλακτικό (αν όχι δύσπιστο) σε μέτρα που αφορούν κυρίως την ενεργειακή μετάβαση. Μάλιστα, μειώνονται οι υποστηρικτές μέτρων που εφαρμόζονται εδώ και αρκετά χρόνια και δεν έχουν σημαντική οικονομική επιβάρυνση για τα νοικοκυριά, αλλά συνδέονται με τη μεταβολή των καθημερινών συνηθειών τους, όπως η χρήση πλαστικών μίας χρήσεως. Η τάση αυτή ενδεχομένως αντανακλά τη χαμηλή εμπιστοσύνη των πολιτών στην ικανότητα και αποτελεσματικότητα των φορέων που σχεδιάζουν και εφαρμόζουν τις πολιτικές αυτές. Με άλλα λόγια, οι απόψεις τους μπορεί να αποτυπώνουν έμμεσα την αντίθεσή τους όχι στα ίδια τα μέτρα, αλλά στον τρόπο που εφαρμόζονται ή την απογοήτευσή τους για τα προσδοκώμενα αποτελέσματα των μέτρων αυτών, όπως το υψηλό κόστος ενέργειας παρά την αύξηση της παραγωγής ενέργειας από ΑΠΕ, την καθυστερημένη εφαρμογή των προγραμμάτων δίκαιης ενεργειακής μετάβασης στις λιγνιτικές περιοχές, το ιδιαίτερα υψηλό κόστος των ηλεκτροκίνητων αυτοκινήτων και οι περιορισμένες υποδομές υποστήριξης της ηλεκτροκίνησης, η εκτεταμένη χρήση πλαστικών «πολλαπλών χρήσεων», που σε ορισμένες περιπτώσεις απλώς αντικατέστησαν τα πλαστικά «μίας χρήσεως».

Σε ό,τι αφορά τις απόψεις των πολιτών για τα μέτρα προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, οι πολίτες τάσσονται υπέρ της υιοθέτησης μέτρων για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των πλέον ευάλωτων περιοχών. Ωστόσο, στις απόψεις τους αποτυπώνεται και πάλι η δυσπιστία και η επιφυλακτικότητα που συνοδεύει την ανάπτυξη των ΑΠΕ, απόρροια ενδεχομένως της διάχυτης ανησυχίας των τοπικών κοινωνιών για τις επιπτώσεις των έργων αυτών και της κυρίαρχης πεποίθησης ότι εξυπηρετούν κυρίως άλλα συμφέροντα και όχι τους στόχους της πράσινης μετάβασης.

Εν κατακλείδι, η πεποίθηση των πολιτών για την κυρίαρχη υπαιτιότητα άλλων δρώντων και την περιορισμένη ατομική ευθύνη και συμβολή στην επίλυση του προβλήματος δεν φαίνεται να λειτουργεί ως ο κύριος ανασταλτικός παράγοντας για την ατομική τους προσπάθεια να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της.

Η ανομία, η διαφθορά και η έλλειψη εμπιστοσύνης στους πολιτικούς θεσμούς αναδεικνύεται ως ένα από τα μείζονα προβλήματα της χώρας, σύμφωνα με τις απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα. Αυτή η εγκατεστημένη πλέον αντίληψη αφήνει χώρο για ανατροφοδότηση ψευδών

ειδήσεων, τον (έστω σιωπηρό) σκεπτικισμό και τη δυσπιστία ως προς τα διακυβεύματα των πράσινων στρατηγικών. Υπονομεύει, λοιπόν, αναπόφευκτα την πρόθεση των πολιτών να συμβάλλουν έμπρακτα στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, και συνακόλουθα στην αποδοχή πιο φιλόδοξων και ριζικών μεταβολών. Με άλλα λόγια, η έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς συνιστά πλέον την αχίλλειο πτέρνα όλου του σχεδιασμού της πράσινης μετάβασης.

Βιβλιογραφία

- Adger, N.W., Butler, C. & Walker-Springett, K. (2017). Moral reasoning in adaptation to climate change, *Environmental Politics*, 26(3): 371-390. <https://doi.org/10.1080/09644016.2017.1287624>.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2): 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Ajzen, I. και Madden, T.J. (1986). Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22(5): 453–474. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(86\)90045-4](https://doi.org/10.1016/0022-1031(86)90045-4).
- Atari, M., Haidt, J., Graham, J., Koleva, S., Stevens, S.T. και Dehghani, M. (2023). Morality beyond the WEIRD: How the nomological network of morality varies across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 125(5): 1157–1188. <https://doi.org/10.1037/pspp0000470>.
- Averill, R. J., Catlin, G., Chon, K.K. (1990). *Rules of Hope*. New York: Springer-Verlag.
- Bar-Tal, D., Halperin, E. & de Rivera, J. (2007). Collective emotions in conflict situations: Societal implications. *Journal of Social Issues*, 63(2): 441-460.
- Bamberg, S., & Möser, G. (2007). Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 27(1): 14-25.
- Bamberg, S. και Schmidt, P. (2003). Incentives, morality, or habit? Predicting students' car use for university routes with the models of Ajzen, Schwartz, and Triandis. *Environment and Behavior*, 35(2): 264–285. <https://doi.org/10.1177/0013916502250134>.
- Basílio, M. (2025). Renewable energy and energy efficiency: An exploratory study in EU countries. *Sustainable Futures*, 9,100514. <https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100514>.
- Bauer, P.C., Barberá, P., Ackermann, K., & Venetz, A. (2017). Is the Left-Right Scale a Valid Measure of Ideology? *Political behavior*, 39(3): 553–583. <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9368-2>.
- Ben-Ze'ev, A. (2000). *The Subtlety of Emotions*. Massachusetts: The MIT Press.
- Birch, S. (2019). Political polarization and environmental attitudes: A crossnational analysis. *Environmental Politics*. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1673997>
- Bohlen, G.M., Schlegelmilch, B.B. και Diamantopoulos, A. (1993). Measuring ecological concern: A multi-construct perspective. *Journal of Marketing Management*, 9(4): 415–430. <https://doi.org/10.1080/0267257X.1993.9964242>.

- Booth, D.E. (2017). Postmaterialism and support for the environment in the United States. *Society and Natural Resources*, 30(11): 1404–1420. <https://doi.org/10.1080/08941920.2017.1317890>.
- Borden, R.J. και Francis, J.L. (1978). Who cares about ecology? Personality and sex differences in environmental concern. *Journal of Personality*, 46(1): 190–203. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1978.tb00610.x>
- Brosch, T. (2021). Affect and emotions as drivers of climate change perception and action: A review'. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 42(1): 15–21. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2021.02.001>.
- Brügger, A. και Pidgeon, N.F. (2018). Spatial framing, existing associations and climate change beliefs. *Environmental Values*, 27(5): 559–584. <https://doi.org/10.3197/096327118X15321649187613>.
- Burgess, J., Harrison, C. και Filius, P. (1998). Environmental communication and the cultural politics of environmental citizenship. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 30(8): 1445–1460. <https://doi.org/10.1068/a301445>.
- Catena-Fernández, C. και Fernández, S. (2025). Moral perceptions about environmentalism across ideological groups: Negative moral stereotypes threaten rightists' moral self and trigger polarization. *Group Processes & Intergroup Relations*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/13684302251330990>.
- Chu, H. και Yang, J.Z. (2019). Emotion and the psychological distance of climate change. *Science Communication*, 41(6): 761–789. <https://doi.org/10.1177/1075547019869825>.
- Cohen, G.L. (2003). Party over policy: The dominating impact of group influence on political beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5): 808–822. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.5.808>.
- Corner, A., Markowitz, E. και Pidgeon, N. (2014). Public engagement with climate change: The role of human values. *WIREs Climate Change*, 5(3): 411–422. <https://doi.org/10.1002/wcc.269>.
- Cottrell, S.P. (2003). Influence of sociodemographics and environmental attitudes on general responsible environmental behavior among recreational boaters. *Environment and Behavior*, 35(3): 347–375. <https://doi.org/10.1177/0013916503035003003>.
- De Young, R. (2000). Expanding and evaluating motives for environmentally responsible behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3): 509–526. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00182>.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B.B., Sinkovics, R.R. και Bohlen, G.M. (2003). Can socio-demographics still play a role in profiling green consumers? A review of the evidence and an empirical investigation. *Journal of Business Research*, 56(6): 465–480. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(01\)00241-7](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(01)00241-7).

- Diekmann, A. και Preisendörfer, P. (1998). Environmental behavior: Discrepancies between aspirations and reality. *Rationality and Society*, 10(1): 79–102. <https://doi.org/10.1177/104346398010001004>
- Diekmann, A. και Franzen, A. (1999). The wealth of nations and environmental concern. *Environment and Behavior*, 31(4): 540–549. <https://doi.org/10.1177/00139169921972121>.
- Dietz, T., Fitzgerald, A. και Shwom, R. (2005). Environmental values. *Annual Review of Environmental Resources*, 30(1): 335–372. <https://doi.org/10.1146/annurev.energy.30.050504.144444>.
- Dietz, T., Kalof, L. και Stern, P.C. (2002). Gender, values, and environmentalism. *Social Science Quarterly*, 83(1): 353–364. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.00088>.
- Dunlap, R.E., Grieneeks, J.K. και Rokeach, M. (1983). Human values and pro-environmental behavior. Στο Conn, W.D. (επιμ.) *Energy and material resources: Attitudes, values and public policy*. Boulder, CO: Westview Press, (σελ. 145–168). <http://dx.doi.org/10.4324/9780429049521-8>.
- Dunlap, R.E., Xiao, C. και McCright, A.M. (2001). Politics and environment in America: Partisan and ideological cleavages in public support for environmentalism. *Environmental Politics*, 10(4): 23–48. <https://doi.org/10.1080/714000580>.
- Duverger, M. (1959). *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. Wiley.
- Eichhorn, J. και Grabbe, H. (2025). *Europeans still want climate action – but don't trust governments to deliver*. Bruegel Policy Brief. <https://www.bruegel.org/policy-brief/europeans-still-want-climate-action-dont-trust-governments-deliver>
- European Commission (2021). *Special Eurobarometer 513: Climate Change, Country Highlights – Greece*. Brussels: European Commission. Διαθέσιμο: https://climate.ec.europa.eu/document/download/1c05113b-c980-48cd-a5b5-c69654006628_en?filename=gr_climate_2021_en.pdf
- European Commission (2023). *Special Eurobarometer 538: Climate Change – Factsheet for Greece*. Brussels: Directorate-General for Communication. Διαθέσιμο: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2954>
- European Commission (2025). *Special Eurobarometer 565: Climate Change – Factsheet for Greece*. Brussels: Directorate-General for Communication. Διαθέσιμο: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3472>
- Eurostat (2025). *Inability to keep home adequately warm*. Διαθέσιμο: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDES01/default/table?lang=en
- Eurostat Census Hub – Απογραφή 2021. Διαθέσιμο: <https://ec.europa.eu/CensusHub2>

- Farrell, J. (2013). Environmental activism and moral schemas: Cultural components of differential participation. *Environment and Behavior*, 45(3): 399–423. <https://doi.org/10.1177/001391651142244>.
- Feinberg, M. και Willer, R. (2012). The moral roots of environmental attitudes. *Psychological Science*, 24(1): 56–62. <https://doi.org/10.1177/0956797612449177>.
- Festinger, L. (1957). *Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Fietkau, H. J. και Kessel, H. (1981). *Umweltlernen*. Königstein/Taunus: Hain.
- Fishbein, M. και Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fameliari, S. (2025). *Public perceptions of climate change and sustainability in Greece*. Athens: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Fronzel, M., Simora, M. και Sommer, S. (2017). Risk perception of climate change: Empirical evidence for Germany. *Ecological Economics*, 137: 173–183. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.02.019>.
- Glynn, C. J., Hoge, M. E., & Hoffman, L. H. (2015). *Public Opinion*. Boulder, CO: Westview Press.
- Gökşen, F., Adaman, F. και Zenginobuz, E. (2002). On environmental concern, willingness to pay, and postmaterialist values: Evidence from Istanbul. *Environment and Behavior*, 34(5): 616–633. <https://doi.org/10.1177/00116502034005003>.
- Graham, J., Haidt, J., και Nosek, B. A. (2008). MFQ20 [Measurement instrument]. *Moral Foundations.org*. Διαθέσιμο: <https://moralfoundations.org/questionnaires/>
- Graham, J., Haidt, J. και Nosek, B.A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5): 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>.
- Graham, J., Nosek, B.A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S. και Ditto, P.H. (2011). Mapping the moral domain', *Journal of Personality and Social Psychology*. 101(2): 366–385. <https://doi.org/10.1037/a0021847>.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S. Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S.P., & Ditto, P.H. (2013). Chapter Two - Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology* 47: 55-130.
- Hagen, B., Middel, A. και Pijawka, D. (2016). European climate change perceptions: Public support for mitigation and adaptation policies. *Environmental Policy and Governance*, 26(3): 170–183. <https://doi.org/10.1002/eet.1701>.
- Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. Pantheon/Random House.

- Haidt, J. και Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1): 98–116. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0034-z>.
- Haidt, J. και Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*, 133(4): 55–66. <https://doi.org/10.1162/0011526042365555>.
- Hines, J.M., Hungerford, H.R. και Tomera, A.N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *The Journal of Environmental Education*, 18(2): 1–8. <https://doi.org/10.1080/00958964.1987.9943482>.
- Hornsey, M.J., Harris, E.A. και Fielding, K.S. (2018). Relationships among conspiratorial beliefs, conservatism and climate scepticism across nations. *Nature Climate Change*, 8: 614–620. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0157-2>.
- Huber, A. R. (2020). The role of populist attitudes in explaining climate change skepticism and support for environmental protection. *Environmental Politics*, 29:6, 959-982.
- Hurst, K. και Stern, M.J. (2020). Messaging for environmental action: The role of moral framing and message source. *Journal of Environmental Psychology*, 68, άρθρο 101394. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101394>.
- International Energy Agency (2015). *Capturing the Multiple Benefits of Energy Efficiency*. IEA, Paris.
- International Energy Agency (2024). *Energy Efficiency 2024*. IEA, Paris.
- Inglehart, R. (1995). Public support for environmental protection: Objective problems and subjective values in 43 societies. *PS: Political Science & Politics*, 28: 57–72. <https://doi.org/10.1017/S1049096500052396>.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>
- Johnson, E. και Nemet, G.E. (2010). *Willingness to pay for climate policy: A review of estimates*, La Follette School Working Paper No. 2010-011, La Follette School of Public Affairs, University of Wisconsin–Madison. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=1626931>.
- Jylhä, K.M. και Hellmer, K. (2020). Right-Wing Populism and Climate Change Denial: The Roles of Exclusionary and Anti-Egalitarian Preferences, Conservative Ideology, and Antiestablishment Attitudes. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 20: 315-335.
- Kahan, D.M. (2013). Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection', *Judgment and Decision Making*. 8(4): 407–424. <https://doi.org/10.1017/S1930297500005271>.

- Karpiak, C.P. και Baril, G. (2008). Moral reasoning and concern for the environment', *Journal of Environmental Psychology*. 28(3): 203–208. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2007.12.001>.
- Kivikangas, J.M., Fernández-Castilla, B., Järvelä, S., Ravaja, N. και Lönnqvist, J.-E. (2021). Moral foundations and political orientation: Systematic review and meta-analysis', *Psychological Bulletin*. 147(1): 55–94. <https://doi.org/10.1037/bul0000308>.
- Kollmuss, A. και Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3): 239-260.
- Lalot, F., Büttner, C. M., Özkeçeci, H., και Abrams, D. (2022). Right and left-wing views: A story of disagreement on environmental issues but agreement on solutions. *Translational Issues in Psychological Science*, 8(4): 503–517.
- Lázaro, A., González-Merlo, R. και Martínez, J.I. (2024). *Los españoles ante el cambio climático y la transición energética*. Madrid: Real Instituto Elcano. (ARI 10/2024).
- Leiserowitz, A., Maibach, E., Rosenthal, S., Kotcher, J., Goddard, E., Carman, J., Verner, M., Myers, T., Ettinger, J., Fine, J., Richards, E., Marlon, J. και Goldberg, M. (2025). *Climate change in the American mind: Beliefs & attitudes, Spring 2025*. New Haven, CT: Yale University and George Mason University. Διαθέσιμο: https://climatecommunication.gmu.edu/wp-content/uploads/2025/07/CCAM_BA-SPring-2025_FULL-REPORT.pdf
- Li, C., και Monroe, M. C. (2018). Development and validation of the Climate Change Hope Scale for high school students. *Environment and Behavior*, 50(4): 454–479. <https://doi.org/10.1177/0013916517708325>.
- Liobikienė, G. και Dagiliūtė, R. (2021). The influence of values on pro-environmental behavior: A case of a post-socialist country. *Energy*, 235, 121340. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.121340>.
- Lujala, P., Lein, H. και Rød, J.K. (2014). Climate change, natural hazards, and risk perception: The role of proximity and personal experience. *Local Environment*, 20(4): 489–509. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.887666>.
- Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Milfont, T.L., Davies, C.L. και Wilson, M.S. (2019). The moral foundations of environmentalism: Care- and fairness-based morality interact with political liberalism to predict pro-environmental actions. *Social Psychological Bulletin*, 14(2): 1–25. <https://doi.org/10.32872/spb.v14i2.32633>.
- Milfont, T.L., Sibley, C.G. και Duckitt, J. (2010). Testing the moderating role of the components of norm activation on the relationship between values and environmental behaviour. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(1): 124–131. <https://doi.org/10.1177/0022022109350506>.

- Milona, M. Threadgill, H. και Gable, Ph. (2025). Hope and Enthusiasm/excitement. Στο Andrea Scarantino (ed.) *Emotion Theory: The Routledge Comprehensive Guide*. Vol II. New York: Routledge (σελ. 218-231).
- Myers, T.A., Roser-Renouf, C., Leiserowitz, A. και Maibach, E. (2024). Emotional signatures of climate policy support. *PLOS Climate*, 3(3), e0000381. <https://doi.org/10.1371/journal.pclm.0000381>
- Neumayer, E. (2004). The environment, left-wing political orientation and ecological economics. *Ecological Economics*, 51 (3-4): 167-175.
- Nowakowski, A. και Oswald, A.J. (2020). *Do Europeans care about climate change? An illustration of the importance of data on human feelings*. IZA Discussion Paper No. 13660. Bonn: Institute of Labor Economics (IZA). Διαθέσιμο στο: <https://www.andrewoswald.com/docs/IZApaperNowakowsk-Oswald-dp13660.pdf>
- O'Connor, R.E., Bard, R.J. και Fisher, A. (1999). Risk perceptions, general environmental beliefs, and willingness to address climate change. *Risk Analysis*, 19(3): 461–471. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1999.tb00421.x>.
- OECD (2024α). *Household transport choices. New empirical evidence and policy implications for sustainable behaviour*. Paris: OECD Publishing. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1787/0e8469ed-en>.
- OECD (2024β). *Household energy choices: New empirical evidence and policy implications for sustainable behaviour*. Paris: OECD Publishing. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1787/534a14fe-en>.
- OECD (2025). *Unlocking the potential of demand-side climate mitigation strategies*. Paris: OECD Publishing. Διαθέσιμο στο: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/03/unlocking-the-potential-of-demand-side-climate-mitigation-strategies_194d0bae/78b3a9d0-en.pdf.
- Ogunbode, C.A., Doran, R., Hanss, D., Ojala, M., Salmela-Aro, K., van den Broek, K.L., Bhullar, N., Aquino, S.D., Marot, T., Aitken Schermer, J., Wlodarczyk, A., Lu, S., Jiang, F., Acquadro Maran, D., Yadav, R., Ardi, R., Chegeni, R., Ghanbarian, E., Zand, S., Najafi, R. και Karasu, M. (2022). Climate anxiety, wellbeing and pro-environmental action: Correlates of negative emotional responses to climate change in 32 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 84, 101887. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101887>
- Perloff, R.M. (1999). The third-person effect: A critical review and synthesis. *Media Psychology*, 1(4): 353–378. [doi:10.1207/s1532785xmep0104_4](https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0104_4)
- Poortinga, W., Steg, L., Vlek, C. και Wiersma, G. (2003). Household preferences for energy-saving measures: A conjoint analysis. *Journal of Economic Psychology*, 24: 49–64. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00154-X](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00154-X).

- Roeser, S. (2012). Risk communication, public engagement, and climate change: A role for emotions. *Risk Analysis*, 32(6): 1033–1040.
- Sarafidis, Y., Demertzis, N., Georgopoulou, E., Avrami, L., Mirasgedis, S. και Kaminiaris, O. (2024). Socioeconomic impacts of climate mitigation actions in Greece: Quantitative assessment and public perception. *Atmosphere*, 15(4): 454. <https://doi.org/10.3390/atmos15040454>.
- Scheepers, P. και Nelissen, N. (1989). Environmental consciousness in the Netherlands. *The Netherlands Journal of Housing and Environmental Research*, 4(3): 199–215. <http://dx.doi.org/10.1007/BF02503317>.
- Schultz, P.W. και Zelezny, L. (1999). Values as predictors of environmental attitudes: Evidence for consistency across 14 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 19(3): 255–265. <https://doi.org/10.1006/jevp.1999.0129>.
- Snyder, C. R. (2000). «Hypothesis: There is hope». Στο C. R. Snyder (επ.) *Handbook of Hope: Theory, measures and applications*. San Diego, Ca.: Academic Press.
- Schwartz, S.H. (1977). «Normative influences on altruism». Στο Berkowitz, L. (επιμ.) *Advances in Experimental Social Psychology*, τόμ. 10. New York: Academic Press.
- Scott, D. και Willits, F.K. (1991). *Environmental concern of Pennsylvania citizens: Data from a statewide survey* (Technical Report A.E. and R.S. 219). University Park: Pennsylvania State University, Department of Agricultural Economics and Rural Sociology.
- Semenza, J.C. και Sailor, D.J. (2008). Public perception of climate change: Voluntary mitigation and barriers to behavior change. *American Journal of Preventive Medicine*, 35(5): 479–487. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2008.08.020>.
- Smith, E.K. και Mayer, A. (2018). A social trap for the climate? Collective action, trust and climate change risk perception in 35 countries. *Global Environmental Change*, 49: 140–153. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.02.014>.
- Smith, N. και Leiserowitz, A. (2014). The role of emotion in global warming policy support and opposition. *Risk Analysis*, 34(5): 937–948. <https://doi.org/10.1111/risa.12140>.
- Spence, A., Poortinga, W., Butler, C. και Pidgeon, N.F. (2011). Perceptions of climate change and willingness to save energy related to flood experience. *Nature Climate Change*, 1(1): 46–49. <https://doi.org/10.1038/nclimate1059>.
- Spence, A., Poortinga, W. και Pidgeon, N. (2012). The psychological distance of climate change. *Risk Analysis*, 32(6): 957–972. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2011.01695.x>.
- Steentjes, K. (επιμ.) (2017). *The European Perceptions of Climate Change (EPCC): Topline findings of a survey conducted in four European countries in 2016*. Cardiff: Cardiff University.

- Stern, P.C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior', *Journal of Social Issues*, 56(3): 407–424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>.
- Stern, P.C., Dietz, T. και Kalof, L. (1993). Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior*, 25(3): 322–348. <https://doi.org/10.1177/0013916593253002>.
- Sullivan, A. και White, D.D. (2019). An assessment of public perceptions of climate change risk in three western U.S. cities. *Weather, Climate, and Society*, 11(2): 449–463. <https://doi.org/10.1175/WCAS-D-18-0058.1>.
- Taylor, A.L., Dessai, S. και Bruine de Bruin, W. (2014). Public perception of climate risk and adaptation in the UK: A review of the literature. *Climate Risk Management*, 4(5): 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2014.06.003>.
- Ten Houten, W. (2007). *A General Theory of Emotions and Social Life*. London & New York: Routledge.
- Tvinnereim, E., Lægreid, O. M., Liu, X., Shaw, D., Borick, Ch. και Lachapelle, E. (2020). Climate change risk perceptions and the problem of scale: evidence from cross-national survey experiments. *Environmental Politics*, 29(7): 1178–1198. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1708538>
- Tyson, A. και Kennedy, B. (2023, October 25). *How Americans view future harms from climate change in their community and around the U.S.* Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/science/2023/10/25/how-americans-view-future-harms-from-climate-change-in-their-community-and-around-the-u-s/>
- Van Deth, J. W. και Scarbrough, E. (1995). «The Concept of Value». Στο J. W. Van Deth και E. Scarbrough (επιμ.), *The Impact of Values*, Οξφόρδη: Oxford University Press (σελ. 21–47).
- Vasilopoulos, P. και Demertzis, N. (2013). The Greek Green voter: environmentalism or protest? *Environmental Politics*, 22(5): 728–738.
- Viscusi, W.P. και Zeckhauser, R.J. (2006). The perception and valuation of the risks of climate change: A rational and behavioral blend. *Climatic Change*, 77: 151–177. <https://doi.org/10.1007/s10584-006-9075-9>.
- Wildasky, A. (1987). Choosing Preferences by Constructing Institutions: A culturalist theory of preference formation. *American Political Science Review*, 81 (1): 3–21.
- World Meteorological Organization. (2025). *Global Annual to Decadal Climate Update 2025-2029*. https://wmo.int/sites/default/files/2025-05/WMO_GADCU_2025-2029_Final.pdf
- Yang, M.X., Tang, X., Cheung, M.L. και Zhang, Y. (2020). An institutional perspective on consumers' environmental awareness and pro-environmental behavioral intention: Evidence from 39 countries. *Business Strategy and the Environment*, 30(1): 566–575. <https://doi.org/10.1002/bse.2638>.

- Zarnikau, J. (2003). Consumer demand for “green power” and energy efficiency. *Energy Policy*, 31:1661–1672. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(02\)00233-2](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(02)00233-2).
- Αβράμη, Λ. (2020). Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής για την κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα της κρίσης: Περιβαλλοντική Φορολογία και Ενεργειακή Φτώχεια. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 45(1): 111-147. <https://doi.org/10.12681/hpsa.22315>.
- Αβράμη, Λ., Καπετανάκης, Δ., Κωνσταντινίδου, Δ., Μοιρασγεντής, Σ., Μποτετζάγιας, Ι., Σαραφίδης, Γ., Γεωργοπούλου, Έ., Αρτελάρης, Π. (2024). *Έκθεση – Ωφελούμενοι και πληττόμενοι της πράσινης μετάβασης*. JustReDI: Ανθεκτικότητα, Συμπερίληψη και Ανάπτυξη: Προς μια Δίκαιη Πράσινη και Ψηφιακή Μετάβαση των Ελληνικών Περιφερειών, TAEDR-0537352, Ελλάδα 2.0 – NextGenerationEU. Αθήνα: ΕΑΑ/ΕΚΚΕ. Διαθέσιμο: https://strapi.justredi.gr/uploads/Just_Re_DI_Deliverable_1_1_7a313ae47f.pdf
- Βερναρδάκης, Χ. (2023). *Πολιτικά κόμματα, εκλογές & κομματικό σύστημα*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Γεωργιάδου, Β. (2022). *Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Αριστεράς - Δεξιάς. Δεδομένα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, τις έρευνες Πολιτικών Προτύπων και Πολιτικής Συμπεριφοράς, τις έρευνες Θαλής καθώς και τις έρευνες της διαΝΕΟσις*. <https://doi.org/10.17903/FK2/N1HPQJ>, Κατάλογος Δεδομένων SoDaNet, Πρώτη έκδοση.
- Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική επικοινωνία: Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Δεμερτζής, Ν., Αβράμη, Λ., Καμινιάρης, Ο., Δούση, Ε., Παπαδούδης, Γ. και Θεοδωρόπουλος, Κ. (2022). «Η Κλιματική Αλλαγή στην Ελληνική κοινή γνώμη: Απόψεις, αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές». Στο CLIMPACT, *Έκθεση για τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον* (σελ. 41-113). Παραδοτέο 6.3. Διαθέσιμο: https://posts.climpact.gr/wp-content/uploads/2022/09/CLIMPACT_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-6.3._FINAL_6.7.2022.pdf
- διαΝΕΟσις (2018). *Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες – 2018*. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/09/tpe_2018_AB_v7-4.9.2019.pdf
- διαΝΕΟσις (2022). *Πανελλαδική Έρευνα Για Την Κλιματική Αλλαγή: Αντιλήψεις, Απειλές Και Προκλήσεις Για Μια Νέα Περιβαλλοντική Κουλτούρα*. Αθήνα: διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2022/06/climate-change-poll-executive-summary/>
- διαΝΕΟσις (2024). *Τι Πιστεύουν οι Έλληνες το 2024 - Α' Μέρος*. Αθήνα: διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2024/04/ti-pistevoun-oi-ellines-tou-2024-a-meros/>
- ΕΛΛΕΤ (2019). *Οι Έλληνες και η Κλιματική Αλλαγή: παρουσίαση 1ης πανελλαδικής έρευνας*. Διαθέσιμο: <https://www.ellet.gr/action/ellines-kai-klimatiki-allagi-panelladiki-erevna/>
- Ελευθερίου, Κ. (2024). *Σε τι συνίσταται τελικά το πολιτικό κέντρο; Σκέψεις με αφορμή μια έρευνα κοινής γνώμης*. ΝΟΜΑΡΧΙΑ (4 Ιουλίου). Διαθέσιμο: <https://nomarchia.gr>

IOBE (2024). *Στάσεις της κοινής γνώμης για την πράσινη μετάβαση και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών.

ΚΑΠΕ (2024). *Δείκτες Ενεργειακής Έντασης*. Διαθέσιμο: <http://www.cres.gr/kape/datainfo/indicators.htm>

Κατσανίδου, Α. (2015). Η τοποθέτηση των πολιτών στον άξονα αριστεράς-δεξιάς: Η σημασία και το περιεχόμενο. Στο Γεωργαράκης, Ν. και Δεμερτζής Ν. (επ.) *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας. Κρίση και η αποδόμηση του Πολιτικού*. Αθήνα: εκδ. Guntenberg/EKKE (σελ. 51-74).

Leichenko, R. και O'Brien, K. (2022). *Κλίμα και κοινωνία: Μετασχηματίζοντας το μέλλον*. Επιμ. Δεμερτζής, Ν., Αβράμη, Α. και Πλειώνης, Μ. Μετάφρ. Θ. Βασιλείου. Αθήνα: Παπαζήση.

Μαρίνος, Θ., Μοιρασγεντής, Σ., Σαραφίδης, Γ., Γεωργοπούλου, Ε., Μαρκάκη, Μ. (2025). *Κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις των σεναρίων πράσινης μετάβασης*. JustReDI: Ανθεκτικότητα, Συμπερίληψη και Ανάπτυξη: Προς μια Δίκαιη Πράσινη και Ψηφιακή Μετάβαση των Ελληνικών Περιφερειών, TAEDR-0537352, Ελλάδα 2.0 – NextGenerationEU. Αθήνα: ΕΑΑ/EKKE. Διαθέσιμο: https://strapi.justredi.gr/uploads/Just_Re_DI_Deliverable_2_2_7b0a213dd6.pdf.

Μοσχονάς, Γ. (2016). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες: Ένας αξιακός χάρτης της ελληνικής κοινωνίας*. διαNEOσις. <https://www.dianeosis.org/2016/02/ti-pistevoyn-oi-ellines-enas-aksiakos-xartis-tis-ellinikiskoinonias/>

Μπόμπιο, Ν. (1995). *Δεξιά και Αριστερά. Σημασία και αιτία μιας πολιτικής διάκρισης* (μτφρ. Ε. Ανδρεδάκη, Πρόλογος Κ. Τσουκαλάς). Αθήνα: Πόλις.

Χόντου, Β., Γάκης, Ν., Μοιρασγεντής, Σ., Σαραφίδης, Γ., Γεωργοπούλου, Ε. (2018). *Ανάλυση του φαινομένου της ανάδρασης (rebound effect) στον οικιακό τομέα*. Τεχνική Έκθεση στο πλαίσιο του έργου ΘΕΣΠΙΑ-2 ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ Π.5.1 που υλοποιήθηκε από το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών.